

Nr 77**Kungl. Maj:ts proposition angående skolväsendets organisation i glesbygd m. m.; given Stockholms slott den 9 mars 1973.**

Kungl. Maj:t vill härmed, under återopande av bilagda utdrag av statsrådsprotokollet över utbildningsärenden, föreslå riksdagen att bifalla de förslag om vars avlåtande till riksdagen föredragande departementschefen hemställt.

GUSTAF ADOLF

INGVAR CARLSSON

Propositionens huvudsakliga innehåll

I propositionen anges vissa allmänna riktlinjer för bedömningen av skolväsendet i glesbygder med vikande elevunderlag. För högstadiets del föreslås vissa organisatoriska åtgärder för undervisningen vid skolor med endast en-två klasser per årskurs. En garantiregel för minst ett språktillval och ett praktiskt-estetiskt tillval föreslås för dessa skolor liksom möjlighet att samordna resurstimmarna för hela enheten. Försöksverksamheten med s. k. årskurslösa högstudier föreslås fortsätta i syfte att få underlag för en B-timplan för mindre högstadieskolor. Möjligheterna till timplanejämkningar preciseras för att möjliggöra bättre samordning mellan skolskjutstider och lästider.

För gymnasieskolan föreslås försök med en alternativ organisationsmodell, särskild samordnad gymnasieskola, för orter med ett elevunderlag av ca 300 16-åringar. Den nya organisationsmodellen innebär ökad samordning och samläsning mellan flera olika gymnasiala linjer, varigenom även skolor med svagt elevunderlag ges möjlighet att erbjuda ett relativt allsidigt urval av utbildningslinjer. Försöksverksamhet med samordning av korrespondensundervisning på gymnasial nivå och den särskilda gymnasiala undervisningen i glesbygd föreslås i syfte att finna en gemensam form för den gymnasiala utbildningen i glesbygd. Utbudet av studievägar inom denna försöksverksamhet bör vara något allsidigare än i nuvarande former av försöksverksamhet med gymnasial undervisning i glesbygd.

Utdrag av protokollet över utbildningsärenden,
hållet inför Hans Maj:t Konungen i statsrådet på
Stockholms slott den 9 mars 1973.

Närvarande: statsministern PALME, ministern för utrikes ärendena
WICKMAN, statsråden STRÄNG, ANDERSSON, HOLMQVIST,
ASPLING, LUNDKVIST, GEIJER, ODHNOFF, MOBERG,
BENGTSSON, LÖFBERG, LIDBOM, CARLSSON.

Chefen för utbildningsdepartementet, statsrådet Carlsson, anmäler
efter gemensam beredning med statsrådets övriga ledamöter fråga an-
gående *skolväsendets organisation i glesbygd m. m.* och anför.

1 Inledning

Med stöd av Kungl. Maj:ts bemyndigande den 27 juni 1969 tillkallade chefen för inrikesdepartementet den 14 augusti samma år nio sakkunniga¹ för att utreda frågor rörande glesbygdspöblem. De sakkunniga har antagit namnet *glesbygdsutredningen*. De sakkunniga har i februari 1972 lagt fram delbetänkandet (Ds In 1972: 1) Utbildning i glesbygder. Efter remiss har yttranden över betänkandet avgetts av socialstyrelsen, riksrevisionsverket (RRV), skolöverstyrelsen (SÖ) — som bifogat yttranden från länskolnämnderna i Kalmar, Gotlands, Göteborgs och Bohus, Älvsborgs, Värmlands, Kopparbergs, Gävleborgs, Västernorrlands, Västerbottens och Norrbottens län —, arbetsmarknadsstyrelsen (AMS), centrala studiehjälpsnämnden (CSN), statens läroboksnämnd, länsstyrelsen i Stockholms län — som bifogat yttranden från länskolnämnden i Stockholms län, Norrtälje och Haninge kommuner samt samarbetsnämnden i Vaxholm-Österåkers kommunblock —, länsstyrelsen i Kalmar län — som bifogat yttranden från skolstyrelserna i Västerviks, Hultsfreds, Ölands-Åkerbo, Vimmerby och Nybro kommuner, Oskarshamns kommun och arbetsgruppen för glesbygdspöblem i Kalmar län —, länsstyrelsen i Gotlands län — som bifogat yttranden från skolstyrelsen i Gotlands kommun, länsarbetsnämnden i Gotlands län och socialkonsulenterna i Gotlands län —, länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län — som bifogat yttranden från skolstyrelsen i Strömstads kommun och Bohusläns samarbetskommitté —, länsstyrelsen i Älvsborgs län — som bifogat yttranden från Bengtsfors och Dals-Eds kommuner jämte skolstyrelserna i Marks och Redvägs kommuner —, länsstyrelsen i Värmlands län — som bifogat synpunkter från Torsby, Arvika, Sunne och Årjängs kommuner, skolstyrelsen i Filipstads kommun och Värmlands läns landsting —, länsstyrelsen i Kopparbergs län — som bifogat yttranden från skolstyrelserna i Ludvika, Mora och Älvdalens kommuner, Malungs kommun, Gävle-Dala FCO-distrikt samt TCO-kommittén Falun-Borlänge-Mora —, länsstyrelsen i Gävleborgs län — som bifogat yttranden från Gävleborgs läns landsting, Gävleborgs länsavdelning av Svenska kommunförbundet, skolstyrelsen i Hudiksvalls kommun, Gävle-Dala FCO-distrikt, länsarbetsnämnden i Gävleborgs län och Ljusdals kommun —, länsstyrelsen i Västernorrlands län, länsstyrelsen i Jämtlands län — som bifogat yttranden från samarbetsnämnderna i Bräcke, Jär-

¹ Landshövdingen Hans Gustafsson, riksdagsledamoten Frida Berglund, kansli-rådet Åke Fors, riksdagsledamöterna Bertil Jonasson och Carl-Wilhelm Lothi-gius, kansli-rådet Olof Pettersson, förre riksdagsledamoten Thore Sörlin, di-rektören Lars Ågren samt riksdagsledamoten Bertil Öhvall.

pens, Krokoms, Strömsunds och Svegs kommunblock —, länsstyrelsen i Västerbottens län — som bifogat yttranden från Skellefteå, Vilhelmina och Vindelns kommuner, skolstyrelserna i Lycksele, Sorsele och Storumans kommuner, pedagogiska institutionen vid universitetet i Umeå samt socialkonsulenterna i Västerbottens län —, länsstyrelsen i Norrbottens län — som bifogat synpunkter från Arvidsjaurs, Älvsborgs och Övertorneå kommuner samt skolstyrelsen i Kalix kommun —, utredningen om skolans inre arbete (SIA), Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund, Centerns kvinnoförbund, Folkpartiets kvinnoförbund, Handikapporganisationernas centralkommitté — som bifogat yttrande från Riksförbundet mot allergi —, Landsorganisationen i Sverige (LO), Sveriges akademikers centralorganisation (SACO), Tjänstemännens centralorganisation (TCO), Lantbrukarnas riksförbund (LRF), Riksförbundet Hem och Skola, Svenska kommunförbundet, Svenska landstingsförbundet, Sveriges industriförbund samt Norrlandsförbundet.

Den 26 mars 1971 uppdrog Kungl. Maj:t åt SÖ att inkomma med förslag till åtgärder för att — med hänsyn till skolans betydelse som samhällelig serviceanordning — upprätthålla undervisningen vid skolenheter av grundskolans högstadium i kommuner inom glesbygdsområden med vikande elevunderlag, särskilt med hänsyn till elevernas valmöjligheter och rekryteringen av behöriga lärare. SÖ har med skrivelse den 23 augusti 1971 överlämnat förslag i ärendet. Efter remiss har yttranden över förslaget avgetts av AMS, Svenska kommunförbundet, SACO samt TCO. Länskolnämnden i Jämtlands län har därjämte inkommit med skrivelse i ärendet.

Den 30 juni 1971 uppdrog Kungl. Maj:t åt SÖ att senast den 1 mars 1972 inkomma med förslag rörande den fortsatta planeringen av gymnasieskolan. Därvid skulle även beaktas förhållandena i glesbygderna. SÖ har med skrivelser den 6 juni och den 20 november 1972 överlämnat förslag i ärendet.

I fråga om många av förslagen fordras inte beslut av riksdagen. För överblickens och sammanhangets skull berörs dock vissa sådana förslag.

2 Nuvarande bestämmelser

2.1 Dimensioneringen av skolväsendet m. m.

2.1.1 Grundskolan

För grundskolan saknas bestämmelser om elevunderlag, upptagningsområde o. d. Bestämmelser om minimiantal elever för att en skolenhet skall upprätthållas saknas sålunda. Skolstadgan innehåller däremot vissa bestämmelser om hur klasstypen förändras med förändringar i elev-

antalet. Enligt skolstadgan (1971: 235, ändrad senast 1973: 9) 5 kap. 15 § anordnas klasser av följande huvudtyper:

<i>Klasstyp</i>	<i>Klassen omfattar årskurserna</i>
a	1, 2 eller 3
b	1—2 eller 2—3 eller 1—3
A	4 eller högre årskurs
B 1	3—4 eller 5—6, eller för specialklass 7—8 eller 8—9
B 2	3—6 eller 4—6 eller för specialklass 7—9.

Därjämte kan anordnas s. k. avvikande variant av B-form, innebärande andra årskurskombinationer än här angivna. För att sådan klass-typ skall få anordnas krävs medgivande från länskolnämnden eller i fråga om högstadiet från SÖ.

Klasstyp b anordnas, om elevantalet i årskurserna 1 och 2 eller 2 och 3 varaktigt understiger 25. Klasstyp B 1 anordnas, om elevantalet i årskurserna 3 och 4 resp. 5 och 6 varaktigt understiger 30. Klasstyp B 2 anordnas om elevantalet i en B 1-klass omfattande årskurserna 3—6 varaktigt understiger 25. Klasser av B-form utgör f. n. ca 10 % av samtliga klasser i alla landets skolor.

Beslut om upprättande eller indragning av skolenhet av grundskolan fattas av vederbörande kommun. Länskolnämnden har dock möjlighet att, om särskilda skäl föreligger, med ändring av kommunens beslut förordna att skolenhet skall upprättas eller dras in fr. o. m. nästkommande läsår. Beslut om upprättande/indragning fattas i samband med beslut om klassanordning för nästkommande läsår. I länskolnämndens fastställande av klassanordning anges grunderna för statsbidrag till kommunens skolväsende.

Någon i praxis tillämpad elevtalsgräns, vid vilken en indragning av skolenhet kan bli aktuell, synes inte föreligga. Det finns exempel på att skolenheter bibehållits trots att det sammanlagda elevantalet varit endast 5—6 elever. Ett flertal skolenheter finns även där elevantalet i olika klasser endast uppgår till 6—10.

Att så små skolenheter bibehålls beror på att avstånden till närmast belägna skola är för stora för de berörda åldersgrupperna. Flera olika faktorer spelar således in vid bedömningen av om en skolenhet skall dras in eller inte, och de olika faktorerna har allt efter omständigheterna varierande betydelse för det slutliga ställningstagandet.

2.1.2 Gymnasieskolan

Vid planeringen av gymnasieskolan gäller, att varje ort med gymnasieskola med treåriga linjer som regel bör kunna erbjuda flertalet utbildningsvägar inom skolformen. En gymnasieskolas upptagningsområde

kommer därför ofta att omfatta fler än en kommun. Enligt skolstadgan 7 kap. 6 § inrättas gymnasieskola av kommun eller landstingskommun efter medgivande av SÖ. Ansökan om inrättande av gymnasieskola skall inges till vederbörande länskolnämnd, som med eget yttrande skall överlämna framställningen till SÖ för prövning.

För planeringen av gymnasieskolan är landet indelat i gymnasie-regioner (g-regioner). Huvudorter för den gymnasiala utbildningen är de orter, som har treåriga linjer (g-orter).

Antalet g-regioner är i dag över 120. Inom SÖ pågår f. n. arbete med nytt regionsystem för gymnasieskoleplanering.

Sedan läsåret 1958/59 bedrivs på ett antal orter i landet korrespondensundervisning på gymnasial nivå. Undervisningen är som regel förlagd till områden, där avstånden till konventionella gymnasieskolor är stora.

Sedan läsåret 1969/70 pågår försöksverksamhet i f. n. tre kommuner, Pajala, Strömstad och Malung, med särskild gymnasial undervisning i glesbygd.

2.1.3 Vuxenutbildning

Kommun eller landstingskommun får anordna vuxenutbildning efter medgivande av SÖ. Den kommunala skolstyrelsen eller landstingets utbildningsnämnd beslutar om vilka kurser som sedan skall anordnas. För att kurs skall få anordnas fordras att antalet elever stadigvarande uppgår till lägst tolv. Inom det allmänna stödområdet får dock på icke g-orter kurser anordnas, om antalet elever stadigvarande är lägst åtta.

Särskild skolenhet för vuxenutbildning får inrättas om utbildningen varaktigt motsvarar 16,5 poäng, varvid 1,5 poäng beräknas för varje påbörjat 800-tal lektioner.

Inom de allmänna stödorterna (med undantag för g-orter) får lärare i grundskolan och gymnasieskolan i sin tjänst inräkna tjänstgöring inom den kommunala vuxenutbildningen.

Två statliga skolor för vuxna finns i Norrköping resp. Härnösand. Skolorna är riksrekryterande.

Statsbidrag utgår enligt kungörelsen (1963:463) om statsbidrag till det fria och frivilliga folkbildningsarbetet (omtryckt 1970: 329, ändrad senast 1972: 282) till studiecirkelverksamhet bedriven inom de av staten godkända studieförbunden (f. n. tio stycken). Som villkor för statsbidrag krävs bl. a. att antalet deltagare är lägst fem och högst tjugu, att antalet studietimmar är lägst tjugu, fördelade på minst fyra studieveckor och att ledaren för studiecirkeln godkänts av vederbörande studieförbund. Statsbidrag utgår med 75 % av kostnaderna för ledararvode och studiemateriel, dock högst 30 kr. per studietimme. För allmän studiecirkel i svenska, engelska, samhällskunskap och matematik på grundskolenivå

— s. k. prioriterade cirklar — utgår ett ytterligare bidrag med högst 10 kr. per studietimme jämte ett särskilt bidrag om 5 kr. per studietimme, avsett för administration och uppsökande verksamhet. Vidare utgår statsbidrag till resekostnader och traktamente för studiehandledare vid allmän studiecirkelverksamhet och lärare inom den kommunala vuxenutbildningen i det allmänna stödområdet utanför g-ort.

F. n. utgår statsbidrag till något över 100 folkhögskolor. Statsbidrag utgår med 100 % av de faktiska kostnaderna för löner åt lärare och skolledare, till löner m. m. för viss annan personal samt till pedagogisk utrustning m. m. Tre olika slags kurser får anordnas, sommarkurs, vinterkurs och ämneskurs. Sommarkurs skall omfatta minst 13 veckor, vinterkurs 22—34 veckor. Vinterkurs kan ingå i en utbildning av två till tre års längd. Ämneskurs skall omfatta minst en vecka.

2.2 Pågående försöksverksamhet av betydelse för glesbygdfrågorna

2.2.1 Försöksverksamhet med s. k. årskurslösa högstudier

Sedan läsåret 1970/71 bedrivs försöksverksamhet med s. k. årskurslösa högstudier i Norra Ny och Finnskoga-Dalby kommuner i Värmland. Läsåret 1972/73 utvidgades försöksverksamheten efter medgivande från Kungl. Maj:t till att omfatta även Gällivare, Hallens, Ljusdals, Storumans och Örnsköldsviks kommuner. Statsbidrag utgår till försöksverksamheten i högst den omfattning som svarar mot kostnaderna för reguljärt organiserad undervisning, varvid inbesparingar på driftbidraget till följd av samläsning mellan årskurser får användas till lärarsättande hjälpmedel o. d. Försöksverksamheten står under vetenskaplig ledning av pedagogiska institutionen vid universitetet i Göteborg.

För att möjliggöra samläsning har timtalet för varje ämne lagts samman för samtliga tre årskurser och därefter delats med tre, varigenom varje årskurs får samma timtal. Tredjedels lektionstimmor, dvs. 13 minuter, jämnas därvid ut till 15 minuter. Ämnen som behöver längre arbetspass än vad som ryms inom antalet veckotimmar läses varannan vecka.

De praktiskt-estetiska ämnena kan utan svårighet samläsa mellan olika årskurser. I ämnet matematik använder man sig av det s. k. IMU-systemet (IMU = individualiserad matematikundervisning), vilket möjliggör individuella studiegångar oberoende av årskurstillhörighet. I ämnet har man gemensam undervisning bl. a. när det gäller litteraturmomenten. Inom orienteringsämnena har den kanske mest långtgående samordningen mellan årskurserna genomförts. Undervisningen har där lagts upp i s. k. arbetsområden. Eleverna väljer själva ett arbetsområde vid terminens början och de elever, som gjort samma val, bildar en

grupp. När elevgruppen avslutat »grundkursen» inom arbetsområdet avgörs efter diskussion med läraren om gruppen även skall göra en överkurs. Efter avslutningen av ett arbetsområde följer skriftligt prov på stoffet, ofta även muntlig redovisning. När området är avslutat, väljer eleven nytt arbetsområde och hamnar då kanske i en ny arbetsgrupp.

Hittills vunna erfarenheter av samläsning på högstadiet kan betraktas som positiva. Ett problem i sammanhanget utgör dock läromedlen. I dagens läge finns knappast de differentierade och »självgående» läromedel som undervisningen vid ett samläsande högstadium fordrar.

2.2.2 Försöksverksamhet med ändrad gymnasial organisation vid Högbergsskolan i Ludvika

Sedan läsåret 1970/71 bedrivs vid Högbergsskolan i Ludvika försöksverksamhet med modifierad timplan för gymnasieskolans treåriga linjer. Verksamheten står under SÖ:s ledning.

För att möjliggöra samläsning mellan de olika linjerna har vissa justeringar gjorts i tim- och kursplanerna. I årskurs 1 har de fem treåriga linjerna sammanlagts till två linjer, nämligen samhällsvetenskaplig-humanistisk-ekonomisk och naturvetenskaplig-teknisk. Vissa grenval uppskjuts till årskurs 3. Försöket omfattar sex parallellklasser i varje årskurs.

Det uppskjutna linjevallet möjliggör för hela årskurs 1 studier även på en liten ort med svagt clevunderlag. Genom samläsning mellan den humanistiska och den samhällsvetenskapliga linjen, i vissa fall även med den ekonomiska linjen, i årskurs 2 liksom samläsning mellan naturvetenskaplig och teknisk linje kan man möjliggöra undervisning på en mindre ort ytterligare ett år. I årskurs 3 torde det dock bli fråga om att flytta eleverna till annan ort, särskilt vad gäller den ekonomiska och den tekniska linjen. Om emellertid den ekonomiska linjen endast delas på två grenar, torde det dock finnas vissa möjligheter att behålla även årskurs 3 på en mindre ort.

2.2.3 Försöksverksamhet med förskola i glesbygd

Försöksverksamhet med förskoleverksamhet i glesbygd pågår sedan läsåret 1968/69. Verksamheten står under tillsyn av socialstyrelsen. Statsbidrag utgår f. n. med högst 75 % av igångsättningskostnaderna och högst 50 % av löpande driftkostnader. F. n. utgår sådana bidrag till ett 20-tal kommuner.

Olika typer av organisatoriska lösningar har prövats. Oftast söker man dock samordna skolskjutsning och lokalutnyttjande med grundskolan i kommunen. Lokalfrågorna är som regel möjliga att lösa, om redan befintliga lokaler kan accepteras, t. ex. skolhus som inte längre är i bruk.

Inom försöksverksamheten kommer barnen till förskolan 2—3 dagar i veckan. Ett alternativ är därvid att förskolläraren ambulera mellan ett par skollokaler, varigenom barn från flera orter utan alltför långt reseavstånd några dagar i veckan kan komma till förskolan. I något fall har man gjort själva lokalen ambulera genom att inrätta en buss till förskola. Denna buss besöker under veckan fem olika byar och mottar alltså fem olika elevgrupper.

Försök med integration lågstadium-förskola har även gjorts. Förskolebarnen vistas i skolan några dagar i veckan och ingår då i en grupp med lågstadieelever. Gruppen leds av en lågstadielärare, som svarar för den mer bundna verksamheten, och en assistent som leder den övriga verksamheten. För att den särskilda förskolemetodikern skall tillgodoses finns en utbildad förskollärare som tjänstgör som konsulent i kommunen.

2.2.4 Försöksverksamhet med samordning skolskjutstider—lästider

Sedan läsåret 1971/72 bedrivs försöksverksamhet med samordning skolskjutstider-lästider inom grundskolan i Oskarshamns kommun. Försöksverksamheten har två syften: att samordna de skolskjutsåkande elevernas lästider så att minsta möjliga antal skolskjutsar behöver anordnas och att anpassa skolskjutstider och lästider så att antalet håltimmar för eleverna blir så litet som möjligt.

För försöksverksamheten gäller — utöver de generella jämningsmöjligheter som anges i timplanerna för grundskolan — att vid fördelningen av antalet veckotimmar i olika ämnen jämkning får göras med högst tre veckotimmar. Sådan omfördelning skall i första hand göras inom ett stadium men får även göras över stadiegränserna. Vid en sådan omfördelning av veckotimmar får det sammanlagda veckotimret för varje årskurs minskas eller ökas med högst en veckotimme.

Av den redogörelse för erfarenheterna av det första årets försöksverksamhet, som Oskarshamns kommun överlämnat till Kungl. Maj:t, framgår att jämningsrätten tillämpats i 26 klasser av totalt 139 i kommunen. I fråga om årskurserna på mellanstadiet har därvid jämkningen i göriligaste mån begränsats till ämnet slöjd. Håltimmarna har så gott som helt kunnat elimineras i de rektorsområden, dit försöksverksamheten huvudsakligen förlagts. Därigenom minskar självfallet också den tid som eleverna under skoldagen är borta från hemmet.

Inbesparingen av skolskjutskostnaderna uppgick under försöksverksamhetens första år till ca 100 000 kr. För försöksverksamhetens andra år tillämpas ett system med s. k. fast skolskjutsschema, varvid årskostnaderna för skolskjutningen beräknas minska med ytterligare ca 50 000 kr.

I Oskarshamns kommun pågår även försöksverksamhet med rese-

service åt glesbygdsbefolkningen. Skolskjutsarna har därvid utnyttjats i stor utsträckning, och man räknar med att systemet med fast skolskjutsschema skall göra det möjligt att i än större utsträckning begagna skolskjutsarnas överkapacitet för denna reseservice.

3 Förslag rörande organisation av skolväsendet i glesbygd m. m.

3.1 Utredningen

3.1.1 Allmänna utgångspunkter

Avgörande för frågan om skolväsendets organisation i glesbygd är — liksom när det gäller all samhällsservice — dess kapacitet, kvalitet och åtkomlighet.

Kapacitetsproblemet saknar till stor del aktualitet, eftersom det obligatoriska skolväsendet enligt lag bereder plats för alla skolpliktiga elever och eftersom gymnasieskolan nu har en sådan omfattning, att alla som så önskar kan få utbildning på gymnasial nivå. Vad gäller förskola och vuxenutbildning finns kapacitetsproblem för glesbygden, men dessa frågor har utredningen enligt sina direktiv behandlat enbart översiktligt.

Utbildningsenheternas kvalitet påverkas av många, ibland svårförenliga faktorer. Det kan diskuteras vilka bland dessa faktorer som bör tillmätas den största betydelsen, en diskussion som är aktuell inte minst för glesbygderna.

Den standardfaktor som naturligt nog står i centrum när det gäller glesbygdernas skolfrågor är åtkomligheten i geografisk bemärkelse. Skolenheternas lokalisering har nära samband med de skolsociala förhållandena och därmed för elevernas studieförutsättningar. Värdet av att utbildningen särskilt på vissa skolstadier är lätt åtkomlig för eleverna är uppenbart.

De problem näringslivets strukturomvandling och den därmed sammanhängande befolkningsomflyttningen medför påverkar också skolan. Befolkningsminskningen försämrar underlaget för de olika utbildningsenheterna och utbildningsservicen blir allt mindre differentierad. I viss utsträckning har minskningen av elevunderlaget kunnat mötas med sådana organisatoriska förändringar att det likväl varit möjligt att bibehålla annars nedläggningshotade skolenheter. Av såväl pedagogiska som ekonomiska skäl har det dock inte ansetts möjligt att driva dessa organisatoriska förändringar allt för långt.

Ett viktigt mål för utbildningspolitiken måste vara att åstadkomma största möjliga rättvisa mellan olika landsdelar i fråga om utbildningens standard. Detta behöver inte innebära en identiskt utformad och dimensionerad utbildningsapparat i alla regioner. Vad som erfordras är en till sitt innehåll likvärdig utbildning, tillhandahållen inom en organisatorisk ram som anpassats till de regionala förhållandena.

Glesbygdsutredningen har funnit det naturligt att utgå från att största möjliga geografiska spridning av utbildningsenheterna är till fördel för glesbygdsbefolkningen. Utredningen understryker emellertid att man inte kan förorda en sådan organisation, om det finns skäl att förmoda att den medför en kvalitativ försämring av den utbildning eleverna får.

Det kan dock diskuteras vilka aspekter på utbildningens kvalitet som är relevanta. En koncentration av utbildningen till ett mindre antal enheter leder givetvis till ökade valmöjligheter för eleverna vad gäller utbudet av studievägar och tillvalsalternativ. Vidare ökar skolenheternas resurser i fråga om speciallokaler, teknisk utrustning o. d. För samhället minskar som regel utbildningskostnaderna/elev vid en koncentration av utbildningsenheterna. För eleverna innebär emellertid en dylik koncentration av skolenheterna oftast tidsödande och tröttsamma resor, vilket också betyder att fritiden minskar; för många elever kan inackordering på skolorten bli nödvändig. De stora skolorna anses dessutom av många erbjuda en sämre skolmiljö än de mindre. Det är därför inte givet att en koncentration av skolenheterna för alla elever leder till det kvalitativt bästa studieresultatet. Man måste ifrågasätta värdet av en ökad valfrihet mellan olika utbildningsalternativ, om den endast kan erhållas till priset av en mindre god studiemiljö.

Det är dock uppenbart att en viss koncentration av utbildningsutbudet till ett begränsat antal orter är ofrånkomlig i glesbygder i och med att clevunderlaget minskar. I ett längre perspektiv måste man räkna med att koncentrationsprocessen på detta sätt kommer att fortsätta inom alla områden med vikande utveckling. De insatser från samhällets sida som ligger närmast till hands för att förbättra glesbygdsbefolkningens utbildningssituation är försök att mildra effekterna av de långa avstånden genom förbättrade transporter och skolsociala åtgärder av olika slag. Även med sådana insatser är det dock klart att koncentrationen av skolenheterna inte kan fortsätta alltför långt utan att bygdens utbildningsservice avsevärt försämras. En förutsättning för en godtagbar utbildningsservice måste vara att alla viktigare utbildningsformer finns företrädda med en viss spridning även i glesbygder.

Utredningen har i sina allmänna överväganden om behovet av serviceinrättningar i glesbygd kommit till, att alla viktigare aktuella servicefunktioner kan sammanföras till två behovsnivåer, dels en lokal nivå som omfattar de mer grundläggande och frekventa servicebehoven, dels en regional nivå motsvarande ett mer kvalificerat serviceutbud.

Den lokala servicen bör därvid kunna tillgodoses inom ett avstånd som är rimligt för dagliga resor medan det regionala serviceutbudet bör kunna nås med veckoslutsresor. I fråga om de lokala servicefunktionerna bör ett restidsavstånd på mellan 30 och 45 minuter kunna godtas, medan regionala servicecentra bör kunna nås med ett par timmars restid.

De grundläggande delarna av utbildningsväsendet ingår som betydelsefulla delar i de lokala och regionala »servicepaket» som utredningen diskuterat. Grundskola inkl. högstadium bör enligt utredningen tillhöra de viktigare lokala serviceverksamheterna liksom förskolan och vissa delar av vuxenutbildningen, medan gymnasieskolan får anses utgöra en betydelsefull del av den regionala servicen. Utredningen understryker att glesbygdernas servicefrågor endast kan lösas genom en medveten samordning av olika sektors verksamhet, bl. a. till följd av transportproblemen. Det är därför av vikt att frågan om att upprätta eller bevara skolenheter i glesbygd bedöms mot bakgrund av hur serviceförsörjningen i övrigt påverkas.

Grundskola, inkl. högstadieundervisning, bör i princip finnas i varje kommuncentrum. I de ytmässigt stora norrlandskommunerna bör sådan undervisning dessutom erbjudas på ett antal sekundära stödje-punkter. Någorlunda fullständig gymnasieskola bör finnas i regionala centra med en geografisk spridning som ungefär motsvarar de nuvarande gymnasieorterna. Utredningen har därvid utgått från att det normalt inte blir fråga om att inrätta nya högstadie- eller gymnasieskolenheter i glesbygderna utan att problemet huvudsakligen består i att bibehålla så många av befintliga enheter att en rimlig geografisk spridning upprätthålls. De angivna riktmärkena för skollokaliseringen i glesbygd bör för övrigt inte uppfattas så att högstadie- och gymnasieskolor i traditionell form måste finnas representerade utan så att resp. utbildningsfunktioner på lämpligt sätt bör finnas företrädda på ett tillräckligt stort antal orter. Utredningen anför.

Det måste gälla för skolan liksom för övriga samhällliga serviceinstitutioner att den i högre grad än vad som varit fallet hittills måste kunna anpassas efter de lokala förhållandena så att den på ett godtagbart sätt kan tillgodose människornas behov i den bygd som skolan skall betjäna. Utgångspunkten bör vara befolkningens behov av något så när lättillgänglig service och inte de samhällliga serviceinrättningarnas behov av underlag för sin funktion.

De små skolenheter, som blir nödvändiga att upprätthålla i landets glesare befolkade delar bör sålunda inte framstå som mindre önskvärda undantagsformer. Då det enligt utredningens bedömning bör vara möjligt att till måttliga kostnader för samhället åstadkomma sådana organisatoriska förändringar av skolan har detta synsätt kommit att utgöra grunden för utredningens slutsatser och förslag.

3.1.2 Förskolan

Tillgången till platser i förskola är mycket ojämnt fördelad över landet. Förskoleverksamheten har i hög grad blivit beroende av den kommunala ambitionsnivån. Givetvis växlar också de rent yttre förutsättningarna att organisera förskoleverksamhet mellan glesbygder och tätortsområden. Man kan sålunda konstatera att tillgången på förskoleplatser är relativt god i vissa syd- och mellansvenska områden jämfört med det norrländska inlandet.

Barn i förskoleåldrarna kan inte utan stora olägenheter resa långa sträckor. För glesbygdernas del är det därför angeläget att söka finna förskoleformer som lämpar sig för de särskilda betingelser som där råder. Under de senaste åren har ett tiotal glesbygdskommuner med hjälp av statsbidrag inlett försöksverksamhet med förskola i olika former.

Inom denna försöksverksamhet har förskola och lågstadium i allmänhet varit helt fristående från varandra, eftersom man menat att målsättning, inriktning och arbetsmetoder är så olika att det är riktigast att de båda skolformerna fungerar var för sig. I en kommun har emellertid försök gjorts med en långt gående integration mellan förskola och lågstadium. Förskolebarnen kommer till skolan 2—3 dagar i veckan och bildar då en grupp gemensamt med lågstadieläverna. Gruppen leds av en lågstadielärare, som har hand om den mer bundna verksamheten, och en assistent som leder den mer fria delen. För att tillgodose den särskilda förskolemetodikens krav tjänstgör en förskollärare som konsulent.

Förskolans lokalproblem i glesbygderna är ibland möjliga att lösa om befintliga lokaler kan accepteras. Ofta har skolorganisationen på dessa orter krympt under senare år, och många skollokaler står tomma. Ett annat sätt att lösa lokalfrågan, vilket prövas på vissa håll, är att inreda en buss till ambulerande förskolelokal. Denna buss besöker under varje vecka flera olika byar och betjänar sålunda flera olika elevgrupper. Genom denna anordning slipper barnen resa in till skollokalen.

Den försöksverksamhet med förskola i olika former som lämpar sig för glesbygdernas förhållanden som nu pågår, har ägt rum under alltför begränsad tid för att några bestämda slutsatser ännu skall kunna dras. Redan nu kan dock konstateras att föräldrarnas intresse för verksamheten är stort. Ett av de största problemen för förskola i glesbygd är givetvis de långa resavstånden. Inom den nu pågående försöksverksamheten förekommer reseavstånd på 30—35 km, vilket enligt utredningens mening torde vara över gränsen för vad som kan accepteras då det gäller barn i denna ålder.

Glesbygdsutredningen utgår från att de specifika förskoleproblemen kommer att behandlas av 1968 års barnstugeutredning och inskränker

sig till de aspekter på förskoleverksamheten som kan vara av direkt betydelse för glesbygdernas skolfrågor i övrigt. Den del av försöksverksamheten, som från glesbygdsutredningens utgångspunkter ter sig mest intressant, är den som syftar till integration med grundskolans lågstadium. I områden med vikande befolkningsunderlag är det ofrånkomligt att vissa skolenheter måste läggas ned. Något bestämt minimiantal elever för en skolenhet finns inte angett i skolstadgan utan frågan om skolindragningar avgörs från fall till fall. Om man genom att integrera förskola och lågstadium kan öka elevantalet i lågstadielklasserna bör det emellertid ge större möjligheter att förhindra eller uppskjuta nedläggningen av vissa skolenheter. Utredningen är medveten om att de pedagogiska aspekterna av en sådan integration kan behöva prövas närmare men finner det vara en fördel, om förskolan på detta sätt kan bidra till att lösa glesbygdens skolproblem. Utredningen finner det sannolikt, att förskolans sociala mål kan uppnås även vid en integration med lågstadiet. För att finna de lämpligaste formerna för en ytterligare utveckling av den integrerade förskolan anser utredningen att försöksverksamheten med denna målsättning bör utvidgas. Det förefaller särskilt lämpligt att denna försöksverksamhet får äga rum på orter där elevantalet är så lågt att risk för indragning av lågstadieenheter föreligger.

För att förbättra möjligheterna till integration mellan förskola och lågstadium bör en utbildningskomplettering i förskolepedagogik anordnas för berörda lågstadielärare. Utredningen föreslår att SÖ ges i uppdrag att organisera sådan utbildningskomplettering samt att, om erfarenheterna av försöksverksamheten blir goda, pröva möjligheten att redan i den grundläggande lärarutbildningen införa moment av utbildning i förskolepedagogik. Utredningen föreslår att utbildningskomplettering anordnas försöksvis som en enterminsutbildning, dimensionerad för ca 20 deltagare. Kostnaden för detta beräknas till 300 000 kr., vilken helt bör bekostas med statsmedel.

Enligt utredningens mening är nu gällande krav på lokaler och utrustning för förskolor så högt ställda att det kan försvåra förskolans utveckling, särskilt i glesbygd. Socialstyrelsen bör därför få i uppdrag att se över dessa bestämmelser i syfte att göra dem bättre anpassade till de särskilda förhållanden som kan råda i glesbygder.

3.1.3 Grundskolan, låg- och mellanstadiet

Elevunderlagets storlek avgör organisationen av grundskoleundervisningen på låg- och mellanstadiet. Vid litet elevunderlag förekommer sålunda samläsning mellan två eller flera årskurser. Den s. k. b-formen omfattar därvid enbart lågstadielklasser, medan B1-formen omfattar klasserna 3—4 eller 5—6 och B2-formen årskurserna 3—6 eller 4—6.

Efter särskilt medgivande av länskolnämnd kan även andra varianter av B-typ anordnas. B-klasserna i olika former utgör f. n. ca 10 % av alla klasser i landets skolor, men då elevantalet av naturliga skäl är lägre i B-klasserna är den procentuella andelen elever i b/B-klasser lägre än vad klassandelen antyder. Antalet b/B-klasser har under 1960-talet minskat allt mer. Geografiskt sett förekommer det största antalet i skogslänens inland. Höstterminen 1971 utgjorde ca 2 % av samtliga klasser i Malmöhus län klasser av b/B-form, medan motsvarande siffra för Jämtlands län var 29,5 %.

Utredningen konstaterar, att undervisning i B-form, där två eller flera årskurser samläser, givetvis ställer särskilda krav på den pedagogiska upplägningen. Även om elevantalet kan vara lågt i dessa klasser, blir lärarens arbete mer krävande. Som en fördel för eleverna kan dock anföras, att de, genom det arbetssätt som måste tillämpas i stor utsträckning, tränas i självständigt arbete. Några större undersökningar i syfte att kartlägga B-skolornas studieresultat har såvitt utredningen kunnat finna inte utförts, men att döma av det material utredningen själv gått igenom uppvisar inte B-skoleelever på de högre skolstadierna någon relativ försämring av sina studieresultat.

För låg- och mellanstadiet gäller, att man inte kan finna några generella skillnader vad avser tillgången på behöriga lärare mellan de olika länen eller mellan olika regioner inom ett och samma län. Skolor av B-form torde dock ha en procentuellt större andel obehöriga lärare än övriga skolor.

Åtskilligt talar för att de totala undervisningskostnaderna/elev blir lägre med större klasser och med större skolenheter. Utredningen har närmare studerat de driftekonomiska förhållandena på grundskolans låg- och mellanstadium bl. a. i ett par glesbygdskommuner i Värmlands län. Med något enstaka undantag var driftkostnaderna/elev betydligt högre i de små skolorna med lägre än 50 elever. Den högsta genomsnittskostnaden, 5 700 kr., fanns vid en skola av B-typ med 30 elever. Övriga skolor med färre elever än 50 uppvisade genomsnittskostnader mellan 4 000 och 5 000 kr./elev, medan de större skolornas genomsnittskostnader uppgick till mellan 3 000 och 3 500 kr./elev. De små skolorna hade som regel högre genomsnittskostnader/elev för skolmåltider och skolskjutsar. Lärarlönerna har dock den avgörande betydelsen för det totala kostnadsläget.

Utredningen har även gjort vissa kostnadsberäkningar över de ekonomiska konsekvenserna av nedläggningar av små skolenheter. Beräkningarna visar att en ekonomisk besparing görs i de fall eleverna kan överföras till annan skolenhet utan att organisationen vid denna behöver förändras i större utsträckning. Den kostnadsökning som uppkommer till följd av ökat skolskjutsbehov är betydligt mindre än de besparingar som görs genom minskade lönekostnader. Om däremot en

skolindragning medför att organisationen vid en annan skola kraftigt måste byggas ut, samtidigt som skolskjutskostnaderna ökar, blir den ekonomiska vinsten av skolindragningen obetydlig eller negativ.

Utredningen har inte funnit det motiverat att föreslå någon ändring i nuvarande bestämmelser om klasstypens förändring med minskande elevunderlag. Av större betydelse är frågan om när nedläggning av en skolenhet skall ske. På denna punkt saknas föreskrifter i skolstadgan. Varje ärende prövas i särskild ordning. Enligt utredningens mening bör de statliga skolmyndigheternas prövning därvid i första hand avse de pedagogiska konsekvenserna. När det gäller skolindragningar i glesbefolkade områden, där de långa avstånden kan medföra påtagliga problem för elever som tvingas resa till skolor långt från hemorten, bör staten enligt utredningens mening avstå från att lägga ekonomiska synpunkter på en skolindragning. Den ekonomiska prövningen bör göras av berörd kommun.

En fortsatt koncentration av skolväsendet vad avser låg- och mellanstadiet bör vara möjlig att acceptera intill den gräns då i princip alla elever kan nå resp. skolenhet med maximalt 30—45 minuters restid. Inackordering av elever på grundskolans låg- och mellanstadium är enligt utredningens uppfattning inte lämplig.

3.1.4 Grundskolan, högstadiet

De organisatoriska förutsättningarna för högstadiet förändrades väsentligt genom införandet av 1969 års läroplan för grundskolan, eftersom denna innebar att tillvalsmöjligheterna begränsades och linjedelningen i årskurs 9 avskaffades. Därigenom minskas också kraven på elevunderlag för en högstadieskola. I enlighet med vad 1957 års skolberedning angav har riktmärket för planeringen av grundskolans högstadium varit att varje skolenhet bör bestå av minst tre paralleller per årskurs, dvs. ett elevunderlag på över 60 elever. Dock har i flera fall även två- och enparallelliga högstudier accepterats och visat sig funktionsdugliga, även om driftkostnaderna per elev blivit högre än i de större enheterna. År 1971 fanns i landet sammanlagt 66 högstudier med högst 60 elever som underlag — svarande mot två klasser/årskurs — och SÖ har beräknat att antalet år 1975 kommer att vara 87. År 1980 beräknar man att ca 10 % av de nuvarande högstadieenheter kommer att ha underlag för högst två paralleller. Det största antalet små högstadieenheter finns i Norrbottens och Jämtlands län, medan de inte alls förekommer i vissa syd- och mellansvenska län.

Tillvalsgrupp på högstadiet får anordnas om minst fem elever valt ämnet i fråga. Om elevernas ämnesval i de små högstadieområdena fördelar sig enligt riksmedeltalet (1970) kan undervisning komma till stånd i samtliga tillvalsämnen utom konst vid de flesta tvåparallelliga hög-

stadierna. Vid de enparallelliga högstadierna kan tillvalsgrupper komma till stånd i franska, tyska och teknik.

Den allmänna lärarbristen har minskat betydligt under senare år. Utbildningen av lärare med högstadiekompetens har samtidigt fått en större regional bredd. Detta har underlättat glesbygdskolornas möjligheter att rekrytera behöriga högstadielärare. Allmänt sett har också andelen behöriga lärare vid glesbygdskolorna ökat under 1960-talet, även om situationen i detta avseende alltjämt kan vara ogynnsam på enskilda orter. De enparallelliga högstadiernas situation är sämre än de flerparallelliga, vilket dock kan ha samband med svårigheterna att vid så små skolor skapa underlag för hela tjänster.

Även om tillgången på behöriga lärare ökat kvarstår problemet att med det begränsade timunderlaget vid en liten högstadieskola skapa lämpliga lärartjänster. Enligt skolstadgan, som härvid ansluter sig till den nya ämneslärarutbildningen, skall tjänst som lärare 16—19 på grundskolans högstadium som regel omfatta tre ämnen. Detta gör det lättare att skapa underlag för hela tjänster än tidigare, då som regel endast två ämnen ingick i tjänsten. Med nu gällande bestämmelser kan som regel lämpligt underlag för hela lärartjänster åstadkommas vid högstadieskolor med lägst två paralleller. För de enparallelliga skolorna blir svårigheterna större, särskilt vad gäller tjänster i estetiskt-praktiska ämnen. Sådana problem kan dock ofta lösas genom samverkan med mellanstadiet eller angränsande högstadieskola.

Det är av det undersökningsmaterial som föreligger tydligt att många högstadieelever i det norrländska inlandet måste räkna med restider till skolan på minst en timme i vardera riktningen. Den restidsgräns om 45 minuter som SÖ rekommenderar som maximum för detta skolestadium måste ofta överskridas. Långa skolavstånd torde dock föredras av både elever och föräldrar framför en inackordering på skolorten. SÖ har också uttalat att inackordering bör undvikas när det gäller elever i den obligatoriska skolan.

Små högstadier är i allmänhet mer kostnadskrävande per elev än större enheter. Av stor betydelse för driftkostnaderna är de förhållandevis högre lärarlönkostnaderna, som följer av att undervisningsgrupperna i de små högstadieskolorna omfattar ett mindre antal elever. De undersökningar i detta avseende som utredningen låtit genomföra tyder dock på, att skillnaderna i lärartäthet mellan större och mindre högstadieskolor minskat efter genomförandet av 1969 års läroplan för grundskolan, då lärartätheten ökade särskilt vid de större enheterna. Om detta resultat är en följd av den nya läroplanen förefaller det som kostnadsskäl inte längre i samma utsträckning talar mot att mindre högstadieskolor organiseras.

Den högstadieorganisation som under 1960-talet växt fram i skogslänens glesbygder illustrerar enligt utredningens mening behovet av

kompletterande stödje punkter för den lokala serviceförsörjningen vid sidan av kommuncentra. Utredningen avvisar därför en nedläggning av de små högstadieskolorna av den omfattning, som diskuteras i SÖ:s utredning om de små högstadieskolorna. Utredningen menar att de små högstadierna i allmänhet bör behållas så länge som möjligt. Utgångspunkten för diskussionen om den framtida högstadieorganisationen i glesbygderna bör vara att söka sådana organisatoriska lösningar på de svårigheter, som uppstår vid vikande elevunderlag, att så många nu befintliga skolor som möjligt kan bevaras. Man bör därför kunna gå ganska långt när det gäller inre funktionsförändringar, dock givetvis med bibehållna krav på undervisningens kvalitet. Vad gäller de ekonomiska aspekterna på högstadieorganisationen i glesbygd bör i likhet med vad utredningen tidigare anfört staten inte av ekonomiska skäl verka för en koncentration av skolväsendet i de delar av landet, där avståndsförhållandena kan orsaka betydande problem vid skolindragningar. Enligt utredningens mening torde det inte bli aktuellt att inrätta ytterligare högstadieskolor i landets glest befolkade områden. Frågan gäller därför enbart bibehållandet av redan existerande enheter.

Som ett led i strävandena att bibehålla små högstadieskolor i glesbygder anser utredningen en utveckling i riktning mot ökad samverkan över årskursgränserna eller helt årskurslösa högstudier naturlig. En utveckling i denna riktning i kombination med en mera individualiserad undervisning är nödvändig för att lösa undervisningsfrågorna på högstadiet i vissa glest befolkade områden. Den tekniska utvecklingen på det pedagogiska området kan skapa nya förutsättningar för detta.

Den översyn av de små högstadieskolorna under 1970-talet som SÖ gjort utmynnar i ett antal förslag till åtgärder i syfte att underlätta undervisningssituationen vid små högstudier. Utredningen ansluter sig till SÖ:s förslag härvidlag. (För en presentation av förslagen, se s. 29). Utredningen framlägger därutöver följande egna förslag.

Försöksverksamheten med *samverkan över årskursgränserna* och s. k. *årskurslösa högstudier* bör vidgas. SÖ bör biträda kommunerna med praktisk rådgivning då det gäller sådan verksamhet. SÖ bör vidare få i uppdrag att i samråd med Svenska kommunförbundet utreda frågan om läromedelsförsörjningen för denna verksamhet och vidta åtgärder i detta avseende. Den pågående kommunreformen kan i vissa fall få till följd att enstaka högstadieskolor blir utan direkt skolledning. Utredningen anser det betydelsefullt att skolledarorganisationen vid varje högstadieskola får tillräckliga resurser och föreslår, att dispens från gällande bestämmelser om skolledarorganisationens dimensionering bör kunna ges i erforderliga fall.

Lärartjänster bör få ledigförklarats med angivande av förtur inte bara för sökande med behörighet att undervisa i flera ämnen utan även för sökande med behörighet att undervisa på lägre skolstadier.

3.1.5 Specialundervisning

Undervisningen av gravt handikappade barn kan inte betraktas som en primär glesbygdsangelägenhet. Utbildningen — i specialskola — är centraliserad till ett fåtal enheter, varför de flesta eleverna är tvingade att lämna sin hemmiljö under skoltiden vare sig de bor i glesbygd eller tätort. Då det gäller uppsökande verksamhet och kartläggning av de olika elevernas skador och hjälpbehov torde det numera inte heller finnas någon större skillnad mellan olika delar av landet.

För den grupp av elever, som utan att ha svårare handikapp är i behov av särskilda insatser från skolans sida, förekommer inom grundskolan specialundervisning, antingen i form av specialklass eller som samordnad specialundervisning. Utvecklingen går f. n. mot en ökad inriktning på samordnad specialundervisning, en organisatorisk form som gör det betydligt lättare att lösa specialundervisningsfrågan i glesbygd, eftersom man därigenom kommer bort från de krav specialklasserna ställer på ett tämligen omfattande elevunderlag. Enligt utredningens uppfattning sammanhänger därför specialundervisningens problem främst med svårigheterna att rekrytera lärare för dessa arbetsuppgifter. Tillgången på behöriga speciallärare är dock över hela landet betydligt lägre än efterfrågan.

Många av dem som genomgått speciallärarutbildning har varit geografiskt bundna till en viss ort och därför hellre tagit vanlig tjänst där än flyttat till orter där de kunnat få speciallärartjänst. Även med ökad speciallärarutbildning kommer dessa svårigheter att kvarstå, om inte urvalet till utbildning av speciallärare sker på ett sådant sätt att man i görligaste mån försäkrar sig om ett intresse hos lärarna att ta tjänst i de bygder där behov föreligger. Detta skulle kunna åstadkommas genom att man vid intagningen av sökande till speciallärarutbildning ger företräde åt lärare som har sin tjänstgöring förlagd i glesbygder.

3.1.6 Gymnasieskolan

Vid planeringen av gymnasieskolan strävar man efter att i enlighet med 1968 års riksdagsbeslut på varje g-ort kunna erbjuda flertalet av skolans utbildningsvägar. Gymnasieskolereformen tenderar sålunda att leda till en koncentration till ett begränsat antal skolenheter. För en sådan koncentration talar även ekonomiska och pedagogiska skäl.

Gymnasieskolan drivs — med undantag för vissa studievägar — med primärkommunalt huvudmannaskap, men den utbildning den erbjuder kan oftast inte betraktas som en angelägenhet enbart för den kommun där utbildningsenheterna är belägna. Kravet på elevunderlag medför att gymnasieskolan normalt måste ha ett större upptagningsområde, i allmänhet omfattande flera kommuner.

Den nya gymnasieskolan omfattar ett betydande antal utbildnings-

enheter med specialiserad inriktning, förlagda till andra orter än g-orter. Till största delen utgörs dessa utbildningsenheter av tidigare upprättade yrkesskolor, som nu fortsätter sin verksamhet under benämningen specialkurser. Man har menat att dessa enheter utanför de egentliga g-orterna bör kunna bibehållas, så länge de har en tillfredsställande elevtillströmningen och det finns ett klart avnämningstresse för utbildningen i fråga.

Den ekonomiska utjämningen, reformeringen av den gymnasieförberedande skolan och de förbättrade kommunikationerna har bidragit till en fortgående utjämning av studiefrekvenserna mellan olika befolkningsgrupper och regioner. Undersökningar under senare år har emellertid bekräftat att ännu under senare delen av 1960-talet klara samband fanns mellan avstånd till g-orterna och gymnasiestudiefrekvensen, och att andelen gymnasiestudierande fortfarande var relativt låg i lägre social- och inkomstgrupper. I en studie har bl. a. visats att studiefrekvenserna i tätort var i genomsnitt 3,5 procentenheter större än i glesbygd. Frekvensen studierande i gymnasium och fackskola var lägre i glesbygderna än i tätorterna, medan yrkesskolefrekvensen var högre i glesbygdsdelarna. Variationerna mellan de olika g-regionerna var dock stora.

Undersökningarna har också visat på ett allt mer markant samband mellan studiefrekvens på gymnasial nivå och den lokala sysselsättningssituationen. I områden med starkt begränsade sysselsättningsmöjligheter för ungdom medför önskan om yrkesarbete direkt efter avslutad grundskola oftast att man måste lämna hemorten. Studier på gymnasial nivå kan i sådana lägen betyda en möjlighet att uppskjuta avflyttningen. I de nämnda undersökningarna har man ansett sig kunna konstatera att den lokala sysselsättningssituationen i hög grad påverkar studiebenägenheten. I vissa ytterområden yttrar sig den högre studiebenägenheten i en högre yrkesskolefrekvens.

Ingen g-region i landet tillhandahåller alla de utbildningsvägar gymnasieskolan kan omfatta. Åtskilliga av de större gymnasieskolorna har dock en hög grad av fullständighet. De små g-regionerna kan naturligt nog endast erbjuda ett fåtal studievägar. Det är möjligt att tillgång till enbart vissa utbildningsvägar på elevernas hemort blir styrande för elevernas val av studieväg genom gymnasieskolan. Följande sammanställning, som grundar sig på elevernas val av utbildningsgren vid gymnasieskolorna i ett tiotal län, representerande såväl glesbygds- som tätortsområden, ger en viss antydning om i vilken utsträckning den vid resp. hemortsgymnasieskola förekommande uppsättningen utbildningsgrenar påverkar valet av studieväg. Tabellen visar andelen elever som valt viss gren på tekniska och ekonomiska linjer, dels då den varit representerad inom den egna g-regionen, dels då grenvalet förutsatt studier vid gymnasieskola i annan region.

Gren	Hemortsgymn.skola	Annan gymn.skola
Bygg	29,4	22,8
El	39,0	33,0
Kemi	12,1	6,3
Administration	19,3	5,5

Tabellen antyder att tillgängligheten har en viss betydelse för valet av studieväg. Om de länssiffror som legat till grund för sammanställningen grovt uppdelas, så att glesbygdslänen särskiljs, finner man att ungdomar i glesbygdslänen tycks ha en något större benägenhet att följa sitt intresseval, även om det skulle medföra flyttning från hemorten. De regionala skillnaderna är dock relativt små och kan sannolikt förklaras med att många elever i glesbygdslänen måste välja inackordering även för studier i den egna g-regionen. För dessa elever gäller därför frågan egentligen endast val av inackorderingsort.

Då 1964 års gymnasiereform genomfördes ansågs att ett elevunderlag på 120 elever per årskurs, dvs. fyra paralleller, var erforderligt bl. a. för att elevernas önskemål om ämnes- och kursval skulle kunna tillgodoses. Det totala elevunderlaget borde därför enligt SÖ:s beräkningar utgöras av ca 400 16-åringar i en g-region. År 1965 hade endast tre g-regioner i landet lägre elevunderlag än 400.

I viss omfattning har under 1960-talet förekommit gymnasier som varit mindre än vad SÖ rekommenderat. Dessa gymnasier torde inte sällan ha haft svårigheter att få till stånd tillräckligt stora undervisningsgrupper i olika ämnen, något som inneburit begränsningar i elevernas valfrihet. Till de små enheternas nackdelar hörde också att driftkostnaderna per elev ofta blir högre än vid större skolenheter.

För att möjliggöra en större geografisk spridning av gymnasieutbildningen undersökte SÖ vid slutet av 1950-talet förutsättningarna för att på vissa orter inrätta gymnasier, vars organisation var särskilt avpassad för ett mindre elevunderlag. Vid 1960-talets början beslutades också att ett fåtal gymnasier av s. k. undantagskaraktär skulle få inrättas på mindre orter. Tillströmningen av elever till dessa gymnasier blev dock redan från starten så stor att de speciella åtgärder som planerats för ett lågt elevantal aldrig behövde tillgripas.

Sedan läsåret 1958/59 anordnas på vissa orter korrespondensundervisning på gymnasial nivå. Detta starkt individualiserade arbetssätt, koncentrationsundervisningen — eleverna läser två—tre ämnen i taget — och den begränsade direkta lärarinsatsen överensstämmer väl med vad som ansetts vara eftersträvansvärt i undervisningen i övrigt under senare år. I vissa avseenden torde dock denna undervisning ha svagheter. Bl. a. ger korrespondensundervisningen få möjligheter till de gruppaktiviteter, som inom vissa ämnen anses vara av stort värde, och vidare är den i vissa fall önskvärda ämnesintegrationen svår att genomföra.

Inom försöksverksamheten med särskild gymnasial utbildning i glesbygd undervisas eleverna huvudsakligen per korrespondens de två första åren och får det tredje, avslutande året undervisning vid vederbörande g-orts s. k. modergymnasieskola. Undervisningen på hemorten förutsätts vara knuten till högstadieskola, så att lärarna vid denna kan tjänstgöra som handledare vid korrespondensstudier.

För skolplaneringsändamål indelas de gymnasiala skolornas elevområden ofta i tre zoner: själva g-orten, resezonen eller pendlingszonen och inackorderingszonen. I och med den förbättring av kommunikationerna, som inträffat under de senaste decennierna, har det område omkring g-orterna från vilket eleverna kunnat nå skolan med dagliga resor givetvis ökat. Omkring år 1950 omfattade resezonen oftast ett område med radien 20 km räknat från g-orten. Tio år senare var motsvarande avstånd 30 km.

I landets sydligare delar ger g-orternas gymnasieskolor en så god täckning att inackordering i princip inte borde vara nödvändig. Praktiskt taget alla studerande på gymnasial nivå kan där nå närmaste g-ort med 30—45 minuters restid. I skogslänen är täckningsgraden med undantag för det norrländska kustlandet sämre, även med hänsyn tagen till nämnda former av glesbygdsundervisning.

Vissa av gymnasieskolans linjer och specialkurser finns endast vid ett begränsat antal enheter i landet. Härav följer, att elever som väljer dessa mer ovanliga utbildningsvägar måste välja inackordering under studietiden, även om det finns gymnasieskola på deras hemort. Vissa undersökningar tyder vidare på att gymnasieskollelevernas benägenhet för långa dagliga resor till skolorten kan vara lägre än grundskoleelevernas, troligen beroende på det krävande arbetet i gymnasieskolan. Dessa förhållanden leder till att antalet inackorderade gymnasieskolelever i landet är betydligt större än vad man kunde förvänta med ledning av uppgifterna om folkmängden inom inackorderingszonen. Totalt beräknar utredningen att ca 35—40 000 elever i gymnasiala skolor bor inackorderade. Vid vissa skolor i skogslänens inland var inackorderingsfrekvensen höstterminen 1971 60—70 %.

Enligt glesbygdsutredningens mening ökar betydelsen av kravet på valmöjligheter i fråga om studievägar allt mer från de lägre skolformerna till de högre. Inom gymnasieskolan måste därför möjligheten att välja studieväg tillmätas stor vikt. Utredningen finner, att dessa krav medför att en långt driven decentralisering av gymnasieskoleutbildningen inte är realistisk. Som utredningen tidigare anfört bör gymnasieskoleutbildningen anses tillhöra det regionala serviceutbudet. En god standard inom detta område behövs således inte förutsätta dagliga resor mellan bostadsort och skolort.

Om man studerar de nuvarande g-orternas lokalisering med utgångspunkt från utredningens förslag om rimlig serviceförsörjning, finner

man att det i stort sett endast är den nordligaste delen av Kopparbergs län, sydvästra Jämtlands län, övre Tornedalen samt delar av sydvästra Norrbottens och angränsande delar av Västerbottens län som utgör problemområden. De ytmässigt stora arealerna ger dock en överdriven uppfattning om problemets storlek, eftersom dessa områden som regel är mycket glest befolkade. Sammanlagt torde ca 35 000 personer bo i dessa områden, varav merparten är över gymnasieskoleålder.

Glesbygdsutredningen anser sig inte närmare kunna bedöma hur ett minskande elevunderlag kan påverka förutsättningarna för gymnasieskolor inom g-regioner med betydligt färre än 400 elever per årskurs. Utredningen anser det dock klart att en centralisering av gymnasieskoleutbildningen till ett mindre antal g-orter måste medföra påtagliga nackdelar för glesbygdsbefolkningen, åtminstone inom skogslänen. Utredningen anser det därför nödvändigt att nu befintliga g-orter i de glesare befolkade delarna av landet bibehålls som huvudorter för integrerad gymnasial utbildning i första hand under 1970-talet. De svårigheter som kan uppstå när det gäller att upprätthålla en kvalitativt god gymnasial utbildning i vissa regioner med vikande elevunderlag måste mötas med inre organisatoriska förändringar av skolans arbetsformer.

Utredningen konstaterar att förutsättningarna för en ytterligare geografisk spridning av integrerade gymnasiala enheter i landets glesbygder är mycket begränsade. Endast i undantagsfall kan det bli fråga om att inrätta nya enheter.

De åtgärder som är möjliga för att förbättra den gymnasiala utbildningens tillgänglighet i glesbygd torde vara dels försök att inordna vissa yrkesinriktade specialkurser i gymnasieskolan såsom utbildningslinjer, dels särskilda anordningar av den typ försöksverksamheten med särskild gymnasial utbildning i glesbygd representerar. Enligt glesbygdsutredningens mening är en fortsatt och vidareutvecklad försöksverksamhet av denna senare typ angelägen. En förutsättning är dock att den inte medför påtagligt negativa effekter för redan befintliga gymnasieskoleenheter.

En vidareutveckling av nämnda försöksverksamhet kan ske i flera former. Försöksverksamhet av den typ som nu prövas kan etableras på ytterligare några orter. Det första gymnasieskolåret kan »decentraliseras» till lämplig högstadienhet. Ett filialsystem i lämplig form kan prövas på någon ort, företrädesvis i det norrländska inlandet. Vid de olika former av gymnasial utbildning i glesbygd som redan finns kan på försök utbildningsutbudet vidgas till att omfatta fler linjer än i dag. I den mån yrkesutbildning finns på orter av detta slag skulle försöksverksamheten t. ex. kunna inbegripa motsvarande tvååriga yrkesinriktade utbildningslinjer inom gymnasieskolan.

Kontakterna med modergymnasieskolan måste enligt utredningens

mening vara goda. Utredningen föreslår att huvudlärare vid modergymnasieskolan regelbundet skall besöka enheterna med gymnasial utbildning i glesbygd. Vidare bör de lärare som tjänstgör som handledare vid korrespondensundervisning på gymnasial nivå ges möjlighet till särskild fortbildning för denna uppgift. Enligt utredningens mening är det också av vikt att stor uppmärksamhet ägnas produktionen av läromedel lämpade för glesbygdsskolornas arbetsformer. För detta ändamål beräknas ett medelsbehov av 200 000 kr.

I särskild skrivelse den 5 oktober 1972 har skolstyrelsen i Pajala kommun föreslagit vissa förbättringar av statsbidragen till försöksverksamheten med särskild gymnasial utbildning i glesbygd.

3.1.7 Vuxenutbildning

Genom beslut av 1971 års riksdag (prop. 1971: 37, UbU 1971: 13, rskr 1971: 170) har förutsättningarna för vuxenutbildning i glesbygderna förbättrats i väsentlig grad. Sälunda får elevantalet i kurs i kommunal vuxenutbildning vara lägst åtta på icke-g-orter inom det allmänna stödområdet. Vidare kan lärare i ungdomsutbildning inom dessa kommuner i sin tjänst inräkna undervisning inom kommunal vuxenutbildning. Detta senare är av betydelse även för ungdomsutbildningen, eftersom underlaget för lärartjänster härigenom förbättras.

Vuxenutbildningens organisation är till stor del av en sådan art att den inte kan anses representera särskilda problem för glesbygderna. De statliga vuxenskolorna, folkhögskolorna och den eterburna undervisningen erbjuder lika villkor för tätorts- och glesbygdsbor. De delar av vuxenundervisningen där glesbygderna riskerar att komma i kläm är enligt utredningens uppfattning endast den kommunala vuxenutbildningen och studieförbundens cirkelverksamhet. Svårigheterna består då främst i att det lokala underlaget inte är tillräckligt för att kurser skall kunna anordnas enligt gällande bestämmelser för statsbidrag. Utredningen anser emellertid att effekterna av 1971 års riksdagsbeslut bör avvaktas, innan ytterligare åtgärder vidtas för vuxenutbildningen i glesbygd.

Korrespondensundervisning jämte radio- och TV-undervisning har en sådan karaktär att deltagande i princip är oberoende av bostadsort. Dessa utbildningsformer är därför speciellt lämpade för vuxenutbildning i glesbygd. Enligt utredningens mening bör insatserna inom radio- och TV-undervisningen för vuxna ökas.

3.1.8 Skolskjutsar, inackordering och skolsociala frågor

Skolskjutsningens omfattning avgörs av resp. kommun. Några fasta regler för när skolskjuts skall organiseras finns inte. I allmänhet torde

kommunerna dock följa de bestämmelser som tidigare gällde för statsbidrag till skolskjuts. Skolskjutsar anordnas vanligen för elever som tillhör årskurserna 1—3, om de har minst 3 km skolväg. För äldre elever fordras i allmänhet minst 4—5 km skolväg för att skolskjuts skall anses nödvändig.

Antalet elever som dagligen åker skolskjuts är mycket stort. Skolskjutsningens omfattning sammanhänger givetvis inte enbart med den genomsnittliga folktätheten inom större områden utan även i hög grad med om bebyggelsen är koncentrerad i grupper eller spridd. Skolskjutsandet påverkas naturligtvis också av den yttre skolorganisationen. Trots att varje år ett antal skolenheter dras in, torde det totala antalet skolskjutsåkande elever minska successivt. Detta förklaras av befolkningsomflyttningarna, som i alla regioner leder till en koncentration av befolkningen. Som regel sker nedläggningen av en skola först sedan större delen av ortens tidigare befolkning flyttat därifrån, varför de skolskjutsar som blir följderna av nedläggningen endast berör ett litet antal elever.

De längsta skolskjutsavstånden återfinns naturligt nog i det norrländska inlandet. Gjorda undersökningar har visat, att skolskjutsåkande elever i det norrländska inlandet på alla stadier hade betydligt längre genomsnittlig resväg än elever i det norrländska kustlandet och det mellansvenska glesbygdsområdet.

Av större betydelse än kilometeravståndet är givetvis den erforderliga restiden och elevernas totala bortovaro från hemmet. En undersökning som gjorts rörande Västerbottens län visade, att i ett antal glesbygdskommuner i länet tillbringade eleverna i årskurserna 1—6 i genomsnitt $1\frac{1}{2}$ timme med resor mellan hemort och skolort. Därtill kom i vissa fall väntetider på skolskjutsen. Under senare år torde dock många kommuner ha minskat de yngre elevernas väntetider genom att, trots extrakostnaderna, sätta in särskild hemtransport för elever med kort skoldag. Om sådana extra hemskjutsar kan undvikas genom lämplig schemaläggning är det givet att besparingar kan göras.

Inackorderingens omfattning varierar sannolikt mer regionalt inom landet än skolskjutsverksamheten. Generellt gäller att inackorderingen har en mycket begränsad omfattning inom den obligatoriska skolan, särskilt för låg- och mellanstadieelever. Inställningen till inackordering och skolskjutsar torde delvis vara olika hos elever och föräldrar, åtminstone vad avser äldre elever. Föräldrarna önskar av naturliga skäl normalt ha sina barn boende hemma, även om restiderna till och från skolan blir långa. De äldre eleverna, särskilt på det gymnasiala stadiet föredrar däremot ofta inackordering, både med tanke på restiderna och de rikare möjligheter till kamratkontakter och fritidsaktiviteter som g-orten oftast erbjuder.

Av totala antalet inackorderade elever på grundskole- och gymna-

sieskolenivå torde ca 15 000 bo i elevhem, medan återstoden bor privat inackorderade. Tillgången på privata inackorderingsrum har på flera orter visat tendens att sjunka, och många kommuner har därför byggt ut sin elevhemsorganisation. Enligt utredningens bedömning torde man få räkna med att inackorderingsbehovet i framtiden skall tillgodoses genom elevhem av olika slag.

Huvudmannaskapet för elevhemmen växlar från plats till plats. Landstingen har tidigare ofta haft ansvaret för elevhemmen, eftersom de varit förenade med centrala verkstadsskolor. Genom gymnasieskole-reformen blev de centrala verkstadsskolorna en primärkommunal angelägenhet, och elevhemmen har i allmänhet också övertagits av primärkommunerna. På vissa platser drivs även elevhem av ideella organisationer.

Inackorderingskostnaderna för elever inom den obligatoriska skolan täcks helt med kommunala medel. Till inackorderade elever på det gymnasiala stadiet utgår statligt bidrag med f. n. 125 kr./mån. Kostnaderna för inackordering torde variera betydligt från fall till fall. Ser man till de totala kostnaderna torde inackordering i elevhem vara dyrare än inackordering i privathem, men som regel svarar huvudmannen för elevhemmet för en del av kostnaderna, vilket medför att elevens egna kostnader blir ungefär desamma som vid inackordering i privatrum.

Särskilt i de glesare befolkade delarna av landet finns ofta inte kollektiva trafikmedel, som kan begagnas för de inackorderade elevernas hemresor vid veckosluten. Eleverna kan därför hänvisas till att försöka ordna transport till hemorten tillsammans med andra resande som skall till samma plats. Vissa kommuner organiserar särskilda, ofta subventionerade, hemresor för elever på g-orterna. I allmänhet måste eleverna dock betala en del av kostnaderna.

Utredningen anser att ytterligare åtgärder av skolsocial natur bör vidtas vid skolor som tar emot ett större antal skjutsade eller inackorderade elever. Kommunerna bör ha ansvaret för dessa extra skolsociala åtgärder, men särskilt statligt stöd bör utgå härför. Enligt utredningens mening bör detta ske i form av ett schablonbidrag till skolorna inom det allmänna stödområdet.

Vid skolenheter med stor andel resande och inackorderade elever finns ofta redan nu extra uppehållsrum, studierum o. d. Utredningen anser att detta bör bli allmän regel och att det bör åligga kommunerna att tillse att lämpliga lokaler för dessa ändamål upplåtes. Statsbidrag bör utgå till detta genom att kommunerna inom det allmänna stödområdet vid lokalbehovsprövningen i bidragsunderlaget får inräkna ytterligare ytor för sådana lokaler.

Den kommun — eller landstingskommun — som är huvudman för gymnasieskola bör ha ansvaret för att det på g-orten finns tillfredsstäl-

lande inackorderingsmöjligheter. Detta behöver inte nödvändigtvis innebära att kommunen skall driva egna elevhem, men kommunen bör vara ansvarig för att alla elever som behöver det kan finna godtagbara inackorderingsmöjligheter. Kommunen bör sålunda organisera inackorderingsverksamheten och utöva tillsyn över den.

För uppförande av elevhem kan enligt gällande bestämmelser statsbidrag utgå med 75 % av byggnadskostnaderna. I särskilda fall kan statsbidrag utgå med 90 %. I den mån ytterligare elevhemsplatser efterfrådas i g-orter inom allmänna stödområdet anser utredningen att den högre statsbidragssatsen generellt bör tillämpas.

Inackorderade elever på gymnasial nivå bör beredas möjlighet att resa till hemmet varje veckoslut, om de går i den egna regionens gymnasieskola. Den kommun som är huvudman för resp. skolenhet bör ha ansvaret för att dessa hemresemöjligheter anordnas. Utredningen anser att kostnaderna för dessa hemresor helt bör bekostas med offentliga medel.

CSN har på Kungl. Maj:ts uppdrag utrett frågan om ekonomiskt stöd till inackorderade elevers hemresor. CSN har i anledning därav föreslagit införandet av fria hemresor för de elever som har inackorderings-tillägg och som vistas mer än 35 km från hemmet. Eleverna skall enligt detta förslag ges rätt till fri hemresa var tredje vecka. Resorna skulle därvid organiseras på samma sätt som nu sker vad gäller de värnpliktigas fria hemresor och betalas av statsverket efter överenskommelse mellan studiehjälpnämnden och trafikföretagen.

Glesbygdsutredningen föreslår att det av CSN föreslagna hemresestödet kompletteras så, att elever på g-orterna inom det allmänna stödområdet får rätt till fri hemresa varje vecka i de fall de går i den egna g-regionens skola. Utredningen utgår från att de kommunala myndigheterna på motsvarande sätt bekostar hemresor för inackorderade elever på grundskolenivå.

På icke g-orter finns flera f. d. centrala verkstadsskolor. Många gånger finns vid dessa skolor rymliga elevhem, och undervisningslokalerna är i utmärkt skick. Utredningen

vill här framföra tanken att vid skolor av detta slag, som hotas av nedläggning, skapa ett slags glesbygdsinternat, dit sådana elever på gymnasial nivå kunde förläggas, som under alla omständigheter måste inackorderas. Om lokalförhållandena är lämpliga borde man till sådana skolenheter exempelvis kunna förlägga mindre frekventa utbildningar, som under alla förhållanden måste ha ett stort antal inackorderade elever. Utredningen föreslår att det uppdras åt skolöverstyrelsen att snarast undersöka möjligheterna härtill.

I en nyligen träffad överenskommelse mellan Svenska kommunförbundet och Svenska landstingsförbundet fastslås, att resp. skolas huvudman också skall vara ansvarig för skolhälsovården. Primärkommu-

nerna skall sålunda svara för att skolläkare och skolsköterska finns och även svara för kostnaderna för skolhälsovården. Vid mindre skolenheter, främst i glesbygderna, förutsätts det att landstingen även i fortsättningen svarar för viss skolhälsovårdspersonal, t. ex. så att distriktssköterskan även tjänstgör som skolsköterska och därvid avlönas av resp. primärkommun. Till den nya överenskommelsen hör en rekommendation att i grundskoleenheter, där elevantalet är så stort att särskild skolsköterska kan anställas med minst halvtidstjänstgöring, vederbörande primärkommun ensam bör ansvara för skolhälsovården, samt att vid skolenheter omfattande högstadium distriktssköterska endast i undantagsfall bör tjänstgöra som skolsköterska.

Med hänsyn till svårigheterna att i utpräglade glesbygdskommuner rekrytera skolhälsovårdspersonal anser glesbygdsutredningen det nödvändigt att skolhälsovården i glesbygderna även i fortsättningen vid behov kan bedrivas genom en långtgående medverkan från landstingens sida. Landstingen bör sålunda vara skyldiga att om så erfordras tillhandahålla personal för skolhälsovården i glesbygdskommunerna. Naturligtvis bör därvid primärkommunerna svara för de kostnader skolhälsovården medför.

Glesbygdshushållen bör inte utsättas för större ekonomisk belastning än hushållen i andra delar av landet. Det statliga studiestödet har haft stor betydelse för glesbygdseleverna i detta avseende men torde inte täcka de verkliga studiekostnaderna. Utredningen föreslår att dessa frågor blir föremål för särskild utredning, som kan läggas till grund för ändrade bestämmelser i detta avseende.

3.2 Skolöverstyrelsens förslag till åtgärder rörande undervisningen i vissa glesbygdsområden m. m.

3.2.1 Allmänna utgångspunkter

SÖ behandlar i första hand de en- och tvåparallelliga högstadiernas speciella problem vad beträffar organisationen av undervisningen. Den fortsatta avflyttningen från glesbygderna kommer att kraftigt öka antalet enkla och tvåparallelliga högstudier under 1970-talet. Enligt SÖ:s bedömning

möjliggör den ökade befolkningskoncentrationen och förbättrade kommunikationsförhållanden vissa sammanläggningar av högstadieområden i syfte att skapa större och mera funktionella högstadieenheter. Om inte eleverna skall få oacceptabla restider till skolan måste dock åtskilliga enkla och tvåparallelliga högstudier i glesbygdsområden finnas kvar under överskådlig tid.

SÖ beräknar att det år 1980 kommer att finnas 89 högstudier med underlag för högst två paralleller om inga organisatoriska förändringar

i form av avveckling eller sammanläggning sker. Enligt SÖ bör minst hälften av dessa små enheter bevaras. Beräkningarna grundar sig på en bedömning av de reseavstånd för eleverna, som skulle uppstå om vederbörande högstadieskola lades ned.

3.2.2 Förslag till åtgärder

SÖ framlägger förslag i tio punkter:

1. Positiva erfarenheter av pågående försök (det s. k. Finnskoga-Dalby projektet) med bl. a. samläsning mellan klasser tillhörande olika årskurser av högstadiet bör få utnyttjas generellt.

2. Jämkningsåtgärder i högstadiets timplan bör så långt möjligt genomföras, så att olika årskurser får samma veckotimtal i de olika ämnena. Detta underlättar samläsning.

3. Resurstimmarna bör få samordnas för hela skolenheten och disponeras på sätt som bedöms lämpligt för att underlätta en individualiserande undervisning i heterogena grupper.

4. Möjligheten att i skilda ämnen utnyttja läromedel som innebär minskad lärartäthet, t. ex. korrespondensmaterial, bör prövas.

5. Skolstyrelser och länskolnämnder bör ägna särskild omsorg åt lärartjänsternas organisation och åt läraranskaffningen vid de små högstadierna. Fortbildningskonsulenterna vid länskolnämnderna bör särskilt uppmärksamma behovet av pedagogiskt stöd vid de små högstadiesenheterna.

6. Inbesparingar på driftbidraget, t. ex. genom att samläsning mellan årskurser tillämpas, bör få användas på det för den aktuella skolenheten mest rationella sättet. Inbesparingar inom ett ämne eller en ämnessektor bör kunna få utnyttjas inom annat ämne—ämnessektor. Bl. a. bör tillvalsgrupp få bildas även om färre elever än fem valt ämnet.

7. Lärartjänster bör få ledigförklaras i tre alternativt två ämnen med angivande av företrädare för sökande, som är behörig i treämneskombinationen.

8. Lärare i läroämne bör få tillgodoräkna tid för resor enligt samma grunder som gäller för s. k. övningslärare.

9. Lärare bör ha rätt att utan hinder av bestämmelserna om tjänsteförening och anställnings upphörande i 32, 33 och 42 §§ kommunaltjänstemannastadgan (1965: 602) åtnjuta tjänstledighet från motsvarande statligt reglerad, ordinarie eller extra ordinarie lärartjänst i annan kommun för att utöva ordinarie eller icke ordinarie lärartjänst vid små högstudier i glesbygdssområden, så länge den aktuella enheten består och har tillräckligt underlag för tjänsten.

10. Särskilda bestämmelser om huvudlärare bör meddelas, vilka gör det möjligt att inrätta ett visst antal arvodestjänster som huvudlärare,

omfattande ett bredare ämnesregister än i vanliga fall. Dessa tjänster bör få inrättas utan hinder av de regler som i övrigt gäller om behörighet för det ämne, som huvudlärarskapet omfattar.

De av SÖ framlagda förslagen avses gälla för enkla och tvåparallella högstadieskolor i glesbygd.

3.2.3 Pedagogiska förhållanden

Inom SÖ har utförts en särskild kartläggning av de små högstadiernas förekomst och funktion, vilken bilagts SÖ:s förslag till åtgärder för högstadieskolor i glesbygd. Av rapporten inhämtas bl. a.

Utgår man från den genomsnittliga fördelningen av elever på olika tillvalsämnen finner man att det redan vid en högstadienhet med tre paralleller är osäkert om ämnet konst och allmän kurs i franska kan komma till stånd. Vid ett enparallelligt högstadium blir samtliga tillvalsämnen osäkra, om inte samläsning mellan årskurser tillämpas. SÖ påpekar också att klasstorleken vid små högstadieskolor som regel betydligt underskrider skolstadgans delningstal, varför beräkningar som grundar sig på jämna 30-tal för varje parallell är missvisande.

Vid tvåparallella högstadienheter får man räkna med att vad gäller B-språken någon alternativkurs, ibland hela det ena språket, faller bort. Vid ett enparallelligt högstadium blir tyska som regel det enda B-språket. Det kan även uppstå svårigheter att anordna alternativkurser i engelska och matematik. I rapporten heter det.

Det synes motiverat att säga att de enkla högstadienheterna och många tvåparallella enheter i fråga om elevernas möjlighet att välja olika tillvalsämnen, alternativkurser och aktiviteter inom fritt valt arbete blir begränsade.

De små högstadieskolorna har tidigare i stor utsträckning saknat behöriga lärare, vilket berott på dels den allmänna lärarbristen, dels svårigheterna att med de låga timtalen i vissa ämnen skapa underlag för hela tjänster. Genom att lärartillgången nu kraftigt förbättrats bör dock även de mindre högstadieskolorna i framtiden kunna räkna med att få tjänsterna besatta med behöriga lärare, åtminstone om den kan erbjuda hela lärartjänster i de vanligaste ämneskombinationerna. Det blir givetvis lättare att få underlag för hela tjänster, om tre ämnen ingår i tjänsten i stället för två.

Det finns även andra omständigheter av betydelse när det gäller möjligheten att få tjänsteunderlag i läroämnena vid små högstadieskolor. Språk- och matematikämnena har två parallella kurser — allmän och särskild kurs — vilket innebär att varje högstadium som regel måste ha minst två lärare i vart och ett av dessa ämnen. För att hela tjänster skall kunna skapas kan därför viss tjänstgöring på mellanstadiet enligt bestämmelserna i skolstadgan behöva inräknas. Ämneskombinationen

tyska-franska passar inte vid ett litet högstadium, eftersom båda dessa ämnen är tillvalsämnen och läggs samtidigt på schemat. För övningsämnenas vidkommande gäller att hela tjänster kan organiseras antingen med hjälp av timmar på låg- och mellanstadiet eller genom att skolan »lånar» lärare någon dag i veckan från en annan högstadieskola. Också i tillvalsämnena ekonomi och konst torde lärare från annan högstadieskola behöva anlitas.

3.2.4 Skolöverstyrelsens förslag om särskild samordnad gymnasieskola

De allmänna principerna för planeringen av skolorna på det gymnasiala stadiet avgjordes genom beslut vid 1964 års riksdag (prop. 1964: 171, SäU 1964: 1 höstsessionen, rskr 1964: 407). Även beslutet 1968 om den nya skolformen, gymnasieskolan, utgick från dessa principer (prop. 1968: 140, SU 1968: 195, rskr 1968: 404). Med utgångspunkt i dessa principer har SÖ:s planeringsarbete inriktats på att det fulla genomförandet av gymnasieskolan skulle ta jämförelsevis lång tid i anspråk. I SÖ:s organisationsbeslut för läsåret 1971/72 gjordes klar åtskillnad mellan införandet av linjer och inrättandet av specialkurser. För att linjer skulle anordnas krävdes möjlighet att överblicka den långsiktiga planeringen. Linje inrättades t. v. medan specialkurs inrättades för ett år i sänder. Specialkurser inrättades såväl på som utanför g-orterna.

Elevintresset för olika studievägar påverkar självfallet den fortsatta planeringen. De senaste åren har medfört en tydlig minskning av antalet förstahandssökande till de tre- och fyraåriga linjerna medan antalet ökat till flera av de tvååriga linjerna. Möjligheterna att bedöma den kommande utvecklingen är dock osäkra. Utvecklingen kan bl. a. påverkas av förändringar inom den högre utbildningen eller genom införandet i någon form av ett system med återkommande utbildning. Även vuxenutbildningens omfattning och inriktning kan komma att spela roll. Allmänt kan dock sägas att viss återhållsamhet bör iakttas vid dimensioneringen av de treåriga humanistiska och samhällsvetenskapliga linjerna och att det ökade elevintresset för vissa tvååriga linjer ger ökad aktualitet åt frågan huruvida dessa linjer bör läggas ut på fler orter än i dag.

Flera av dagens g-orter ligger i områden med stark befolkningsminskning. En spridning av gymnasieskolans organisation får både positiva och negativa effekter. Genom att åtkomligheten ökar underlättas naturligtvis elevernas skolgång på flera sätt. Å andra sidan kan detta leda till att elevernas valmöjligheter minskar genom att gymnasieskolan då på flera orter blir mindre fullständig. Möjligheterna att integrera undervisningen på olika linjer minskar också. Kostnaderna för en sådan spridd gymnasieskola blir dessutom som regel betydligt högre.

Om en mindre fullständig gymnasieskola inrättas, löper man risken att eleverna från orten kommer att välja någon av de där befintliga

linjerna, även om den inte svarar mot deras egentliga intresseinriktning. SÖ har påbörjat en undersökning som avser att belysa dessa förhållanden. Man vill vidare undersöka om eleverna har reellt lika tillgång till utbildningsmöjligheter och vilken vikt som tillmäts elevernas önskemål jämfört med arbetslivets efterfrågan och befintliga utbildningsresurser. Särskilt intresse skall ägnas frågan vilka konsekvenser en ojämn fördelning av studievägar på olika orter får för elevrekryteringen. Det hittills framtagna materialet är alltför begränsat för att några säkra slutsatser skall kunna dras. Jämsides med detta projekt har även utförts en undersökning inriktad på studium av olika regionindelningar för bl. a. planeringen av gymnasieskolan. I en rapport har SÖ nyligen utarbetat förslag till ny regionindelning för gymnasieskolan. Systemet föreslås innehålla fyra nivåer: sex utbildningsregioner, 19 skolblocksregioner, 65 skolblock och som minsta enhet 271 kommunblock.

Antalet 16-åringar i dagens g-regioner beräknas understiga 400 i 16 regioner år 1972. 1980 beräknas motsvarande siffra vara 21. Denna utveckling aktualiserar frågan hur de nuvarande g-orternas fortbestånd skall kunna tryggas. Samtidigt bör man ta hänsyn till att såväl år 1972 som år 1980 det finns och kommer att finnas orter, som kan diskuteras som g-orter i nya g-regioner med samma elevunderlag som de svagare av de nuvarande g-regionerna. Antalet sådana områden är f. n. 5—10.

Om elevunderlaget understiger 400 16-åringar måste antalet studievägar i gymnasieskolan bli begränsat. Skall ett urval av såväl teoretiska som yrkesinriktade linjer kunna erbjudas måste därför en särskild organisation skapas, där uppsättningen av linjer representerar samtliga tre förutvarande självständiga gymnasiala skolformer — gymnasium, fackskola och yrkesskola.

Vissa linjer har erfarenhetsmässigt svårigheter att rekrytera elever i regioner med litet elevunderlag. Vissa linjer är direkt planerade att ha ett upptagningsområde större än en g-region. Dessa olika linjer är fyraårig teknisk linje, tvåårig teknisk linje, musiklinjen, bygg- och anläggningsteknisk linje, beklädnadsteknisk linje, livsmedelsteknisk linje, träteknisk linje, vårdlinjen samt jord- och skogsbrukslinjerna. De linjer som återstår sedan dessa linjer frånräknats motsvarar vid ett elevunderlag av 300 16-åringar ett schablonmässigt elevantal av 200 elever i årskurs 1 och totalt ca 500 elever i hela gymnasieskoleenheten.

Med detta underlag kan följande organisation skapas:

Linje	Frekvens	Beräknat antal elever åk 1	Förslag (antal elever)
H — S	7,8	23	30
E	6,0	18	15
N	10,0	30	30
S:a	23,8	71	75
So	9,2	28	30
Ek	5,6	17	15
S:a	14,8	45	45
Ko alt Kv	5,1	15	16—30
Dk	8,0	24	30
Et	3,5	10	8—16
Fo	2,9	9	8
Ve	5,6	17	16
Spec kurs eller övrig linje	3,8	11	8—16
S:a	28,9	86	86—116
Totalt åk 1	67,5	202	206—236
Totala antalet elever:			
Treåriga teoretiska linjer åk 1—3			225
Tvååriga teoretiska linjer åk 1—2			90
Tvååriga yrkesinriktade linjer åk 1—2			172—232
			487—547

En region med denna organisation skulle således kunna ta emot 25 % av årskullen på treåriga linjer, 15 % på tvååriga teoretiska linjer och 30—40 % på tvååriga yrkesinriktade linjer. Ett relativt allsidigt urval studievägar skulle kunna erbjudas samtidigt som avlänkningen skulle bli måttlig. SÖ kallar den föreslagna organisationsmodellen för särskild samordnad gymnasieskola.

Om den särskilda samordnade gymnasieskolan skall kunna erbjuda ett acceptabelt antal studievägar samtidigt som kostnaderna hålls på en godtagbar nivå måste möjligheterna till samordning av olika studievägar undersökas. Sedan läsåret 1970/71 bedrivs vid Högbergsskolan i Ludvika viss försöksverksamhet med ändrad gymnasial organisation, innebärande samläsning mellan bl. a. de treåriga humanistiska, samhällsvetenskapliga och ekonomiska linjerna. Timplanerna för dessa linjer har därvid jämkats i förhållande till normalplanen. Åtgärder syftande till en längre gående samordning bör dock även kunna prövas, varvid följande åtgärder kan tänkas:

1. Möjligheterna till samläsning utvidgas för vissa ämnen till att gälla såväl två-, tre- och — i undantagsfall — fyraåriga linjer. Möjligheter till samläsning mellan olika årskurser bör också prövas.

2. I ämnen med låga elevtal bör man pröva en kombination av korrespondensundervisning och lärarledd undervisning.

3. Antalet tillvalsämnen begränsas något.

4. Språkundervisningens organisation förenklas. Särskilt bör organisationen i årskurs 3 uppmärksammas.

5. Läroplanen förenklas genom att vissa grenar sammanslås. Detta bör särskilt kunna prövas i årskurs 3 av den treåriga ekonomiska linjen.

6. Antalet studievägar inom den ekonomiska sektorn minskas. Det bör vara möjligt med en långtgående samordning mellan de två- och treåriga ekonomiska linjerna, och man bör även pröva möjligheterna av att samordna kursplanerna på den tvååriga ekonomiska linjen och distributions- och kontorstekniska linjen.

7. Antalet studievägar inom den tekniska sektorn begränsas. Den långt drivna specialiseringen på de tekniska linjerna i gymnasieskolan gör en samordning svår, men man kan överväga en minskning av denna specialisering, vilket kan möjliggöra viss samordning såväl mellan de fyra- resp. tvååriga tekniska linjerna som mellan de tekniska linjerna och vissa yrkesinriktade linjer, t. ex. verkstadsteknisk linje och el-teleteknisk linje.

Särskild samordnad gymnasieskola bör enligt SÖ kunna inrättas på orter med ett elevunderlag av ca 300 16-åringar dels på redan befintliga g-orter med vikande elevunderlag, dels på orter med gymnasial utbildning motsvarande den tidigare yrkesskolan.

Enligt prop. 1964: 171 borde skolor med treåriga gymnasielinjer kunna inrättas på ytterligare ett tiotal orter utöver redan befintliga g-orter. Under tiden efter år 1965 har sådana skolenheter upprättats på tre nya orter och beslut föreligger om igångsättande på ytterligare fyra. En genomgång av landets tätorter visar att endast ett fåtal tätorter med mer än 12 000 invånare saknar gymnasieskola, medan endast ca en tredjedel av tätorterna med färre än 12 000 invånare har gymnasieskola med treåriga linjer.

Gjorda beräkningar visar att kostnaderna för nyetablering på mindre orter är betydande, även om redan befintliga lokaler till viss del kan utnyttjas. Erfarenheterna visar att en betydande nybyggnation måste ske även där det befintliga lokalbeståndet från början bedömdes som gott.

Frågan om övergång från inrättad specialkurs till motsvarande linje på orter, där man inte bedömer det som lämpligt att inrätta treåriga teoretiska linjer enligt den särskilda samordnade gymnasieskolans modell får prövas från fall till fall. Här måste man noga väga bl. a. nackdelarna med ett ensidigt urval studievägar mot önskemålet att erbjuda utbildning enligt läroplan för linje i stället för specialkurs.

På flera håll har förslag väckts om att inom en g-region fördela gymnasieskolans linjer på två skilda orter. Fördelningen av studievägarna kan givetvis göras på flera olika sätt och efter olika principer. De ekonomiska konsekvenserna skiljer sig avsevärt åt mellan olika fördelningsmodeller. I vissa fall torde dock frågan om gymnasieskolans organisation inte kunna avgöras förrän kommunsammanläggningarna är avslutade den 1 januari 1974. Fördelningen av linjer av gymnasieskolan på skilda orter inom samma g-region gäller då dels frågan om

uppdelning på en eller flera skolenheter inom en kommun, dels frågan om kommunalt samarbete mellan olika kommuner inom samma g-region. Ärenden av det första slaget får då prövas som en skolenhetsfråga. Vad gäller ärenden av det andra slaget avser SÖ att överlägga med de kommuner för vilka dessa frågor då är aktuella.

I skrivelsen den 20 november 1972 har SÖ lagt fram förslag till timplan för en modell av den särskilt samordnade gymnasieskolan. Förslaget bygger på en horisontell samordning av de treåriga ekonomiska, humanistiska och samhällsvetenskapliga linjerna i samtliga årskurser och av den treåriga naturvetenskapliga och den fyraåriga tekniska linjen i årskurserna 1 och 2. Årskurs 3 och 4 på den tekniska linjen förutsätts ej bli anordnade på hemorten. Samläsning i årskurs 3 mellan å ena sidan de treåriga ekonomiska, humanistiska och samhällsvetenskapliga linjerna eller del därav och å andra sidan den naturvetenskapliga linjen skall ske i den omfattning det är organisatoriskt möjligt.

Förslag till timplan för de tre- och fyraåriga linjerna i en särskild samordnad gymnasieskola

Ämne	Åk 1		Åk 2		Åk 3			
	Linjer		Linjer		Linjer			
	EHS	NT	EHS	NT	E	H	S	N
Sv	3	3	3	3	4	4	4	3
En	3	3	3	3**	2	2	2	2
B/C	3*	3*	3	3	—	4	4	4
C	4	—	3	—	—	4	—	—
As	—	—	—	—	—	3	—	—
Hi	2	2	3	3	—	3	3	—
Rc	—	—	—	—	2	2	2	2
Fs	—	—	—	—	—	2	2	2
Ps	—	—	2	1/0	—	—	—	—
Sh	3	3	3	—	2,5	4	4	2
Km	2	2	—	—	—	—	—	—
Mu/Tc	—	—	0/2	2/0	—	—	—	—
Ma	3	6	3	4	5	—	5	5
Nk	4	—	0/3	—	—	—	—	—
Fy	—	2,5	—	4	—	—	—	4
Ke	—	2,5	—	4	—	—	—	1
Bi	—	—	—	2/0	—	—	—	3
Te	—	3	—	0/7	—	—	—	—
Övr te ämnen	—	—	—	—	—	—	—	—
Fe	2	—	6/0	—	9	—	—	—
Rd/Di/Fv	—	—	—	—	—	—	—	—
Rk	—	—	—	—	2	—	2	—
Praktik	—	3	—	0/3	—	—	—	—
Ktk	—	—	—	—	0,5	—	—	—
Se	—	—	—	—	—	—	—	—
Ms	—	—	2/0	—	2	—	—	—
Sg	—	—	—	—	—	—	—	—
Gy	3	3	2/3	2	2	2	2	2
TTF	1	1	1	1	1	1	1	1
	33	37	34/32	32/37	32	31	31	31

* C-språk 4 vtr

** 1 vte En har flyttats från åk 3 T till åk 2 T

Förslaget innebär att antalet elevveckotimmar ökar med 2,5 på den treåriga ekonomiska linjen, med en veckotimme på den naturvetenskapliga linjen och med fyra veckotimmar på den fyraåriga tekniska linjen. I årskurs 1 är timplanen identisk dels för de treåriga ekonomiska, humanistiska och samhällsvetenskapliga linjerna dels för den naturvetenskapliga och fyraåriga tekniska linjen. I årskurs 2 undervisas eleverna på den ekonomiska linjen separat från eleverna på de humanistiska och samhällsvetenskapliga linjerna under åtta veckotimmar, medan eleverna på de humanistiska och samhällsvetenskapliga linjerna undervisas separat under sex veckotimmar. Eleverna på den naturvetenskapliga linjen undervisas separat från eleverna på den tekniska linjen under sex veckotimmar, medan eleverna på den tekniska linjen undervisas separat under sju veckotimmar. De senare har dessutom tre veckotimmar praktik. I årskurs 3 undervisas eleverna på de ekonomiska, humanistiska och samhällsvetenskapliga linjerna gemensamt under elva veckotimmar, eleverna på två av dessa linjer under ytterligare 20 veckotimmar medan eleverna på den ekonomiska linjen undervisas separat under 14 veckotimmar. Eleverna på den naturvetenskapliga linjen kan om elevantalet tillåter samläsa med en eller två av de ekonomiska, humanistiska eller samhällsvetenskapliga linjerna under elva veckotimmar. SÖ:s förslag bygger delvis på erfarenheter från försöksverksamheten i Ludvika.

Enligt SÖ bör en försöksverksamhet med särskild samordnad gymnasieskola anordnas på ett par orter i landet. Följande kommuner — som ej uppfyller kraven på elevunderlag för konventionell gymnasieskola — har ingett framställningar om inrättande av treåriga linjer i gymnasieskolan eller om försöksverksamhet med särskild samordnad gymnasieskola: Arboga, Nynäshamn, Olofström, Hofors, Säffle, Vimmerby, Sölvesborg, Arvidsjaur och Malung.

Korrespondensundervisning på gymnasial nivå har bedrivits sedan läsåret 1958/59 och försök med särskild gymnasial undervisning i glesbygd sedan läsåret 1969/70. SÖ har under läsåret 1971/72 genomfört en utvärdering av denna verksamhet. Dessa former av glesbygdsundervisning synes fylla ett behov för glesbygdens befolkning. Korrespondensundervisning på gymnasial nivå har dock varit i funktion alltför kort tid för att man skall kunna dra några säkra slutsatser om deras sätt att fungera. SÖ finner det önskvärt att en enda organisationsform för gymnasial utbildning i glesbygd kommer till stånd. Den pågående försöksverksamheten bör fortsätta ytterligare någon tid i syfte att leda fram till en sådan enhetlig form. Under denna tid bör verksamheten kunna byggas ut till ytterligare några orter och vissa justeringar göras i undervisningens uppläggning i anledning av vunna erfarenheter. Bl. a. bör man pröva andra former för preparandkurserna och för den tredje års-

kursen i korrespondensundervisningen på gymnasial nivå och ökade insatser bör göras för att få fram lämpliga läromedel. SÖ föreslår också att utbildningskurser om minst en veckas längd anordnas för dem som tjänstgör som handledare vid dessa skolor. Kostnaderna för en kurs med 30 deltagare beräknas till 26 000 kr. och bör beräknas under anslaget Lärares fortbildning m. m.

F. n. utgår statsbidrag till resekostnader för handledarnas besök vid modergymnasieskolan. Statsbidrag bör även utgå till resekostnader för besök vid skolan av lärare vid modergymnasieskolan.

De flesta här aktuella skolor finns på mindre orter, där det ibland kan vara svårt att få underlag för kurser inom kommunal vuxenutbildning i mer än ett fåtal ämnen. En kombination mellan vuxenutbildning och ungdomsutbildning är här ändamålsenlig, vilket enligt SÖ bör kunna undanröja uppkomna hinder.

3.3 Engelskspråkig undervisning på gymnasial nivå

I Stockholm finns fyra skolor med undervisning på främmande språk, nämligen dels Anglo-American School med undervisning motsvarande grundskolestadiet på engelska, dels Tyska skolan med undervisning på såväl grundskole- som gymnasieskolestadium, dels Cours St Louis med undervisning likaledes på båda stadierna. För tysk- och franskspråkiga barn till föräldrar som vistas kortare tid i landet finns sålunda möjlighet till utbildning såväl på den obligatoriska skolans stadium som på det gymnasiala stadiet. I Västberga gymnasium, som ingår i Stockholms kommuns gymnasieskola, finns slutligen särskild yrkesinriktad specialkurs för finskspråkiga elever. Däremot finns ingen engelskspråkig gymnasial skola.

Vid Viggbyholmsskolan startades för ett tiotal år sedan en engelskspråkig, s. k. internationell gymnasielinje. Intagningen till denna upphörde höstterminen 1971. Den gymnasiala undervisning som återstår för engelskspråkiga ungdomar i Sverige är den som erbjuds vid de av stiftelsen Kursverksamheten drivna internationella skolorna. Undervisningen är emellertid huvudsakligen förlagd till England, Frankrike och Tyskland.

I särskild skrivelse den 29 juni 1972 har Stockholms skoldirektion anmält sin avsikt att upprätta en treårig engelskspråkig linje vid gymnasieskolan i kommunen under förutsättning att statsbidrag utgår till ifrågavarande linje som till annan linje vid gymnasieskolan samt härutöver till skolhälsovård samt kostnader för skolgång och skolmåltider enligt bestämmelserna i 22 och 24 §§ kungörelsen (1970: 333) om riksinternatskolor (ändrad 1971: 345).

SÖ har avgett yttrande över framställningen den 1 augusti 1972. Av SÖ:s yttrande framgår bl. a. SÖ finner det önskvärt att möjlighet

finns till undervisning på annat språk än svenska inom den kommunala gymnasieskolans ram. En sådan utbildningsväg bör förläggas till Stockholm och organiseras som försöksverksamhet med en klass av treårig samhällsvetenskaplig linje där undervisningen bedrivs på engelska. Som villkor för att utbildningen skall få anordnas bör gälla att det anmält sig minst tolv elever som tillsammans med föräldrar eller annan vårdnadshavare vistas i Sverige men ej är kyrkobokförda i svensk kommun och som har engelska som modersmål eller huvudhjälpsspråk. I den mån platser finns disponibla bör även, enligt SÖ:s uppfattning, svenska elever kunna beredas möjligheter till inträde. För utländsk elev bör kommunen få statsbidrag jämväl till kostnader för skolgång och skolmåltider med belopp, som gäller för motsvarande ersättning vid kommunal samverkan på skolväsendets område, samt för skolhälsovård. Kostnaderna bör bestridas ur förslagsanslaget Bidrag till drift av gymnasieskolor.

1

4 Remissyttrandena

4.1 Allmänna utgångspunkter

Samtliga remissinstanser välkomnar utredningens betänkande och finner glesbygdens problem utomordentligt angelägna att lösa. Ett antal remissinstanser hade dock föredragit att utredningen behandlat utbildningsfrågorna i ett större regional- och lokaliseringpolitiskt sammanhang, så t. ex. *socialstyrelsen*, *LO* och *Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund* som efterlyser utredningens helhetssyn på glesbygdens problemen och den regionala utvecklingen.

I några remissvar görs invändningar mot att glesbygdsutredningen huvudsakligen inriktat sig på skogslänen. Sälunda menar bl. a. *länsstyrelserna i Stockholms län* och *Göteborgs och Bohus län* samt *Svenska kommunförbundet* att skärgårdsproblemen borde ha behandlats, medan t. ex. *länsstyrelsen i Kalmar län* pekar på att glesbygdens problemen i sydöstra Sverige är av delvis annan art än i skogslänen och därför borde ha ägnats större uppmärksamhet än som nu blivit fallet. I överensstämmelse med dessa invändningar anpassar också ett stort antal remissinstanser sina svar till att gälla det egna områdets förhållanden.

Utredningens uppfattning att man nu efter de stora skolreformer som genomförts under 1960-talet kan ha skäl att räkna med att de organisatoriska förutsättningarna för skolan skall förbli i huvudsak oförändrade under innevarande decennium delas ej av *SIA*, som anser att ett sådant påstående är väl kategoriskt. Pågående försöksverksamhet kan nämligen medföra en rad förändringar med organisatoriska följder, som med-

verkar till en lösning av glesbygdens skolproblem. Bl. a. pekar SIA på försök med uppluckring av klassbegreppet, ökad vertikal integrering mellan årskurser och stadier och på möjligheten att ett minskat behov av alternativkurser på grundskolans högstadium kan uppnås genom mer individanpassade läromedel, en mer flexibel elevgruppering samt en smidigare resursanvändning bl. a. på specialundervisningens område. Därför torde det finnas anledning att iaktta återhållsamhet med centralisering av glesbygdens skolväsen.

Utredningens principiella utgångspunkter delas i huvudsak av så gott som samtliga remissinstanser men flertalet har något att tillägga eller särskilt framhäva.

Bl. a. *socialstyrelsen* och *SÖ* understryker riktigheten i utredningens målsättning att åstadkomma största möjliga rättvisa mellan olika landsdelar i fråga om utbildningens standard. *Socialstyrelsen* tillägger att man måhända t. o. m. bör eftersträva en högre standard i glesbygdsområdena för att kompensera de brister utflyttningen kan ha medfört och tillgodose de behov av särskilt stöd som kan finnas. *SÖ* betonar att en anpassning av utbildningen till regionalt varierande förhållanden inte får leda till att pedagogiska krav i utbildningen eftersätts och utvecklar därefter något utredningens resonemang om att små skolenheter torde erbjuda en ur vissa synpunkter bättre studiemiljö än vad större enheter kan göra. *SÖ*, liksom *länskolnämnden i Norrbottens län*, anser inte att man generellt kan hävda att så är fallet. I varje fall torde nedläggningar i glesbygden inte leda till att stora skolenheter skapas. Snarare medför de att en eller flera andra nedläggningshotade skolenheter får ett tillskott av elever som gör att ytterligare nedläggningar kan uppskjutas. *SÖ* delar visserligen utredningens uppfattning att lika goda studieresultat kan uppnås i små skolenheter som i större, men avgörande i detta sammanhang är också lärarnas sätt att planera och genomföra undervisningen och möjligheterna till allsidig studie- och yrkesorientering vad gäller elevernas näringslivskontakter. Ingen av dessa två remissinstanser har dock någon principiell invändning mot utredningens uppfattning i fråga om utbildningens kvalitet.

Samma sak kan sägas om övriga inkomna svar, där i flera fall betonas att små skolenheter har många fördelar och att kostnaderna för en koncentration av utbildningen ofta kan bli högre än vid ett bibehållande av utspridda små enheter om sociala och miljömässiga faktorer tas med i beräkningen. *Socialkonsulenterna i Gotlands län* uttrycker detta så, att samhällets kostnader vid bevarande av nuvarande geografiska spridning av skolenheterna på sikt torde bli lägre än de utgifter som rubbad utveckling och social missanpassning medför. Denna mening framförs på liknande sätt av ett flertal länsstyrelser och kommuner i Norrland. *Länsstyrelsen i Stockholms län* går t. o. m. ett steg längre och anser att glesbygdsskolorna med sin goda miljö skulle kunna utgöra lämpliga

rehabiliteringsorter för tätortsskolor med anpassningsproblem som har behov av en lugn och harmonisk social omgivning. *Österåkers kommun* tillfogar att ett sådant arrangemang skulle kunna bidra till att göra skolornas existens oberoende av växlingar i det egna elevunderlaget, samtidigt som vissa arbetstillfällen skapas för den bofasta befolkningen.

De flesta remissinstanserna instämmer i utredningens resonemang rörande åtkomligheten, dvs. att grundskolan, förskolan och delar av vuxenundervisningen bör tillhöra den lokala serviceverksamheten medan gymnasieskolan får anses utgöra en del av den regionala servicen. Däremot framförs från ett par håll invändningar mot de restidsavstånd som utredningen anser att befolkningen i glesbygd bör acceptera, dvs. 30—45 minuters restid till ett lokalt servicecentrum och upp till ett par timmars resväg till ett regionalt centrum. *Länsskolnämnden i Göteborgs och Bohus län* understryker att restidens längd ej får vara ensamt avgörande utan hänsyn bör dessutom tas till bl. a. vägarnas beskaffenhet. *LRF* vill skärpa kravet på åtkomlighet så att lokala serviceorter kan nås på 30 minuter och regionala centra på högst en timme vid resa med kollektiva transportmedel. *Länsstyrelsen i Gotlands län* pekar på den speciella situation som föreligger på Gotland, där ön som en region måste kunna tillfredsställa fler behov än andra regioner på fastlandet, som kan dra fördel av närliggande regioners serviceutbud i den mån den egna regionens ej räcker till.

SIA nämner i sitt yttrande en rad undersökningar om utbildningens åtkomlighet som utredningen ej tagit upp och drar av dessa slutsatsen att långa resor ej i någon högre grad tycks försämra låg- och mellanstadieelevernas studieresultat men att elever i skolformer med stora krav på hög studietakt och goda prestationer sannolikt missgynnas av lång skolväg.

Två av utredningens principiella uppfattningar mottas av remissinstanserna med särskild tillfredsställelse. Det gäller dels utredningens övertygelse att utgångspunkten för all planering måste vara befolkningens behov av lättillgänglig service och inte serviceinrättningarnas krav på underlag för sin funktion, dels uppfattningen att såväl stat som kommun bör vara beredda till relativt långtgående insatser när det gäller att upprätthålla utbildningens standard och åtkomlighet i glesbygd.

4.2 Förskolan

Endast några få remissinstanser kommenterar mer ingående utredningens inledande resonemang om förskolan. Det gäller *socialstyrelsen*, *SÖ*, *Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund* och *TCO*, som samtliga kritiserar utredningens premisser. Övriga instanser ansluter sig till största delen till utredningens uppfattning.

Såväl *socialstyrelsen* som *TCO* anser att utredningen valt en alltför begränsad utgångspunkt när den sagt sig skola behandla förskolan endast i den mån den har intresse för övriga skolfrågor i glesbygdsmrådena och då inrikta sig på tre-timmars lekskola för 5—6-åringar. Enligt *socialstyrelsen* kan ej förskolan i första hand ses som en skolfråga utan snarare som en »pedagogiskt inriktad form av den sociala barnavården», dvs. som en social fråga. Dessutom bör diskussionen utvidgas till att omfatta daghem, lekskola och fritidshem som bör förvaltas av samma kommunala myndighet.

Både *socialstyrelsen* och *SÖ* instämmer i utredningens uppfattning att sociala kontakter måste vara ett betydelsefullt inslag i förskoleverksamheten men anser inte att social anpassning är förskolans viktigaste mål. Vad som måste eftersträvas är individens hela personlighetsmässiga utveckling, där det inryms faktorer som social, språklig, känslomässig, fysisk och intellektuell utveckling samt viss färdighetsutbildning.

Utredningens förslag, att pågående försöksverksamhet med integrerad förskola-lågstadium skall fortsätta och utvidgas, stöds i så gott som samtliga remissvar. Däremot växlar uppfattningarna om vilka effekter som detta kan få och vilka förutsättningarna för verksamheten bör vara.

Socialstyrelsen och i viss mån *TCO* anser att förskoleverksamheten i glesbygd i princip bör bedrivas efter samma principer som i övriga delar av landet och primärt vara inriktad på att ge alla barn likartade utvecklingsmöjligheter. Enligt *socialstyrelsen* bör integration med lågstadiet prövas först när barnen har för långa restider eller då det sammanlagda antalet barn i ett upptagningsområde är så litet att sociala och pedagogiska skäl talar för att integrera verksamhetsformerna. Först på längre sikt, och när förskollära och lågstadielära grundutbildning har fått en mera likartad utformning, kan det anses lämpligt att i någon större utsträckning samordna de båda formerna.

Flera remissinstanser, bland dem *SÖ*, *länskolnämnderna i Gävleborgs* och *Norrbottnens län* samt *skolstyrelsen i Älvdalens kommun*, är inte lika optimistiska som utredningen att en integrering skall kunna hindra eller uppskjuta nedläggningar av skolenheter. Det tillskott i elevunderlaget som ett antal förskolebarn skulle utgöra anses ej vara tillräckligt för att i nämnvärd grad stärka skolenhetens möjligheter att leva kvar. Detta beror, enligt *SÖ*, på att befolkningsminskningen i glesbygden till större delen har skett genom avflyttning av yngre människor, varför antalet barn i allmänhet är färre ju yngre åldersklassen är.

Länskolnämnden i Gotlands län och *Redvägs kommun* anför en viss tveksamhet till integrering av förskola och lågstadium av b-typ, och dylika lågstadier är relativt vanliga i glesbygder. En integration av förskola och ett lågstadium med redan två eller tre årskurser skulle således

kunna medföra en alltför stor arbetsbörda för läraren, särskilt om man betänker det betungande inskolningsarbetet med eleverna i första årskursen. I stället föreslås av länsskolnämnden i Gotlands län att endast årskurs 1 samordnas med förskola, medan Redvägs kommun förordrar en noggrann uppföljning av hur lågstadieelevernas studieresultat påverkas av integrationen. Av samma skäl föreslår *länsskolnämnden i Västerbottens län* en lågstadieorganisation med växelläsning.

Utredningen har inte tagit upp frågan om huvudmannaskapet i de fall en integrering genomförs, men flera av remissinstanserna anser att förskoleverksamheten bör överföras till utbildningssektorn och läggas under kommunernas skolstyrelser för att inte en splittrad handläggning skall uppstå. Denna synpunkt framförs av *länsskolnämnden i Västerbottens län*, *länsstyrelsen i Värmlands län*, *Årjängs kommun* m. fl.

Förslaget att utbildningskomplettering i förskolemetodik bör ges för lågstadielärare tillstyrks av flertalet remissinstanser men föranleder i några fall viktiga påpekanden och reservationer. Främst betonas att behovet och utformningen av en sådan utbildning nog måste analyseras innan den igångsätts.

Några remissinstanser, bl. a. *samarbetsnämnden i Strömsunds kommunblock* och *Vilhelmina kommun*, anser att en dylik utbildningskomplettering bör omfatta även förskolelärare, assistenter och konsulenter, och att man i ett längre perspektiv bör eftersträva en gemensam utbildning för lågstadie- och förskolelärare på detta område. Liknande synpunkter framförs av *socialstyrelsen* som emellertid invänder mot utredningens förslag att kompletteringsutbildningen skall omfatta en termin. Enligt styrelsens mening bör en meningsfull sådan utbildning överstiga en termins längd och dessutom omfatta studiecirklar eller regelbundet återkommande studiedagar under en efterföljande termin. Socialstyrelsen anser det vara naturligt att SÖ i samråd med socialstyrelsen organiserar och genomför denna utbildningskomplettering. SÖ nämner att man redan har en arbetsgrupp som arbetar med hithörande frågor.

Handikapporganisationernas centralkommitté föreslår att en orientering om olika handikapp skall ingå i lågstadielärarnas utbildningskomplettering.

Bedömningen att gällande krav på lokaler och utrustning för förskolor är så högt ställda att de kan försvåra förskolans utveckling delas med undantag av socialstyrelsen av samtliga remissinstanser som yttrat sig i denna fråga. Likaså tillstyrks allmänt att socialstyrelsen bör få i uppdrag att se över gällande bestämmelser. *Socialkonsulenterna i Västerbottens län* medger att en sänkning av kraven på lokalers standard kan medföra en viss skillnad mellan tätort och glesbygd men anser att denna kvalitets-sänkning bör uppvägas av att glesbygdskommunerna får bättre ekonomiska möjligheter att starta förskoleverksam-

het. Denna åsikt delas av *länsskolnämnderna i Västerbottens och Jämtlands län, Arvika kommun, SACO* m. fl.

Socialstyrelsen menar däremot att de krav som tillämpas inom t. ex. försöksverksamheten med förskolor inte varit för högt ställda och att de gällande bestämmelserna utan vidare har kunnat anpassas till de förhållanden som råder i glesbygd. Styrelsen konstaterar sålunda att lokalfrågan hittills inte i något fall begränsat förskolans utveckling.

Vissa övriga förslag framförs av remissinstanserna. *Länsstyrelsen i Gävleborgs län* framhåller sålunda att även om restidsavståndet maximeras till 30 minuter blir resorna tröttande för barnen, varför vistelsestiden i skolan bör förlängas så att de får en måltid och en stunds vila. Vidare bör transporterna samordnas med skolskjutsarna samt förskoleverksamhet begränsas till två—tre dagar i veckan.

Vilhelmina kommun påpekar att elevantalet i många skolor är så lågt i årskurserna 1—2, att uttaget av resurstid i form av grupptimmar ej är motiverat. En försöksverksamhet föreslås därför som skall inriktas på att beakta den samlade resurstiden inom förskolan och lågstadiet som enhetlig och användbar på ett friare sätt inom de båda skolformerna.

4.3 Grundskolan, låg- och mellanstadiet

Ungefär hälften av remissinstanserna ansluter sig till utredningens förslag att staten endast bör göra en pedagogisk prövning av indragning av skolenheter i glesbygd och helt överlåta den ekonomiska prövningen till kommunen. Bland dessa kan nämnas *länsskolnämnderna i Kalmar, Älvsborgs, Värmlands och Västernorrlands län, Hultsfreds kommun* och *LRF*.

Från flera andra remissinstanser som i princip stöder detta förslag görs emellertid vissa tillägg.

Länsskolnämnden i Stockholms län betonar att de pedagogiska faktorerna måste tillmätas mycket stor vikt vid en eventuell skolnedläggning. Sålunda kan man inte fortsätta att driva en skolenhet med hur lågt elevunderlag som helst, då cleverna i detta fall torde få en så otillfredsställande undervisningssituation från bl. a. sociala synpunkter att de vid övergång till ett högre stadium skulle komma i ett sämre läge än andra barn. Även tillgången på behöriga lärare måste vara en väsentlig faktor i sammanhanget.

Länsstyrelsen i Gotlands län understryker behovet av att mer långsiktiga bedömningar görs av skolenheternas möjligheter att bestå. I den bedömningen bör bl. a. ingå antaganden om befolkningsutveckling och flyttningsbeteenden, varpå en plan kan utarbetas över alternativa sammanläggningar och nedläggningar.

Skolstyrelsen i Ludvika anser att såväl pedagogiska och ekonomiska

som sociala och lokaliseringspolitiska aspekter bör påverka beslut om en skolenhets bibehållande eller nedläggning. Vidare menar styrelsen att skolstyrelserna måste tilldelas större reellt inflytande på dessa frågor, men först måste klarhet skapas kring det ekonomiska ansvarstagandet, särskilt med tanke på att de statliga myndigheterna har stort inflytande på skolans organisation genom statsbidragen.

Gävle-Dala FCO-distrikt anför för sin del att nedläggning av skolor i glesbygder kan bli nödvändig även i framtiden, men anser det otillfredsställande att utredningen inte angett mer preciserade riktlinjer för vilka principer som ska gälla vid en nedläggning.

Länsstyrelsen i Gävleborgs län menar att en rad faktorer måste vägas mot varandra innan beslut om nedläggning fattas. Den ekonomiska prövningen bör i första hand göras av kommunen, och de kommunala synpunkterna måste tillmätas stor vikt även när det gäller andra faktorer. Så länge nuvarande statsbidragssystem existerar bör dock den slutliga prövningen av en skolindragning göras av länskolnämnden, i vissa fall efter samråd med länsstyrelsen. *Länsstyrelsen i Norrbottens län* anför att det är väsentligt i dessa sammanhang vilken utformning statsbidragen kommer att få i framtiden, då ett överförande av den ekonomiska prövningen inte under några förhållanden får medföra en övervältring av det ekonomiska ansvaret på kommunerna.

Mot utredningens uppfattning att staten endast bör lägga pedagogiska synpunkter på skolindragningar uttalar sig *SÖ, länskolnämnden i Gävleborgs län, Torsby kommun* och *Hudiksvalls kommun*.

Länskolnämnden i Gävleborgs län hänvisar till 2 kap. 22 § i skolstadgan som säger att länskolnämnd har befogenhet att förordna om indragning av skolenhet och anser att denna bestämmelse bör bibehållas. *Torsby kommun* ifrågasätter om inte ett oinskränkt kommunalt avgörande av de ekonomiska aspekterna kan leda till mycket svåra situationer i glesbygdskommunernas skolpolitiska avväganden och tillägger att det är många fördelar med att statsmakterna har sista ordet, särskilt som den statliga prövningen hittills präglats av stor förståelse och ett tillmötesgående av kommunernas önskemål så långt rimligen kan begäras. På liknande sätt yttrar sig *Hudiksvalls kommun*, som betonar att fullt samförstånd måste råda mellan stat och kommun, när fråga uppkommer om skolindragning.

Utredningen anser det inte motiverat att föreslå några ändringar i de bestämmelser i skolstadgan som reglerar hur klasstypen skall förändras med minskande elevunderlag. Samtliga de remissinstanser som kommenterar denna punkt ställer sig kritiska till detta och anser att bestämmelserna måste ändras i riktning mot större flexibilitet.

Skolstyrelsen i Strömstad anser att kravet på antalet elever för att få bibehålla en B1-skola är för högt ställt. F. n. skall klasstypen ändras från B1 till B2 när elevantalet i årskurserna 3—6 minskar till 24.

Styrelsen förespråkar att kravet för en sådan förändring bör sättas vid 20 elever, dvs. fem elever per årskurs.

Ärjängs kommun är till skillnad från utredningen av den uppfattningen att det finns ett samband mellan ändring av klasstyp och nedläggning. Av denna anledning bör 18 § i skolstadgan ändras så att man, i stället för att ha endast en högsta gräns för elevantal, anger både en övre och nedre gräns för Bb-formerna, varvid den nedre siffran skulle utgöra den gräns till vilken den statliga myndigheten kunde sträcka sig i driftbidrag för lärare. Därmed skulle det finnas en formell bestämmelse för var nedläggningsgränsen går och det skulle bli en enhetlig bedömning bland berörda statliga myndigheter.

Mora skolstyrelse anser att delningstalen för klasstyperna b, B1 och B2 bör sättas till 21, 21 resp. 26. Nuvarande siffror är 24, 24 resp. 29. Liknande synpunkter framförs av *skolstyrelsen i Kalix kommun*.

SACO föreslår därutöver att stadgeändringar företas så att dels eleverna i en integrerad förskola kan räknas in i underlaget för nedläggningsshotade låg- och mellanstadieskolor, dels att förskoleeleverna får inräknas i delningstalen för lågstadiet, så att sammanslagning av klasser kan undvikas.

Alla remissinstanser delar utredningens uppfattning att klasser av B-typ inte behöver innebära att eleverna får en sämre utbildning där än i klasser av A-typ. *Länsstyrelsen i Gotlands län* anser det trots detta angeläget att a/A-formen behålls så långt möjligt och föreslår därför att relativt närbelägna skolor samordnas genom uppdelning av årsklasserna på skolenheterna. *Ljusdals kommun* anser visserligen att en övergång från a/A-typ till B1-typ är acceptabel vad beträffar skolans arbetsförutsättningar, däremot inte en övergång till B2-typ.

I tre remissyttranden, nämligen från *Strömstads skolstyrelse*, *Lycksele kommun* och *TCO* föreslås att barn från tätorter skjutsas ut till skolor på landsbygden för att öka elevunderlaget. En sådan åtgärd skulle samtidigt kunna vara ett led i den skolsociala verksamheten och hjälpa t. ex. skoltrötta elever från städerna till en mera harmonisk miljö.

Utredningen föreslår inte några åtgärder vad beträffar lärartillgången och lärarnas utbildning i glesbygdsskolor eftersom några särskilda problem här inte anses föreligga.

Länsskolnämnden i Gotlands län anser dock att det är svårt att knyta kvalificerade lärarkrafter till B-skolor. *Västerviks kommun* föreslår att särskilda åtgärder vidtas beträffande metodikundervisningen för lärare i b/B-klass. Därför förordas att SÖ får i uppdrag att anordna särskilda metodikkurser för sådana lärare. *Redvägs kommun* framlägger ett liknande förslag. *Arvidsjaurs kommun* föreslår att lärare i glesbygd ges generösare statliga resebidrag.

Länsskolnämnden i Gotlands län anser att det statliga läromedelsförslaget bör få i uppgift att producera läromedel speciellt anpassade

för B-former. Även *Gävle-Dala FCO-distrikt, Redvägs kommun* och *samarbetsnämnden i Bräcke kommunblock* menar att läromedelsförsörjningen vid dessa skolor är otillfredsställande och att en särskild satsning här bör göras.

SIA instämmer huvudsakligen i utredningens slutsatser, dock med undantag för de ekonomiska beräkningarna. Enligt *SIA*:s uppskattningar torde vinsterna vid nedläggning av en skola i allmänhet bli lägre än i utredningens exempel. *SIA* finner vidare att det visserligen förelåg en svag tendens till högre driftkostnader per elev i mindre skolor, men mer påfallande var de markanta avvikelser från denna tendens som kunde iakttas.

Utredningens uppfattning att inackordering för elever på låg- och mellanstadiet bör undvikas möter inga invändningar. Flertalet remissinstanser stöder även förslaget att restider på över 45 minuter ej bör accepteras.

Länsstyrelsen och *länskolnämnden i Stockholms län* tillägger dock att man utöver själva restiden måste beakta vägens kvalitet. För skärgårdens del föreligger dessutom speciella problem att på rimlig tid skjutsa eleverna till skolan. För att uppfylla utredningens krav i detta avseende behövs i vissa fall helikoptertransport om inackordering skall kunna undvikas. Om inackordering ändock tillgrips föreslår *länsstyrelsen* att man överväger möjligheten att medge fri hemresa en dag mitt i veckan.

Länsstyrelsen i Västernorrlands län föreslår en längsta tillåtna restid på 30 minuter för lågstadielever, medan *LRF* anser att denna siffra bör gälla även mellanstadiet.

För *pedagogiska institutionen vid universitetet i Umeå* förefaller accepterandet av ett maximalt restidsavstånd på 45 minuter något förhastat. Med hänsyn till de stora geografiska variationerna i fråga om vägnätets kvalitet torde ett sådant generellt riktmärke vara ytterst diskutabelt. Någon form av gradering av vägar i olika klasser efter kvalitet borde medföra att riktmärket kunde hållas flytande.

4.4 Grundskolan, högstadiet

Så gott som samtliga remissinstanser ansluter sig till utredningens uppfattning att nuvarande högstadieorganisation i princip bör bibehållas under 1970-talet, och att således varken indragningar eller nyinrättanden bör förekomma.

SÖ har i ett tidigare betänkande beräknat att ett tämligen stort antal högstadieenheter skulle behöva läggas ned fram till år 1980. *SÖ* anser att utredningen inte tillmätt de pedagogiska problemen samma vikt som *SÖ*. För att minska de undervisningsorganisatoriska problemen vid de

mindre högstadienheter som bedöms behöva finnas kvar förordar SÖ att inre funktionsförändringar görs.

Länsstyrelsen i Gotlands län anser att en sänkning av antalet elever per klass i sådana kommuner där centralorten inte har underlag för treparallelligt högstadium bör accepteras. *Länsstyrelsen i Norrbottens län* har en liknande uppfattning.

Vilhelmina kommun anser till skillnad från utredningen att det torde vara oundvikligt att nya högstadienheter inrättas, särskilt med tanke på att mindre skolenheter lättare går att förena med 1969 års läroplan för grundskolan. Nyinrättanden skulle komma i fråga om man vill uppnå andra mål som utredningen uppställer, nämligen korta restider, undvikande av inackordering och ett allmänt tillgodoseende av den lokala behovsnivån.

Utredningen har berört frågan om de eventuella vinster som kan uppkomma vid en lokalmässig samordning av mindre högstadienheter med andra skolor eller skolstadier.

Länsskolnämnden i Jämtlands län anser att en sådan lösning är ytterst diskutabel, då den innebär att eleverna som skjutsas till närmaste större högstadium får längre restid och splittrad skoldag. Vidare torde den innebära höjda skolskjutskostnader. *Riksförbundet Hem och Skola* och *SACO* framför samma synpunkter, den senare organisationen med tillägget att de små högstadienheterna i förekommande fall bör utrustas med institutioner för samtliga högstadiets ämnen, varvid en generell statlig bidragsgivning blir nödvändig.

Utredningens förslag om samverkan och samläsning mellan årskurserna och att sådan bör få tillämpas generellt tillstyrks i huvudsak av remissinstanserna. Detsamma gäller förslaget att kommunen bör få göra jämkningar i högstadiets timplan så att olika klasser får samma veckotimtal i de olika ämnena och förslaget att resurstimmarna bör kunna samordnas för hela skolenheten och disponeras som skolan finner lämpligt.

Skolstyrelsen i Kalix kommun föreslår att B-undervisning prövas i ämnen med allmän och särskild kurs, varvid undervisningsgruppens storlek ej bör överstiga 15 elever. Skolstyrelsen anser även att resurstimmar bör tilldelas för sådan undervisning. *Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund* finner utredningsförslaget om samverkan över årskursgränserna vara en bra lösning men tillägger att man därvid så långt som möjligt bör eftersträva likhet mellan skolor i olika delar av landet och undvika särskilda glesbygdslösningar.

Beträffande förslaget om att kommunen bör få göra jämkningar i timplanen anför *länsstyrelsen i Kalmar län* att en sådan jämkning även bör kunna avse en ökning av veckotimtal. *Oskarhamns kommun* begär likaledes att kommunerna ges generellt tillstånd att jämka veckotimtal — detta även för att förbättra och samordna skolskjutstra-

fiken. Båda dessa instanser anser att kommunernas självbestämmanderätt i fråga om resurstimmarnas användning bör ökas avsevärt.

Vikten av att insatser görs på läromedelsproduktionens område, främst för att förbättra läromedelsförsörjningen för samläsande högstudier, betonas av bl. a. *länsstyrelsen i Värmlands län*. SÖ däremot anser att speciella åtgärder på detta område bör anstå till dess att en utvärdering av försöksverksamheten med årskurslösa högstudier har gjorts.

Remissinstanserna stöder i allmänhet utredningens överväganden och förslag om att inbesparingar på driftbidraget bör få användas generellt på för skolan lämpligaste sätt, t. ex. för att bilda tillvalsgrupp med färre än fem elever. SÖ påpekar att man när elevernas valmöjligheter diskuteras inte enbart bör beakta möjligheten för dem att övergå till gymnasieskolan. Om eleverna kan få sina val tillgodosedda torde intresset och motivationen för skolarbetet bli större, vilket har betydelse för elevernas hela situation i skolan. SIA analyserar ingående utredningens beräkningar om elevernas valmöjligheter och kommer till delvis annat och mer negativt resultat, eftersom man utgått från den faktiska klassstorleken i en- och tvåparallelliga högstudier, vilken är genomsnittligt lägre än på andra håll.

SACO anser att ett minimikrav för de minsta högstadierna bör vara möjlighet till åtminstone två tillvalsmöjligheter oavsett antal elever liksom möjlighet att välja mellan allmän och särskild kurs.

Skolstyrelsen i Älvdalens kommun föreslår att glesbygdshögstadierna ges ett extra statsbidrag om exempelvis 10 % av lärarlönebeloppet för att möjliggöra upprättandet av tillvalsgrupper med mindre elevantal än fem. Ett sådant anslag skulle enligt styrelsen fritt få disponeras av skolstyrelsen utan särskilt medgivande från länskolnämnden.

Riksförbundet Hem och Skola anser att de elever, som ej haft tillräckliga valmöjligheter, senare bör ges möjlighet att komplettera sin utbildning med specialstudier.

En fråga som inte behandlats av utredningen är möjligheten att genomföra de obligatoriska studiebesöken i årskurs 8 och den s. k. praktiska yrkesorienteringen i årskurs 9. Det kan vara svårt i en glesbygd med odifferentierat näringsliv och långa avstånd att tillförsäkra eleverna tillgång till utbildad personal på detta område och tillfredsställande kontakt med arbetsliv och arbetsmarknad. Såväl *arbetsmarknadsstyrelsen* som *länskolnämnden i Gävleborgs län* finner det sannolikt att särskilda ekonomiska stödåtgärder här måste tillgripas. Likaså torde en utökad service från arbetsförmedlingens sida krävas. *Gävle-Dala FCO-distrikt* förordar därutöver att yrkesorienteringen förläggs till en större högstadieskola.

Utredningens överväganden och förslag rörande lärarsituationen i glesbygd har föranlett många synpunkter och kommentarer.

SÖ betonar att antalet akademiskt utbildade lärare med praktisk lä-

rarutbildning svarar för en betydligt lägre andel av undervisningen vid enkla högstadier och tvåparallelliga högstadier än vad som gäller för riksgenomsnittet. Även *länskolnämnden i Jämtlands län* anser att tillgången på behöriga lärare är ett större problem i glesbygd än annorstädes, även om det föreligger svårigheter att exakt bedöma den faktiska situationen. Därför efterlyser nämnden en allsidig undersökning av lärarbehov och lärartillgång vid de små högstadieskolorna. Vidare menar nämnden att vidareutbildning av behöriga lärare måste anpassas till de behov som glesbygdsskolor uppvisar. Ett problem ur anställningstrygghetssynpunkt utgör de många formellt icke behöriga lärare som har en lärartjänstgöring på 10—15 år bakom sig. Enligt nämndens mening är detta problem allvarligast i glesbygderna där dessa lärare inte haft möjligheter till vidareutbildning på samma villkor som kolleger i tätorten. Särskilda behörighetskurser förordas därför.

Förslaget att ge företräde åt lärare med treämneskombination tillstyrks bl. a. av *SÖ, länsstyrelserna i Kopparbergs och Västerbottens län, SACO* och *samarbetsnämnden i Strömsunds kommunblock*.

SÖ, länsstyrelserna i Gotlands och Kopparbergs län stöder helt utredningens uppfattning att förtur bör ges lärare som är behörig att undervisa på flera stadier. *Arvika kommun* stöder detta och anför dessutom att kombinerade mellanstadie/högstadielärartjänster för vidareutbildade folkskollärare i viss mån kunde utgöra en lösning på lärarfrågan för mindre högstadier. *SACO* påpekar i detta sammanhang att en högstadieadjunkt redan enligt gällande bestämmelser i skolstadgan är behörig att tjänstgöra på t. ex. mellanstadiet.

De två förslagen om att lärare i läroämne bör få tillgodoräkna tid för resor på samma villkor som övningslärare samt att lärare bör ha rätt till tjänstledighet från statligt reglerad lärartjänst i kommun utanför glesbygdsområde för att upprätthålla tjänst vid glesbygdsskola möter inga invändningar.

Bl. a. *skolstyrelserna i Storums och Kalix kommuner* delar utredningens — och *SÖ:s* — uppfattning att ett antal arvoderade huvudlärartjänster bör inrättas, som omfattar ett bredare ämnesregister än normalt.

Länsstyrelsen i Älvsborgs län antyder att lärartjänster med halvtidstjänstgöring eventuellt kan inrättas vid små högstadieskolor. *Länsstyrelsen i Kopparbergs län* framlägger ett förslag till lösning av svårigheterna att bereda lärare full tjänstgöring vid skolenheter med mycket lågt elevantal. Detta förslag innebär att lärare anställs samtidigt vid flera skolor och pendlar mellan dessa. Länsstyrelsen anser det fördelaktigare att lärare pendlar än att eleverna tvingas göra det. *Ljusdals kommun* yrkar på en lärarförstärkning till glesbygdshögstadierna i form av konsultlärare från centralortens gymnasium, främst för att öka elevernas tillvalsmöjligheter.

I åtminstone fyra remissyttranden — från *länsstyrelsen i Koppar-*

bergs län, pedagogiska institutionen vid universitetet i Umeå, SIA och SACO — fästs uppmärksamheten på ytterligare ett sätt att förbättra lärarförsörjningen i glesbygd. Detta kunde ske genom ökad samverkan mellan grundskolan och vuxenutbildningen. Ytterligare några åtgärder föreslås av SACO, nämligen ett modifierat klassläraresystem med ökad användning av tekniska hjälpmedel, sänkning av undervisningsskyldigheten samt fyllnadstjänstgöring på mellanstadiet.

Beträffande skolledarorganisationen delar flertalet remissinstanser utredningens uppfattning att det är betydelsefullt att den får tillräckliga resurser vid varje högstadieskola även efter den pågående kommunreformens genomförande och att dispens från gällande bestämmelser om skolledarorganisationens dimensionering bör kunna ges glesbygdsskolor. Ett antal instanser anser dessutom att skolledarens funktion bör förstärkas. Till dessa hör *länsstyrelsen i Västerbottens län* som påpekar att glesbygdskommunerna har relativt låga poängtal som grund för nedsättning av skolledarnas undervisningsskyldighet, vilket ger begränsad tid för skolbesök under lärarnas schematid. *Skolstyrelsen i Storums kommun* anser att detta förhållande bör leda till att en utredning görs om nedsättning i undervisningsskyldigheten och andra möjliga åtgärder för att ge skolledare i glesbygd möjlighet att fungera som pedagogisk ledare, personalledare och administratör. *Samarbetsnämnden i Bräcke kommun* anser att målsättningen bör vara att det skall finnas en rektor vid varje högstadium. Vidare finner nämnden det angeläget med en översyn av skolstadgans poängsystem för skolväsendet. Detta har sin grund i att en rad faktorer, såsom antalet skolanläggningar, deras avstånd från varandra och antalet skolskjutsar, i hög grad påverkar arbetet med skolväsendet och kostnaderna för detsamma men inte värderas poängmässigt f. n. Denna ståndpunkt intar även *länskolnämnden i Jämtlands län, Riksförbundet Hem och Skola* och *SACO*.

RRV hänvisar till sitt yttrande över betänkandet (SOU 1969: 47) Mcl-lanskolans ledning och påpekar att andra och mer rationella kriterier än de nuvarande bör vara styrande för dimensioneringen av skolledarorganisationen. *Skolstyrelsen i Ludvika* utpekar möjligheten av att lösa skolledarproblemet vid ett litet högstadium genom att detta samverkar med ett större.

4.5 Specialundervisning

Utredningen föreslår under denna punkt att man vid intagning till speciallärarutbildning bör ge förtur åt lärare som har sin tjänstgöring förlagd i glesbygder och önskar fortsätta denna där. Drygt hälften av de remissinstanser som yttrat sig i frågan, bland dem flertalet länskolnämnder och kommuner, tillstyrker visserligen förslaget men flera gör

det med viss tveksamhet eller med reservationer. De senare anför då, att det ej tillräckligt utretts huruvida åtgärden verkligen skulle få den åsyftade effekten.

Länsskolnämnden i Jämtlands län anser inte den av utredningen föreslagna åtgärden tillräcklig utan förordar att intagningsförfarandet till utbildning av speciallärare ändras så att även yngre personer och mindre kommuner ges en möjlighet att konkurrera, genom exempelvis kvotering. *Länsstyrelsen i Kalmar län* förutsätter att företräde ges åt lärare från samtliga de län, där tillgången på speciallärare markant understiger riksnivån.

Enligt *TCO:s* mening bör utredningsförslaget bli föremål för ytterligare undersökning innan beslut fattas, då konsekvenserna ej kan anses tillräckligt klarlagda. *TCO* pekar emellertid på en annan möjlighet att rekrytera speciallärare till de kommuner, där bristen på behöriga lärare är särskilt stor. Arbetsgivaren har nämligen enligt AST 19 § möjlighet att medge studier med oavkortad lön »när fråga är om utbildningskurs vid verket eller om studier som av arbetsgivaren prövas vara synnerligen betydelsefulla från tjänstesynpunkt».

Ett antal remissinstanser ställer sig emellertid negativa till förslaget. *Socialstyrelsen* anser att en kvotering inte är att rekommendera av rättviseskäl, vartill kommer att inget garanterar, att vederbörande speciallärare efter utbildningen återgår till glesbygdstjänst. *SÖ* motsätter sig inte definitivt en åtgärd av den föreslagna typen, men ställer sig tveksam till om den skulle ge önskad effekt. *SÖ* avser att utarbeta förslag till ny studiegång på försök med viss kursverksamhet, självstudier m. m. för lärare som tjänstgör som speciallärare utan speciallärarutbildning.

Skolstyrelsen i Lycksele menar att behovet av specialundervisning i glesbygder snarare torde minska än öka. Vid skolor med lågt elevantal finns nämligen redan genom det låga elevantalet den lärarresurs som kan erfordras för den mera individualiserade undervisningen. *SIA* uttrycker en liknande uppfattning och tillägger att det med dagens totalt sett svåra brist på behöriga speciallärare knappast kan anses motiverat att söka styra specialundervisningsresurserna bort från de områden där de behövs bäst. *SACO* anser att det vore mer ändamålsenligt att med speciella förmåner förmå speciallärare att ta tjänst i glesbygdsskolorna.

Vissa remissinstanser pekar på vissa problem som uppstår i samband med den samordnade specialundervisningen och det s. k. kompanjonlärarsystemet.

SÖ anser att den samordnade specialundervisningen blott till viss del kan komma att ersätta undervisningen i specialklasser. *Haninge kommun* medger att kompanjonlärarsystemet gjort det lättare att organisera specialundervisningen i glesbygder men konstaterar att många problem kvarstår inte minst i skolor där det bara finns en lärare. *Skolstyrelsen i Strömstad* anser att kompanjonlärarsystemet är mest tillämp-

ligt vid större skolor. De mindre skolorna kan ofta ge de elever som så behöver (extra) samordnad undervisning inom den normala timplanens ram eller exempelvis på lunchrasten eller på morgonen om skolskjutsarna anländer i god tid. *Sunne kommun* förespråkar att specialklasserna bibehålls i så stor utsträckning som möjligt — detta för att det för vissa elever är lämpligast att ha en lugn arbetsmiljö med en enda lärare, som väl känner de olika barnens problem. Även *Vindelns kommun* anser att specialklasser skall få inrättas på mindre orter i glesbygdssområdena.

Skolstyrelsen i Kalix anser att huvudlärartjänster inom specialundervisning bör inrättas för samordning och pedagogisk ledning. Nuvarande bestämmelser när det gäller ledandet av specialundervisningen är till glesbygdskommunernas nackdel, då erforderligt underlag för särskild skolledare inom området oftast saknas.

4.6 Gymnasieskolan

Remissinstanserna anser nästan samtliga att nuvarande g-orter i glesbygd bör bibehållas åtminstone under 1970-talet och att ett minskande elevunderlag bör mötas med inre organisatoriska förändringar. Bland de remissinstanser som mer eller mindre reservationslöst stöder utredningens uppfattning på denna punkt märks *socialstyrelsen*, *länskolnämnderna* och *länsstyrelserna i Älvsborgs, Gävleborgs och Västernorrlands län*, *AMS*, *SIA*, *Folkpartiets kvinnoförbund* och *Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund*.

SÖ har ej funnit anledning att närmare kommentera denna punkt, utan hänvisar till det förslag rörande den fortsatta planeringen av gymnasieskolan som SÖ utarbetat på Kungl. Maj:ts uppdrag.

Några kommuner, nämligen *Nybro* och *Kalix*, ger exempel på vilka inre organisatoriska förändringar som skulle kunna vidtas. Bl. a. föreslås ändrade bestämmelser för språkval, elevantal för kurser/linjer och eventuell senareläggning av linje- och grendelning för att göra det möjligt för eleverna att i större utsträckning få den grundläggande utbildningen i den egna gymnasieskoleregionen.

Länsstyrelsen i Värmlands län tillsammans med *skolstyrelsen i Filipstad* pekar på den betydelsefulla roll som tillgången till utbildning på gymnasial nivå spelar för serviceförsörjningen i ett område och anser därför att gymnasial utbildning på nuvarande g-orter bör garanteras under en längre tidsperiod än 1970-talet, dvs. även under 1980-talet.

Vad avser fortsatt och vidgad försöksverksamhet med särskild gymnasial undervisning resp. korrespondensundervisning på gymnasial nivå i glesbygd har denna endast mött kritik från ett mindre antal remissinstanser. Sälunda stöds förslaget av bl. a. *socialstyrelsen*, *AMS*, *länsstyrelserna i Göteborgs och Bohus län* och *Kopparbergs län*, *samarbets-*

nämnden i Svegs kommunblock, Arvidsjaurs kommun samt Svenska landstingsförbundet.

RRV ställer sig i princip positivt till förslagen men framhåller att utredningens kostnadsresonemang endast torde vara relevant under förutsättning att det till dessa försöksutbildningar rekryteras elever som annars skulle studerat vid annan gymnasieskola, och att det således inte är fråga om nya elevgrupper.

Såväl *Arvidsjaurs* som *Övertorneå kommun* pekar på de stora elevavgifter som kommuner utan gymnasieskola tvingas betala till kommuner med gymnasial utbildning och anser att staten bör betala dessa kostnader.

Länsskolnämnden i Västerbottens län motsätter sig särskild försöksverksamhet i de former som utredningen föreslagit, åtminstone för Västerbottens del. Enligt länsstyrelsens mening tillfredsställer dessa skolor endast de teoretiska utbildningarnas behov medan elever på de yrkesinriktade linjerna inte skulle gynnas på samma sätt utan även i fortsättningen tvingas resa eller bo inackorderade. Även *Vilhelmina kommun* varnar för att man genom filialgymnasier kan komma att åter skapa den gamla uppdelningen i gymnasium och fackskola.

Mora och *Lycksele kommuner* ställer sig mycket tveksamma till vidgad försöksverksamhet med särskild gymnasial undervisning i glesbygd, då denna kan komma att medföra negativa effekter för gymnasieskolor i närliggande områden i form av vikande elevunderlag.

Samarbetsnämnden i Järpens kommunblock ifrågasätter om försöksverksamheten bör utvidgas till ytterligare orter av ett annat skäl. Den pågående försöksverksamheten är nämligen nu inne på sitt tredje år, det år då eleverna överförs till modergymnasieskolan. Samarbetsnämnden anser att man först bör utvärdera resultaten av försöken även under detta tredje år innan verksamheten utvidgas.

SACO föredrar filialklasser av gymnasieskolan framför korrespondensundervisning på gymnasial nivå. Dessutom bör i större utsträckning än f. n. årskurs 1 och möjligen årskurs 2 kunna decentraliseras och knytas till högstadieskola. Den bör dock stå under modergymnasieskolans pedagogiska och administrativa ledning.

Förslaget att man bör pröva förutsättningarna att inordna undervisningen i form av specialkurser vid vissa f. d. centrala yrkesskolor på icke g-ort som linjer i gymnasieskolan kommenteras av flertalet remissinstanser. De flesta ställer sig positiva, bland dem *AMS, länsstyrelserna i Stockholms, Kalmar och Värmlands län, skolstyrelsen i Vimmerby* och *samarbetsnämnden i Svegs kommunblock.*

Länsstyrelsen i Västerbottens län avstyrker förslaget. *Skolstyrelserna i Nybro* och *Torsby kommuner* påpekar att man bör beakta risken för att en g-regions utbildning splittras så att varken g-orten eller övriga orter i g-regionen kan erbjuda en tillfredsställande utbildning. En in-

rättad och väl fungerande gymnasieskola får således inte försvagas genom sådana åtgärder som utredningen föreslagit.

Länsskolnämnden i Stockholms län hör också till de tveksamma remissinstanserna, eftersom utredningens förslag enligt nämndens mening skulle innebära att elever som bor på en ort med endast få gymnasieskolelinjer frestas att välja bland de linjer som där erbjuds dem endast för att slippa resor eller inackordering. Även en sådan utveckling skulle allvarligt kunna försvaga underlaget för den redan existerande gymnasieskolan i regionen.

Skolstyrelsen i Storumans kommun förordar att skolenheter med s. k. specialkurser bibehålls så länge tillräckligt elevunderlag finns. Men om antalet sökande elever inte skulle vara tillräckligt menar skolstyrelsen i likhet med *Skellefteå kommun* att man bör söka förlägga andra utbildningar med stora upptagningsområden till dessa enheter. Som exempel ges statliga utbildningar och omskolningsverksamhet. *Övertorneå kommun* framhåller att kommuner som har lokaler, lärare och elever själva bör få anordna specialkurser i den omfattning som elevintresse finns.

LRF delar inte utredningens uppfattning att de yrkesinriktade specialkurserna är att betrakta som övergångsföreteelse. Inte heller anser riksförbundet att all undervisning måste bedrivas inom linje i gymnasieskolan för att vara fullvärdig. I anslutning härtill påpekar förbundet att flertalet skolenheter inom lantbruks- och skogsbruksutbildningen och även vårdutbildningen framgent kommer att vara lokaliserade utanför de egentliga g-orterna. Det bör dock vara möjligt att finna sådana organisatoriska och andra lösningar att gymnasial utbildning skall kunna bedrivas även vid ett flertal tidigare yrkesskolor.

TCO anser att hela frågan om utbildning inom specialkurser bör utredas snabbt och förutsättningslöst. Enligt *TCO:s* mening är det på grund av ett odifferentierat näringsliv nu svårt i glesbygderna att få fram elevplatser i företag med inbyggd yrkesutbildning som förutsätts på vissa av gymnasieskolans linjer. Därför borde de statsbidrag som nu utgår för hel termin till myndighet eller företag med ovan nämnda utbildning utformas så att del av det kan utgå även för kortare yrkespraktik än som förutsätts i vederbörande studieplan för gymnasieskolan. *Gotlands kommun* förordar att viss gymnasial utbildning bör kunna knytas till näringsliv eller industri i den ort som har resurser att meddela sådan undervisning i stället för att den lokaliseras till gymnasieskoleort som saknar naturlig anknytning till näringsgrenen i fråga.

Endast en remissinstans motsätter sig utredningens uppfattning att elever i gymnasieskola skall kunna nå hemmet inom två timmars restid i samband med veckoslutsresor. *RRV* anser att restiden bör kunna överstiga två timmar.

4.7 Vuxenutbildning

De flesta remissinstanserna behandlar på något sätt frågan om vuxenutbildningen i sina yttranden, men endast ett mindre antal av dem kommenterar utredningsförslaget om ökade insatser inom radio- och TV-undervisningen på området.

Socialstyrelsen, länsstyrelsen i Stockholms län och *Svenska kommunförbundet* ansluter sig helt till utredningens uppfattning, men de övriga ställer sig tveksamma.

Länsskolnämnden i Gävleborgs län anser att insatserna på detta område bör inriktas på behov som för glesbygdens del är svåra att tillgoda genom andra vägar snarare än på en kvantitativ ökning av programutbudet. *Länsskolnämnden i Västerbottens län* menar att utredningen betydligt överdrivit betydelsen av radions och televisionens kursverksamhet. Det finns en rad hinder för ett effektivt utnyttjande av undervisningen såsom olämpliga sändningstider, skiftarbete och ovana vid studier.

Skolstyrelserna i Ludvika, Älvdalen och *Vilhelmina* är samtliga tveksamma om radio- och TV-undervisningen verkligen har den stora betydelse i glesbygd som utredningen anser. Det står bl. a. klart att ett stort antal personer aldrig fullföljer den påbörjade undervisningen. Skolstyrelsen i Älvdalens kommun föreslår att en uppföljningsundersökning kommer till stånd vad avser lyssnarfrekvensen på olika kurser, antalet lyssnare på resp. kurs, hur många som fullföljer studierna osv. Innan denna undersökning gjorts bör inte insatserna inom radio- och TV-undervisningen ökas.

Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund anför liknande betänkligheter mot radio- och TV-utbildningens effekter i glesbygd.

Så gott som samtliga remissinstanser är av den meningen att utredningen ej behandlat vuxenutbildningsfrågorna i glesbygd så ingående som varit önskvärt. *SÖ* anser t. ex. att vuxenutbildningsproblemen är särskilt stora i glesbygd, eftersom bl. a. andelen lågutbildade torde vara hög samtidigt som de hittillsvarande insatserna inom den kommunala vuxenutbildningen har varit av mindre omfattning än i tätortsområdena. Därtill kommer andra faktorer som sammanhänger med de stora avstånden. *Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund* gör en liknande bedömning och understryker att vuxenutbildningen är av synnerligen stor betydelse för glesbygdsbefolkningen med hänsyn till den omfattande arbetslösheten inte minst bland kvinnorna. Även *länsstyrelsen i Västernorrlands län* kritiserar utredningens uppfattning.

En rad remissinstanser föreslår att kravet på antalet deltagare i vuxenutbildningskurser bör sättas lägre än f. n. De anser sålunda inte att 1971 års beslut att sänka minimiantalet från tolv till åtta i orter utanför gymnasieorter inom det allmänna stödområdet är tillräckligt. *Läns-*

styrelsen i Kalmar län förordar att dessa bestämmelser samordnas med motsvarande bestämmelser avseende tillvalsämnen i grundskola och gymnasieskola. Generellt skulle då gälla att minimiantalet elever i vuxenutbildningskurs bestäms till åtta i gymnasial och till fem i förgymnasial kurs, med rätt för länskolnämnd att för vuxenutbildningskurs i stödområde medge undantag efter ansökan i varje särskilt fall.

Flera instanser, bl. a. *Hultsfreds* och *Vimmerby kommuner*, anser att regeln om minimiantalet åtta elever bör kunna tillämpas även i orter utanför det allmänna stödområdet. *Länskolnämnden i Jämtlands län* menar att reducerat statsbidrag bör utgå till kurs med färre än åtta elever i proportion till det faktiska elevantalet. *Vilhelmina kommun* i likhet med *skolstyrelsen i Kalix kommun* förordar att minimiantalet åtta utsträcks till att gälla även gymnasieorter i glesbygd medan enligt *LO:s* mening kommunal vuxenutbildning bör få anordnas i orter utanför g-orter inom det allmänna stödområdet även om elevantalet i en kurs skulle vara lägre än åtta. *SACO:s* alternativ är att kurs bör kunna påbörjas generellt inom det allmänna stödområdet redan vid ett antal av fem elever. Även flera andra remissinstanser förespråkar att kraven på deltagande skärs ned, dock utan att närmare presentera någon siffra. Enligt *Nybro kommun* bör minimiantalet kunna sättas lägre om en kurs anordnas som en kombination av lärarledd undervisning och korrespondensundervisning, då antalet lärarledda timmar reduceras.

I övrigt föreslås av de flesta remissinstanserna att samverkan ökas och samordningen förbättras dels mellan studieförbund, kommunal vuxenutbildning och statlig vuxenutbildning, dels mellan de olika vuxenutbildningsformerna och ungdomsskolan. *SÖ* föreslår även att man prövar och utvecklar kombinationer av de tre ovannämnda vuxenutbildningsformerna med korrespondensundervisning, radio- och TV-program och kortare kurser vid t. ex. folkhögskolor. Vidare anser *SÖ* det önskvärt att man undersöker möjligheterna att inräkna vuxenutbildningen i tjänstgöringsunderlaget för lärare inom ungdomsutbildningen. Detta bör komma till stånd inom ramen för en utvärdering av effekterna av de nya bestämmelser om den kommunala vuxenutbildningen som infördes av 1971 års riksdag. Även *skolstyrelsen i Ludvika* tillstyrker att i tjänsteunderlaget för högstadie- och gymnasieskollärare räknas in tjänstgöring i studieförbundsorganiserad och kommunal vuxenutbildning. Ett sådant alternativ anses lämpligt för viss försöksverksamhet under *SÖ:s* överinscende.

Pedagogiska institutionen vid universitetet i Umeå anser att en kombination av vuxenutbildning och grundskoleutbildning skulle kunna bidra till att områden med vikande elevunderlag i grundskolan kunde tillförsäkras skolor i erforderlig omfattning. *Skolstyrelsen i Storums kommun* föreslår att en utredning görs för att utvärdera möjligheterna till koncentrationsläsning av högstadiekurser under turistnäringens lågsä-

song liksom möjligheterna till korrespondensundervisning i högstadiet kurser med högstadielärare som handledare eller kontaktman. Läraren skulle då sammanträffa med eleverna endast ett begränsat antal lektioner och i övrigt ha telefonkontakt med de vuxenstudierande.

Länstyrelsen i Gotlands län jämte flera kommuner i landet förordar att resebidrag ges till de glesbygdsbor som vill delta i vuxenutbildning men har lång resväg. Dessutom bör bidrag ges cirkelledare som handhar kurser långt från hemorten. Vidare bör ett vidgat statligt stöd för anordnande av universitetscirklar och decentraliserad akademisk utbildning ges till »perifera regioner».

Länsskolnämnden i Västerbottens län föreslår en försöksverksamhet för såväl den kommunala vuxenutbildningen som studieförbunden med i huvudsak följande åtgärder.

Vilka gränser vi än sätter för att få starta en klass/cirkel (tolv-åtta-fem elever) kommer vi alltid i det läget i de perifera byarna, att minimiantalet inte uppnås, eller att folk på grund av skiftarbete inte kan passa vissa lektionstider. Försöksverksamheten bör därför bygga på att eleverna samlas ett fåtal gånger t. ex. vid veckoslut för studierådgivning, laborationer och uttalsträning. I övrigt studerar eleverna fritt. Varje elev skall för visst ämne tilldelas en bestämd lärare vid kommunens högstadium eller närmaste gymnasieskola. Eleven skall ha möjlighet att få stå i telefonkontakt med läraren på överenskomna tider, vilket innebär att eleven skall kunna fråga, men framför allt att läraren skall se till att inte studierna avstannar utan ringa upp eleven och stödja honom.

Försöksverksamheten skulle inte få bli dyrare än om klasser/cirklar bildades. Statsbidragsbestämmelserna skulle därför i stora drag se ut på följande sätt. Var och en som vill studera ett ämne skall få det. Klasser/cirklar skall i första hand anordnas med lägst åtta resp. fem elever.

Inom kommunen får undervisning i ett och samma ämne och med en och samma målsättning inte anordnas mer än av en huvudman.

Samordning sker genom vuxenutbildningsrådet.

Statsbidrag till organiserade klasser utgår enligt nuvarande grunder.

För övriga elever, som på grund av bostadsort eller arbetets art inte kan delta i klassundervisning anordnas kombinerad veckosluts/telefonundervisning.

Statsbidraget utgår med 1/8 av en lärarlön per elev. Statsbidraget bör få disponeras som en resurs, så att en svagare elev eller svårare ämne kan erhålla större del av resursen än en elev med bättre studieförutsättningar eller lättare ämne.

Som lektionstid för läraren räknas dels lektionerna vid veckosluten, dels telefontid enligt av rektor uppgjort telefontidsschema.

4.8 Skolskjutsar, inackordering och skolsociala frågor

Utredningens förslag att skolor med många inackorderade eller skolskjutsade gymnasieskoleelever bör ges större elevvårdsresurser har fram-

kallat många kommentarer från remissinstanserna. De flesta stöder utredningens uppfattning, men många yttranden innehåller också alternativa lösningar.

Instämmer i utredningens uppfattning gör bl. a. *socialstyrelsen*, *länsstyrelsen i Gotlands län*, *Arjängs* och *Ljusdals kommuner*, *Folkpartiets kvinnoförbund*, *Riksförbundet Hem och Skola*, *SACO* och *Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund*. *Länsstyrelsen i Norrbottens län* har samma inställning men anser att statliga bidrag för skolsociala åtgärder liksom för inackorderingsverksamhet dessutom bör kunna utgå till högstadieskolor.

SÖ finner det angeläget att kartlägga behovet av extra uppehållsrum och studierum för inackorderade och resande elever, då det bör vara behovet i varje enskilt fall som avgör hur dessa frågor avgörs och inte generella lokalnormer.

Skolstyrelsen i Västervik anser att även utanför det allmänna stödområdet bör ges statliga schablonbidrag för speciella skolsociala åtgärder. — *Länsstyrelsen i Gävleborgs län* delar denna uppfattning i likhet med *Skellefteå kommun*. *Skolstyrelsen i Storumans kommun* förespråkar att statsbidrag utgår för att ge glesbygdskommuner rimliga möjligheter att utnyttja skolpsykologisk expertis och skolkuratorstjänster.

SIA tillstyrker utredningens förslag om att kommunerna bör ha ansvaret för de skolsociala åtgärderna och att staten skall lämna ett schablonbidrag. Men *SIA* anser också att kommunerna mera aktivt måste ta till vara de möjligheter till aktiverande och personlighetsutvecklande fritidsverksamhet som de resande elevernas väntetider skapar. Utredningens uppfattning att statsbidrag skall kunna utgå för extra uppehållsrum och studierum genom att kommunerna inom det allmänna stödområdet vid lokalbehovsprövningen i bidragsunderlaget får inräkna ytterligare ytor för sådana lokaler kan *SIA* dock inte tillstyrka. Då utnyttjandet av vissa speciallokaler i mindre skolenheter och även undervisningslokaler i större skolenheter är relativt dåligt, bör i första hand sådana lokaler utnyttjas som uppehållsrum. Underutnyttjandet är särskilt markerat i början och slutet av skoldagen, då behovet av fritidslokaler är störst. Genom noggrann schemaläggning kan ytterligare undervisningslokaler disponeras. Ett annat sätt att öka tillgången på fritidslokaler är att integrera skolans lokaler med kommunala servicelokaler såsom fritidsgårdar, folkbibliotek o. d.

TCO framhåller att kostfrågorna för resande och inackorderade gymnasieskoleelever bör uppmärksammas, och föreslår därför att mellanmål ges dessa.

Flera remissinstanser har pekat på möjligheterna att minska eller helt eliminera behovet av skolsociala åtgärder för de ifrågavarande elevkategorierna genom att samordning görs av lästider och skolskjutstider. Försöksverksamhet på detta område pågår redan på flera håll i landet

och den har lett till såväl minskade skolskjutskostnader som reducerat antal skoltimmar. I sammanhanget har även utnyttjats en bättre samordning av skolskjutsverksamheten med övrig kollektiv trafik. För att ovan nämnda goda resultat skall kunna spridas till hela landet krävs bl. a. att kommunerna medges jämkningsrätt i gällande timplaner. De remissinstanser som förordar utvidgad försöksverksamhet i enlighet med ovanstående är främst *SÖ, länsskolnämnden och länsstyrelsen i Kalmar län samt Oskarshamns kommun.*

LO föreslår att privatbilar utnyttjas för att underlätta skolresorna i glesbygd. Med hjälp av ekonomiska bidrag och organisatoriska insatser skulle bilskjuts, enligt *LO:s mening*, kunna ordnas genom att olika privatbilister åtog sig att svara för skolskjuts olika dagar i veckan.

Arvika kommun ställer sig tveksam till förslaget att huvudmannen — dvs. kommunen — skall ha ansvaret för att det finns tillfredsställande inackorderingsmöjligheter. F. n. ordnar de flesta eleverna själva inackorderingsfrågan. Om kommunerna övertar organisationen och tillsynen över hela verksamheten skulle ökade personella resurser krävas med åtföljande höjda kostnader. Enligt skolstyrelsens i *Arvika mening* bör statsbidrag utgå till dessa, annars torde höjda elevavgifter vid elevhemmen bli nödvändiga. Även *Skellefteå kommun* hyser farhågor för en dyrbar kommunal administration om utredningens förslag genomförs.

Flertalet remissinstanser tillstyrker förslaget att statsbidrag med högsta satsen (90 %) bör utgå generellt till elevhemsbyggen på gymnasieskoleorter inom det allmänna stödområdet. Så gör t. ex. *länsstyrelsen i Väster-norrlands län, samarbetsnämnden i Svegs kommunblock, Riksförbundet Hem och Skola, Svenska kommunförbundet och Svenska landstingsförbundet.*

SÖ erinrar i sitt yttrande om att den tidigare föreslagit Kungl. Maj:t enhetliga bestämmelser för uppförande av elevhem m. m. för elever i olika skolformer. *Skolstyrelserna i Lycksele och Sorsele kommuner* anser att statsbidrag bör utgå även till driften av elevhem. *Handikapporganisationernas centralkommitté* förutsätter att elevhemmen utformas så att elever med handikapp kan bo där.

De flesta remissinstanserna anser, i likhet med utredningen, att fri hemresa bör utgå varje veckoslut för elever som studerar på gymnasieskoleort inom den egna g-regionen i allmänna stödområdet. Däribland märks *socialstyrelsen, länsstyrelserna i Gotlands och Norrbottens län, Vilhelmina kommun, LRF och Riksförbundet Hem och Skola.* *Arvika kommun* påpekar dock att denna reform för kommunernas vidkommande innebär ökade administrativa kostnader, vilka enligt kommunens mening bör bestridas av statliga medel. *Skellefteå kommun* intar en liknande ståndpunkt.

SÖ har tidigare tillstyrkt *CSN:s* förslag men ställer sig tveksam till lämpligheten av de geografiska begränsningar som hemrestestödet före-

slås få av utredningen. *Länsskolnämnden i Gävleborgs län* anser inte att det finns några skäl att begränsa hemresor till det allmänna stöd-området. Samma nämnd jämte *länsskolnämnden i Norrbottens län* och *Arjängs kommun* menar att även elever som studerar vid gymnasieskola utanför den egna g-regionen bör få del av det nämnda stödet. *Gävleborgs läns landsting* vill i detta sammanhang tolka egen gymnasieresion som den närmaste region där önskad utbildning finns etablerad. Vissa gymnasiala linjer, såsom exempelvis jordbruks- och skogsbrukslinjerna, har nämligen länet som elevområde.

Länsstyrelsen i Kalmar län finner den av utredningen föreslagna åtgärden värd beaktande, men ifrågasätter om inte vid veckoslutsresor bidrag, som täcker den del av kostnaden som överstiger ett visst grundbelopp vore att föredra framför CSN:s förslag. Detta senare innebär att elever med mer än 35 km avstånd till hemmet får helt fria resor, medan elever med exakt 35 km avstånd eller något därunder inte får någon ersättning alls.

RRV har tillstyrkt CSN:s förslag men motsätter sig utredningens förslag med motiveringen att ett genomförande kan komma att medföra liknande krav från andra grupper som berörs av CSN:s förslag.

CSN anser inte att fri hemresa för elever enligt utredningens förslag skulle vara särskilt angelägen i jämförelse med behovet för inackorderade elever i övriga delar av landet. *CSN* menar att reglerna om rätt till ekonomiskt stöd för hemresor bör utformas så, att antalet resor blir lika många under läsåret oberoende av till vilken g-region eleven är att hänföra. Man kan därför överväga en utökning av *CSN*:s ursprungliga förslag till en hemresa var fjortonde dag vid avstånd under 80 mil.

LRF och *Riksförbundet Hem och Skola* tillstyrker utredningens förslag att *SÖ* bör få i uppdrag att undersöka om tidigare centrala verkstadsskolor utanför g-ort kan göras om till glesbygdsinternat. *Skolstyrelsen i Lycksele kommun* stöder endast förslaget om det innebär att högre specialkurser skall förläggas till tidigare centrala verkstadsskolor. Om det däremot är fråga om någon av gymnasieskolans utbildningslinjer ser sig skolstyrelsen nödgad att avstyrka, såväl av driftekniska som skolsociala skäl. *SACO* föreslår att de ifrågavarande skolorna utnyttjas för tvååriga yrkesinriktade utbildningar för tidigare hjälpklass-elever i grundskolan, vilka torde ha det svårt att anpassa sig och hävda sig i en större gymnasieskola. *SÖ* motsätter sig utredningsförslaget även om den har uppfattningen att man bör försöka undvika nedläggning av kurser på en ort som medför ökat lokalbehov på annan ort.

Beträffande förslaget om skolhälsovården är meningarna delade. Bl. a. *socialstyrelsen* och *SÖ* ansluter sig till utredningens förslag.

Länsskolnämnden och *länsstyrelsen i Västernorrlands län* anser att landstingen är beredda att anskaffa personal för skolhälsovården även utan särskilda föreskrifter. I glesbygd är problemet snarare att över

huvud taget få personal till sjukvården, och dessa problem kan endast lösas genom att personalbristen inom hela vårdsektorn upphävs. *Arvika* och *Ljusdals kommuner* föreslår att all skolhälsovård överflyttas på landstingen och betraktas som vanlig sjuk- och hälsovård. Även *skolstyrelsen i Storumans kommun* anser att kostnaderna bör överföras från primärkommun till landsting.

Utredningens förslag att en utredning bör göras av glesbygdsfamiljernas studiekostnader och i vilken utsträckning dessa täcks av studie-stöd tillstyrks av bl. a. *skolstyrelsen i Strömstads kommun*, *samarbetsnämnden i Svegs kommunblock*, *LRF* och *Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund*. Det sistnämnda förbundet tillägger att *alla* de extra-kostnader som glesbygdselevernans utbildning för med sig bör betalas av staten.

CSN finner dock ej en särskild utredning erforderlig då nämnden fortlöpande följer kostnadsutvecklingen och årligen i sina anslagsframställningar redogör för utvecklingen för de olika stödformerna och vad som erfordras för att realvärdet av studiebidraget jämte de olika tilläggen skall kunna bibehållas.

Torsby kommun vill att en utredning skall tillsättas, som skall söka skapa enhetliga regler för när skolskjutsar skall organiseras. *Samarbetsnämnden i Svegs kommunblock* anser att glesbygdskommuner med höga skolskjutskostnader bör ersättas för dessa genom extra skatteutjämningsbidrag. Andra åtgärder, såsom t. ex. schemaomläggningar och fyradagarsvecka, bör också kunna genomföras för att nedbringa antalet extra skolskjutsar.

4.9 Ekonomiska förhållanden

De kostnader som föranleds av riksdagens förslag har redan i huvudsak berörts i anslutning till resp. fråga. Här skall endast refereras några av de allmänna kommentarer till kostnadsfrågorna som inkommit från remissinstanserna.

Flertalet av dem instämmer i utredningens överväganden på denna punkt. Representativt för kommentarerna kan yttrandet från *LRF* sägas vara. Förbundet anser att de uppskattade totalkostnaderna (drygt 10 milj. kr.) i relation till angelägenhetsgraden av de framlagda förslagen är av en sådan storleksordning att de bör kunna tillgodoses.

RRV konstaterar emellertid att utredningens kostnadskalkyler ej redovisas i tillräcklig utsträckning, varför ett ställningstagande försvåras. Ej heller *SÖ* anser sig ha erforderligt underlag för ett ställningstagande till de framlagda kostnadsbedömningarna. En liknande uppfattning framförs av *länsstyrelsen i Västernorrlands län*, som dock finner det sannolikt att kostnaderna för utredningens förslag är för lågt beräknade. *Vilhelmina kommun* förutsätter, att förslagen ej skall åsamka kommunerna ytterligare kostnader.

5 Departementschefen

5.1 Allmänna utgångspunkter

En viktig strävan bakom skolreformerna var att ge alla barn och ungdomar reellt lika möjligheter till utbildning, oberoende av sociala, ekonomiska och geografiska faktorer. Skolreformerna har också inneburit en kraftig geografisk spridning av utbildningsenheterna. Utbildning på högstadienivå finns i dag på 500 orter mot endast 240 för 25 år sedan. Antalet orter med utbildning på gymnasial nivå motsvarande de tre- och fyraåriga linjerna i gymnasieskolan har mer än fördubblats från 60 till över 120, och även eftergymnasial utbildning erbjuds i dag på flera orter än tidigare. Utbildningens åtkomlighet har med detta avsevärt förbättrats. Glesbygdsutredningen har i betänkandet (Ds In 1972: 1) Utbildning i glesbygder behandlat frågan om hur man skall kunna upprätthålla undervisningen i de glest bebyggda delarna av landet. Vidare har skolöverstyrelsen (SÖ) på Kungl. Maj:ts uppdrag behandlat vissa särskilda frågor om grundskola och gymnaieskola i glesbygd m. m.

Befolkningsomflyttningarna i landet har lett till att flera högstadieområden och g-regioner nu har eller beräknas komma att få ett svagt elevunderlag. För låg- och mellanstadiets del — där upptagningsområdena är mindre och elevunderlaget därför snabbare påverkas av en befolkningsminskning — har flyttningsrörelserna redan medfört, att flera skolenheter har lagts ned till följd av för lågt elevantal. De kvarvarande eleverna har som regel kunnat hänvisas till en relativt närbelägen skolenhet, varigenom möjligheterna stärkts att upprätthålla denna till följd av att den fått ett starkare elevunderlag. I många fall, där en indragning skulle ha medfört orimligt långa reseavstånd för barnen, har skolan trots mycket lågt elevantal behållits. Det finns exempel på lågstadienheter med endast fem—sex elever. Helt har det dock inte gått att undvika att barn i glest befolkade områden hänvisats till relativt avlägsna skolenheter. Genom de sammanläggningar som redan skett av glesbygdsskolorna har möjligheterna givetvis minskat att vid eventuella ytterligare nedläggningar finna närbelägna skolenheter, dit barnen kan hänvisas. För många, om också långt ifrån alla, av de skolenheter som i dag har ett vikande elevunderlag torde gälla att avståndet till närmast belägna skolenhet är relativt stort.

Jag vill i detta sammanhang något beröra frågan om skolans roll i den allmänna regionalpolitiken. Hos flera av remissinstanserna, liksom också i den debatt om skolnedläggelser som förts den senaste tiden, framhålls skolans betydelse för ortens möjligheter att leva vidare. Otvivelaktigt är det så att de utbildningsmöjligheter en ort kan erbjuda hör till de faktorer, som tillmäts vikt vid lokaliseringsavgöranden. Vad

gäller högstadie- och gymnasieskolor torde dessa ha betydelse även för kringliggande orter. Det är därför självfallet angeläget att allmänna regionalpolitiska aspekter tas i beaktande vid överväganden om huruvida en skolenhet skall behållas eller inte, så att man inte genom en skolnedläggelse försvårar möjligheterna till en rimlig spridning av industri- och serviceanläggningar. Det måste å andra sidan framhållas, att enbart förekomsten av en skola inte kan bryta den nedåtgående tendensen i avfolkningsområden, där förutsättningar i övrigt saknas för en återhämtning. Självfallet kan det finnas andra skäl att söka bevara skolenheter i glesbygd, men detta får då frikopplas från den regionalpolitiska debatten.

Vid diskussionen om skolenheternas lokalisering bör man enligt min uppfattning skilja mellan grundskola och gymnasieskola och vad gäller grundskolan även mellan å ena sidan enheter av låg- och mellanstadiet och å andra sidan enheter av högstadiet. När det gäller gymnasieskolan ställer själva dess konstruktion krav på ett relativt stort underlag. I annat fall uppstår svårigheter att tillgodose elevernas önskemål om viss studieväg och olika tillvalsalternativ. Med tanke på att gymnasieskolans utbildning avser att förbereda eleverna för deras fortsatta yrkesverksamhet — vare sig denna påbörjas omedelbart efter genomgången gymnasieskola eller efter ytterligare, på gymnasieskolan byggande studier — och det alltså har stor betydelse för eleven att hans utbildningsönskemål kan tillgodoses, är det rimligt att kräva att varje g-ort kan erbjuda ett allsidigt urval av studievägar. Denna princip har fastlagts senast genom riksdagens beslut i anledning av prop. 1968: 140 (SU 1968: 195, rskr 1968: 404). Som glesbygdsutredningen framhållit innebär detta, att kravet på åtkomlighet för gymnasieskolans vidkommande får sättas lägre än för grundskolan. Det kan dock inte uteslutas att ett alltför långt avstånd till gymnasial utbildning kan ha en negativ effekt på benägenheten att alls uppta gymnasiala studier, och därtill kommer självklart kravet på jämlikhet mellan olika delar av landet vad avser fördelningen av utbildningsmöjligheter.

Den nuvarande spridningen av g-orter gör att en stor del av landets befolkning har tillgång till gymnasial utbildning inom acceptabelt avstånd, även om det för glesbygdslänen gäller att upptagningsområdena blir geografiskt mycket stora. För att trots minskande elevunderlag möjliggöra ett tillfredsställande urval av utbildningsalternativ kan särskilda organisatoriska åtgärder behöva vidtas. Jag avser att i det följande återkomma till dessa.

Högstadiet, sådant det var utformat enligt 1962 års läroplan för grundskolan, fordrade även det ett tämligen stort elevunderlag för att varje skolenhet skulle kunna erbjuda eleverna ett rimligt urval av läroplanens olika tillvalsalternativ och linjer. Tre paralleller räknades som ett minimum. Det förenklade högstadiet enligt 1969 års läroplan

fordrar inte samma elevunderlag, varför det inte längre är motiverat att uppställa kravet på tre paralleller som minimum för en högstadieskola. Vid starkt vikande elevantal, där underlaget knappt svarar mot en klass per årskurs, kan det ibland bli problem att ordna en pedagogiskt godtagbar undervisning, bl. a. med hänsyn till svårigheterna att skapa underlag för hela lärartjänster. I de fall det av andra skäl är önskvärt att bibehålla skolenheten bör problemen söka mötas med förändringar av den inre organisationen.

För låg- och mellanstadiet måste kravet på åtkomlighet sättas högt, eftersom det här rör sig om barn i låg ålder. Föräldrarna har här ett berättigat krav på att barnen inte får en orimligt lång skoldag, dels genom väntan på skolskjutsen efter skolans slut, dels genom långa och tidskrävande resor. För barn i mycket avlägset liggande gårdar i gles befolkade områden torde det vara ofrånkomligt med långa resor, men ansträngningarna bör inriktas på att i görligaste mån ordna så att särskilt lågstadicelever har möjlighet till skolgång inom rimligt avstånd från hemmet.

Flera olika faktorer måste spela in vid bedömningen av huruvida en skolenhet med vikande elevunderlag bör bibehållas eller inte. Viktiga faktorer är här bedömningen av det framtida elevunderlaget, möjligheterna att anordna en pedagogiskt tillfredsställande undervisning, avståndet till närmast belägna skolenhet och de extra kostnader som kan hänga samman med att bevara skolenheten.

Som framgår av den redogörelse jag tidigare lämnat för nuvarande bestämmelser om dimensionering m. m. ändras klasstypen med vikande elevunderlag så, att två eller flera årskurser läser tillsammans. Vid mycket små enheter av låg- och mellanstadiet kan hela skolan, dvs. årskurserna 1 t. o. m. 6, bilda en klass. Tidigare har man allmänt varit av den uppfattningen att dessa s. k. B-former från pedagogisk synpunkt varit mindre fördelaktiga, och man har i allmänhet strävat efter att kunna upprätta klasser av a/A-form, dvs. klasser omfattande en enda årskurs. Med de öppnare undervisningsformer som präglat utvecklingen under senare tid har dock årskursgränserna inte längre samma betydelse, och bl. a. glesbygdsutredningen framhåller, att b/B-formen kan ha ett positivt värde när det gäller att träna eleverna att arbeta självständigt. Såväl utredningen som flera remissinstanser menar, att det inte finns skäl att betrakta B-formen som en sämre variant.

Det saknas till stor del forskningsresultat kring denna fråga. Av tillgängligt material liksom också av rapporter från de enskilda skolorna förefaller det dock finnas visst fog för uppfattningen att samläsning mellan två årskurser inte alltid behöver medföra nackdelar från pedagogisk synpunkt. B-formerna kan emellertid bestå av betydligt fler årskurser än två. Bedömningen av de pedagogiska effekterna i dessa fall är ytterst osäker. Det har bl. a. framhållits att den stora spännvidden i mognad

mellan eleverna på låg- och mellanstadierna och de självklara skillnader som föreligger i viktiga färdighetsämnen som svenska och matematik kan skapa speciella problem vad gäller undervisningen av flera årskurser samtidigt på dessa stadier. Det förefaller mot denna bakgrund inte helt möjligt att bortse från de pedagogiska invändningarna mot samläsning på låg- och mellanstadienivå mellan alltför många årskurser.

De pedagogiska konsekvenserna kan emellertid inte diskuteras avskilt från effekterna på barnens skolsituation av en omflyttning till en skolenhet långt från hemorten. Även om en sådan skolenhet med avseende på klasstyp o. d. kan erbjuda från strikt pedagogiska utgångspunkter fördelaktigare undervisningsvillkor, kan givetvis långa restider och tids-spillan vid väntan på skolskjutsen innebära sådana påfrestningar i barnens skolsituation, att man totalt sett inte kan tala om någon förbättring. Det förefaller därför rimligt att de strikt pedagogiska aspekterna tillmäts mindre vikt, när avståndet till närmast belägna skolenhet är stort, än i övriga fall.

Som utredningen påpekat innebär en indragning av en skolenhet, även med lågt elevantal, inte alltid att några kostnadsbesparingar kan göras. Om överföringen av eleverna leder till utökad organisation vid den skola, till vilken de hänvisats, blir det ekonomiska resultatet oförändrat eller t. o. m. sämre. I andra fall kan merkostnader uppkomma och då måste dessa beaktas vid en diskussion av möjligheterna att bevara små skolenheter. Merkostnaden för att bevara vissa enheter kan vara relativt liten, men adderar man ihop merkostnaderna kan summan snabbt bli stor. Det är dock angeläget att samhället gör särskilda insatser för att upprätthålla en i förhållande till befolkningsunderlaget rimlig service-nivå på skolans område i glesbygd. Även för angelägna områden gäller dock att man måste prioritera mellan olika insatser, och att man främst måste se till att satsningarna inriktas mot de orter, där stödet är mest angeläget. Orter där avståndet till närmaste skolenhet är mycket långt eller där särskilda regionalpolitiska skäl föreligger är exempel på fall där särskilda insatser bör övervägas. För orter där inte dessa skäl föreligger, bör de ekonomiska skälen liksom tidigare vägas in vid bedömningen. Här bör givetvis också beaktas att man genom sammanläggning av två närliggande skolenheter, som båda har svagt elevunderlag, kan trygga skolans fortbestånd inom området för ganska lång tid framåt, samtidigt som man skapar bättre pedagogiska villkor för undervisningen utan att för den skull tvinga eleverna till orimligt långa resor. Man kan sammanfattningsvis konstatera, att de ekonomiska skälen måste tas i beaktande vid bedömningen av frågan om en skolenhet skall upprätthållas eller inte, men att den vikt som tillmäts dessa måste variera med hänsyn till andra faktorer av betydelse för frågan, och som självfallet skiljer sig från fall till fall.

5.2 Förskolan

Sedan några år tillbaka bedrivs försöksverksamhet med förskola i glesbygd. Glesbygdsutredningen har i sitt betänkande huvudsakligen behandlat den del av försöksverksamheten, som avser integration förskola-lågstadium. Utredningen menar, att en sådan integration kan vara en möjlighet att bevara skolenheter, som annars skulle hotats av nedläggning, och föreslår att försöksverksamheten i denna form utvidgas.

Flertalet remissinstanser instämmer i utredningens förslag. Några remissinstanser, bl. a. länsskolnämnderna i Norrbottens och Gävleborgs län, har ifrågasatt om ett sådant inräknande av förskolebarnen i skolans elevunderlag skulle ha någon betydelse för bedömningen av skolans framtida existens. Sådana lågstadieskolor, där elevantalet är så lågt att en nedläggning kan vara aktuell, återfinns som regel i utpräglade utflyttningsbygder, där även barnantalet i förskoleåldrarna är lågt. I dessa skolor sker dessutom undervisningen i b/B-form, dvs. samläsning mellan två eller flera årskurser, och de pedagogiska problemen, som måste uppstå om man till detta fogar krav på samverkan med förskola, torde vara avsevärda och kräva ingående prövning. Jag finner dessa invändningar värda beaktande. Därtill kommer, att man vid bedömningen av en skolenhets framtida existens självklart tar hänsyn till hur stort elevunderlaget kan beräknas vara de kommande åren. Förskolebarnen »ingår» på detta sätt redan i bedömningsunderlaget.

Bl. a. Tjänstemännens centralorganisation och Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund har framhållit, att syftet med försöksverksamheten med förskola i glesbygd i första hand måste vara att ge även glesbygdsbarnen tillgång till förskoleaktiviteter, inte att söka organisatoriska lösningar som kan bidra till att rädda nedläggningshotade grundskoleenheter. Jag delar denna uppfattning. Det är angeläget att barnen i glesbygd ges samma möjligheter till förskoleverksamhet som barnen i tätorter. De resultat av försöksverksamheten som i dag är tillgängliga är alltför osäkra för att bestämda slutsatser om de organisatoriska lösningarna skall kunna dras. Jag är därför inte nu beredd att i den fortsatta planeringen för skolväsendets organisation i glesbygd knyta åtgärder för bevarandet av enskilda skolenheter till förekomsten av förskoleverksamhet i området.

Jag har inga erinringar mot utredningens förslag om fortsatt försöksverksamhet. Dessa frågor liksom över huvud taget frågan om samverkan förskola-lågstadium bör dock behandlas i samband med förslag i anledning av barnstugeutredningens betänkande.

5.3 Grundskolan m. m.

5.3.1 Låg- och mellanstadiet

För låg- och mellanstadiets del gäller den särskilda glesbygdsfrågan nästan helt om en skolenhet skall upprätthållas eller inte, när elevunderlaget successivt minskar. Problemet är av pedagogisk-ekonomisk art snarare än organisatorisk. Utredningen har heller inte föreslagit några särskilda organisatoriska stödåtgärder för de små skolenheterna av låg- och mellanstadiet i glesbygd. Jag vill här åter understryka vad jag tidigare anfört om önskvärdheten av att lågstadicelever i görligaste mån ges möjlighet till skolgång inom rimligt avstånd från hemmet.

Några bestämmelser i skolstadgan om minsta elevantal för upprätthållandet av en skolenhet finns inte i dag, utan varje ärende prövas i särskild ordning. Jag finner det vara en fördel att de lokala och regionala myndigheternas prövning på detta sätt inte är bunden av centralt givna regler utan att möjlighet finns att göra flexibla bedömningar, grundade på speciella omständigheter och lokala förhållanden, som i varje ärende av denna typ måste tas med i bilden. Jag har tidigare pekat på de faktorer, som bör tillmätas särskild vikt, enskilt och i förhållande till varandra.

Flera av remissinstanserna har pekat på möjligheterna att i stället för att överföra eleverna vid en nedläggningshotad, mindre skolenhet till en skola i tätorten låta eleverna i tätorten resa till den mindre skolan, som då dels får ett förstärkt elevunderlag, dels kan erbjuda en socialt fördelaktig skolmiljö för flera barn. Denna möjlighet har också prövats i några kommuner. Någon generellt användbar metod för att rädda nedläggningshotade skolor är detta givetvis inte, eftersom en förutsättning är att skolenheten befinner sig i utkanten av en ort med tätortsbebyggelse, där sådan omfördelning av eleverna är rimlig och genomförbar. Kommunen beslutar emellertid i denna fråga. Något beslut av statsmakterna är i denna fråga inte påkallat.

Att undervisa i en klass av b/B-typ ställer något annorlunda krav än undervisningen i a/A-form. Det är därför önskvärt att den särskilda B-metodikerna uppmärksammas i lärarutbildningen och även tas upp i lärarfortbildningen.

5.3.2 Högstadiet

Befolkningsomflyttningarna har lett till att många högstadiemråden i glesbygdsområdena har ett mycket svagt elevunderlag. Den nya läroplanen för grundskolan gör det visserligen möjligt att upprätthålla fullt tillfredsställande undervisning vid ett betydligt lägre elevunderlag än tidigare, men det är uppenbart, att det vid vissa enheter måste till särskilda stödåtgärder, om skolan skall kunna upprätthållas. Enligt

SÖ:s kartläggning kan närmare 20 högstadienheter vid 1970-talets slut beräknas ha ett elevunderlag på färre än 20 elever per årskurs. Kungl. Maj:t har därför gett SÖ i uppdrag att utreda frågan om de små högstadienheternas förekomst och funktion och att föreslå åtgärder i anledning härav. De förslag SÖ sedermera lagt fram har med vissa kompletteringar även upptagits av glesbygdsutredningen.

Enligt utredningen bör man inte räkna med några större förändringar i nuvarande högstadieorganisation i glesbygd under 1970-talet. Jag delar utredningens principiella syn, i vilken även flertalet remissinstanser instämt. Vid större minskningar av elevunderlaget torde en nedläggning vara svår att undvika, men i övriga fall bör man under den närmaste framtiden kunna utgå ifrån att organisationen skall i det väsentliga kunna upprätthållas. Som jag framhållit i det föregående får frågan om nedläggning av en skolenhet prövas från fall till fall. På flera av de berörda orterna har också högstadieskolor byggts relativt nyligen och representerar på det sättet ett inte obetydligt kapital, som det från samhällsekonomiska synpunkter givetvis är önskvärt att utnyttja.

Utredningen har föreslagit att *samläsning mellan årskurser* och *s. k. årskurslösa högstadier* generellt skall få förekomma. Sådan försöksverksamhet pågår f. n. i sju kommuner. Erfarenheterna från denna försöksverksamhet är ännu inte av den omfattningen att man med säkerhet kan ange några riktlinjer för hur undervisningen vid årskurslösa högstadier bör läggas upp. Jag är därför inte beredd att nu tillstyrka förslaget om att sådan samläsning skall få genomföras generellt. Försöksverksamheten bör dock få utvidgas efter beslut av Kungl. Maj:t i varje särskilt fall. Målsättningen med denna försöksverksamhet bör vara att få fram underlag för en B-timplan även för högstadiet, vilken då bör få tillämpas av små högstadienheter med vikande elevunderlag.

Några remissinstanser, bl. a. Oskarshamns kommun, har pekat på de fördelar som kan vinnas genom ökade möjligheter till *timplanejämkningar*. Med nuvarande bestämmelser får skolstyrelsen besluta om mindre jämkningar i fördelningen av antalet veckotimmar i olika ämnen enligt timplanen, i första hand inom stadium. För låg- och mellanstadiet gäller dessutom att skolstyrelsen får minska undervisningstiden med högst två veckotimmar och efter medgivande av länskolnämnden med ytterligare två veckotimmar, om det föreligger större svårigheter att anordna undervisning enligt timplanen i hela dess vidd. Bestämmelserna återfinns i punkterna 8 och 9 i de allmänna bestämmelserna till timplanerna för grundskolan.

Frågan om de lokala myndigheternas rätt att göra jämkningar i timplanen hänger samman med den allmänna frågan om ett ökat lokalt inflytande över skolväsendet. Denna fråga behandlas av en särskild utredning, utredningen om skolan, staten och kommunerna. Frågan har även anknytning till det arbete som bedrivs inom utredningen om skolans

inre arbete. Med hänsyn till detta finner jag det mindre lämpligt att nu föreslå ändringar i gällande regler om jämkning, helst som dessa redan ger utrymme för vissa anpassningar till lokala förhållanden.

Eftersom det emellertid visat sig råda viss oklarhet om huruvida nu gällande bestämmelser medger såväl omdisponeringar inom det för varje årskurs fastställda veckotimtalet som viss ökning eller minskning av detta, finner jag det ändamålsenligt med en precisering av de punkter inom de allmänna bestämmelser till timplanen, som berör jämkningsmöjligheten. Skolstyrelsen bör ha möjlighet att dels göra mindre omfördelningar av de olika ämnenas veckotimtal mellan årskurserna — i första hand inom stadium — dels öka eller minska veckotimtalet i en årskurs med högst en veckotimme. Sådant jämkning, vilken bör vara möjlig för samtliga stadier, skall kompenseras med motsvarande förskjutning nästkommande år. De särskilda bestämmelserna om minskning av veckotimtalet för låg- och mellanstadiet bör kvarstå, dock att den sammanlagda nedsättningen för en årskurs får vara högst fyra veckotimmar. De visserligen begränsade erfarenheterna från försöksverksamheten i Oskarshamns kommun tyder på att jämkningsmöjligheter av denna omfattning — särskilt i kombination med moderna schemalägningsmetoder — ger skolan möjlighet till anpassning mellan skolskjuts- och lästider. För glesbygdens skolor bör detta vara av betydelse, då det dels minskar den totala tid eleverna måste vistas borta från hemmet och därmed också minskar behovet av särskilda åtgärder för de resande eleverna under väntetiden, dels kan minska kommunens totala kostnader för skolskjutsväsendet.

Enligt nuvarande bestämmelser måste minst fem elever välja ett *tillvalsämne* för att en grupp i detta skall inrättas. För de enkla högstadierna betyder detta att tillvalsgrupper endast kan bildas i ett å två ämnen, som regel språkämnen. Det är olyckligt att elever som saknar intresse för språkstudier därigenom inte får något alternativ till de språkliga tillvalsgrupperna, och jag förordar därför att det vid de enkla högstadierna uppställs en garantiregel, innebärande att det alltid skall ges möjlighet till minst en tillvalsgrupp i något av ämnena konst, ekonomi och teknik, även om färre elever än fem önskar det som tillval. Samläsning mellan olika årskurser bör därvid om möjligt äga rum.

Utredningen har föreslagit att vid de små högstadieenheterna i glesbygd *resurstimmarna* skall få samordnas för hela skolenheten och disponeras på det sätt som är lämpligast med hänsyn tagen till de lokala förhållandena. Detta underlättar en individualiserande undervisning och torde även vara av betydelse vid eventuella jämkningar av timplanen för att åstadkomma bättre samordning med skolskjutstiderna. Även denna fråga har samband med arbetet inom utredningen om skolans inre arbete. Jag förordar att i avvaktan på de förslag som i detta avseende kan komma från utredningen, en försöksverksamhet

vid de en- och tvåparallelliga högstadierna i glesbygd får startas. Försöket skall syfta till att samordna resurstimmarna för hela högstadiet och utnyttja dem på det sätt, som med hänsyn till de lokala förhållandena är mest lämpligt.

Vid de små högstadieenheterna kan det uppstå problem att få behöriga lärare till följd av svårigheterna att skapa underlag för *hela tjänster*. Möjligheterna till detta ökar givetvis om läraren har behörighet att undervisa i fler än två ämnen. Med de nya reglerna för lärarutbildning (prop. 1967: 4, SU 1967: 51, rskr 1967: 143) kommer också lärarna på grundskolans högstadium att vara behöriga i tre ämnen. Utredningen har föreslagit att lärartjänster vid de små glesbygdshögstadierna skall få ledigförklaras i tre, alternativt två ämnen med angivande av förtråde för den som är behörig i treämneskombinationen. Utredningen har därtill föreslagit, att tjänst skall få ledigförklaras med angivande av förtur för den som är behörig att undervisa på flera stadier, eftersom fyllnadstjänstgöring på mellanstadiet är ett sätt att skapa bättre underlag för tjänster. Förslagen tillstyrks av remissinstanserna. Jag biträder utredningens förslag.

De här föreslagna möjligheterna till samläsning av vissa ämnen, jämkning av timplanen och angivande av förtur för lärare med vidare behörighet bör kunna bidra till att lärarfrågan kan lösas bättre vid de små högstadieskolorna. Jag finner det därför inte motiverat att som utredningen föreslagit utvidga rätten för lärare att i tjänsten inräkna resor.

Enligt nuvarande bestämmelser får *huvudlärartjänst* inrättas för låg- och mellanstadiet för varje fullt fyrtal klasser, om länskolnämnden medger det. För högstadium finns en huvudlärare för varje ämne med undantag för maskinskrivning samt frivillig undervisning i instrumentalmusik m. m. Samma lärare får vara huvudlärare för flera ämnen. Arvodestjänst för huvudlärare inrättas efter länskolnämndens medgivande, om undervisningen i de ämnen för vilka samma lärare är huvudlärare omfattar minst 40 veckotimmar. Eftersom huvudlärartjänst kan omfatta fler än ett ämne, finns redan med gällande regler vissa möjligheter att vid tvåparallelliga högstadieenheter inrätta arvoderade huvudlärartjänster. Jag är därför inte beredd att förorda någon ändring i dessa bestämmelser.

I fråga om skolledarorganisationens dimensionering vid högstadieskolor i glesbygd anser jag att Kungl. Maj:t, där synnerliga skäl föreligger, skall kunna ge dispens från gällande bestämmelser och i undantagsfall medge en utökad organisation.

Utredningen har föreslagit att särskild uppmärksamhet bör ägnas åt *läromedelsfrågan* vid samläsande högstadieenheter och att statligt produktionsstöd skall utgå till framställning av läromedel avpassade för denna form av undervisning. Behov av särskilda insatser torde föreligga

även vad gäller läromedlen vid låg- och mellanstadieenheter, där undervisningen sker i b/B-form. Jag avser att senare föreslå Kungl. Maj:t att i särskild proposition till riksdagen framlägga förslag om vissa åtgärder på läromedelsområdet. Jag avser att i denna ta upp frågan i vilka former det här diskuterade stödet till läromedelsproduktionen för små skolor i glesbygd bör ske.

Utredningen har föreslagit att ökade statsbidrag skall utgå för uppförande av elevhem. Denna och andra statsbidragsfrågor hör till arbetsuppgifterna för utredningen om skolan, staten och kommunerna.

5.4 Gymnasieskolan m. m.

De planeringsprinciper som tidigare legat till grund för lokaliseringen av utbildningsväsendet på det gymnasiala stadiet har medfört att det nuvarande utbudet av studievägar i gymnasieskolan är spritt på många orter i landet. De ca 120 g-regionerna har i allmänhet ett ganska representativt utbud av studievägar. Inom dessa regioner fördelas utbudet på ett flertal, ofta ganska små och specialiserade skolenheter. Hösten 1972 fanns det ca 580 skolenheter på det gymnasiala stadiet. Denna siffra kan jämföras med t. ex. antalet skolenheter med grundskolans högstadium, vilket var ca 850 vid samma tid. Av skolenheterna på det gymnasiala stadiet har omkring hälften mindre än 200 elever. Vidare återfinns ungefär hälften av eleverna i landets gymnasieskolor i skolenheter med mindre än 800 elever. Årsintagningen till dessa enheter räcker i åtskilliga fall inte till mer än ett fåtal klasser och därmed studievägar. De tidigare principerna för lokaliseringen av utbildningsväsendet på det gymnasiala stadiet kan därför sägas ha varit lokal specialisering och regional fullständighet.

Som jag tidigare i flera olika sammanhang understrukit måste planeringen av det gymnasiala stadiet numera utgå från de allmänna riktlinjer som lades fast genom besluten vid 1964 års riksdag (prop. 1964: 171, SäU 1964: 1 höstsessionen, rskr 1964: 407) och vid 1968 års riksdag (prop. 1968: 140, SU 1968: 195, rskr 1968: 404). Man bör således sträva efter att på varje g-ort erbjuda flertalet studievägar inom gymnasieskolan. Varje enskild skolenhet bör erbjuda ett allsidigt val av studievägar. Man bör alltså undvika att organisera skolenheter med en ensidig inriktning mot ett enda område, t. ex. enbart det tekniska eller enbart det ekonomiska. Då flera skolenheter redan finns i en kommun kan och måste ibland utbildningen vid de olika enheterna av resursskäl ha sin tyngdpunkt inom skilda områden. De allmänna riktlinjerna för planeringen av gymnasieskola kan därför i många fall förverkligas först på längre sikt. I vilken omfattning och hur länge det kommer att finnas kvar yrkesinriktad utbildning utanför dagens g-orter får utvecklingen utvisa. Det innebär bl. a. att utbildningarna bör kunna bibehållas

så länge det finns en tillfredsställande elevtillströmning till dem och ett klart avnämning intresse för dem. Förmodligen kommer det alltid att finnas vissa speciella slag av utbildningar som inte naturligt kan inordnas i en större gymnasieskola. I sådana fall bör likväl utbildningen i möjligaste mån utformas enligt de riktlinjer som anges i prop. 1968: 140. Undervisning i allmänna ämnen bör t. ex. finnas — så långt det låter sig göras med hänsyn till tillgång på lärare och undervisningsgruppernas storlek — samt ämnen för fritt tillval.

När SÖ den 30 juni 1971 fick Kungl. Maj:ts uppdrag att beakta vissa särskilda planeringsfrågor vid den fortsatta planeringen av gymnasieskolan, skedde detta bl. a. mot bakgrunden av att åtskilliga kommuner anfört besvär över den organisation av gymnasieskolan SÖ fastställt för det första verksamhetsåret. I viss mån innebar dessa besvär en begäran om avvikelse från de planeringsprinciper som lades fast genom besluten av 1964 och 1968 års riksdagar. Kommunerna, som ofta hade ganska nyuppförda yrkesskolor, önskade även fortsättningsvis utnyttja dessa. På centralorterna i g-regionerna började skolenheter projekteras där ett rikt utbud av studievägar skulle finnas representerade och till vilka linjeorganisationen avsågs i huvudsak bli förlagd. Övriga studievägar, de s. k. specialkurserna, skulle få ligga kvar utanför g-orterna så länge nyss nämnda förutsättningar beträffande elevunderlag och avnämning intresse förelåg. De inrättades dock endast för ett år i sänder och innebar därför inte samma stabilitet som linjeorganisationen. Kursplanerna för specialkurserna förnyades inte heller i samma grad som kursplanerna för motsvarande yrkesinriktade linjer på centralorten. I besvaren över SÖ:s organisationsbeslut begärde kommunerna ofta inte bara att få behålla yrkesinriktade kurser utanför g-ort utan också att få dem omvandlade till linjer.

I Kungl. Maj:ts nämnda uppdrag till SÖ ingick att söka möta dessa problem genom att bl. a. pröva olika kompletteringar av planeringsprinciperna. Frågan om man kunde utöka antalet orter med treåriga gymnasieskolelinjer, de s. k. g-orterna, skulle bl. a. prövas. Vidare borde SÖ pröva om gymnasieskolans linjer även i en mindre g-region kunde fördelas på två skilda orter. En viktig utgångspunkt skulle därvid vara att ett allsidigt val av studievägar skulle kunna erbjudas ungdomarna på båda orterna. Om en sådan uppdelning kom till stånd fick den ej ske efter gränser som motsvarade de gamla skolformsgränserna. Slutligen ingick i uppdraget till SÖ att göra en mer samlad bedömning av i vilka former de särskilda anordningarna i glesbygd i fortsättningen borde organiseras. Därvid kunde även komma i fråga att gå över till gängse utbildningsformer

Med anledning av ifrågavarande uppdrag igångsattes inom SÖ en rad projekt för att ur olika synvinklar belysa frågor av betydelse för den

fortsatta planeringen av gymnasieskolan. Jag skall här i korthet redogöra för några av de analyser man därvid utfört.

Om man förutsätter att endast hela klasser tilldelas en ort, att alla platser utnyttjas, eleverna väljer på samma sätt som landets genomsnittssökande och att samläsning inte förekommer i större utsträckning än gällande läroplan förutsätter, kan hälften av en regions 16-åringar få sina studieönskemål tillgodosedda av sju lokala studievägar om elevunderlaget består av minst 560 personer. Tre fjärdedelar av åldersklassen i en region kan få sina önskemål tillgodosedda av 14 studievägar om elevunderlaget uppgår till minst 700 personer. Större fullständighet i utbudet av studievägar kräver ett snabbt stigande elevunderlag. Samtliga utbildningslinjer och alternativ inom dessa kan självfallet erbjudas endast på de största orterna i landet. Genom att t. ex. samordna vissa linjer eller genom att tillåta undervisning i B-form kan emellertid valmöjligheterna även på mindre orter ökas högst avsevärt.

Delar man in gymnasieskolans linjer dels i tre utbildningssektorer — teknisk-naturvetenskaplig, humanistisk-social och ekonomisk — dels efter graden av teoretisk inriktning i tre grupper — tre- och fyraåriga linjer, tvååriga teoretiska och tvååriga yrkesinriktade — kan man urskilja vissa utvecklingstrender i fråga om elevernas val av studievägar. De två senaste åren har man kunnat iaktta en markant förskjutning från mer teoretiska till mer yrkesinriktade linjer. Förskjutningarna mellan utbildningssektorer hade emellertid under samma tid ganska liten omfattning. I fråga om elevernas andrahandsalternativ finner man att tre fjärdedelar av alla sökande till gymnasieskolan höstterminen 1971 och 1972 valde linjer inom samma utbildningssektor som förstahandsalternativet låg. Omkring hälften valde i andra hand utbildningslinjer som tillhörde samma sektor och hade samma grad av teoretisk inriktning som förstahandsvalen. — Följande »linjepar» hade t. ex. varandra som vanligaste andrahandsval hösten 1972. Den fyraåriga tekniska linjen och den naturvetenskapliga linjen. Den samhällsvetenskapliga och den humanistiska linjen. Konsumtionslinjen och vårdlinjen. Fordonstekniska linjen och verkstadslinjen. — Om linjerna i gymnasieskolan grupperas efter de förstahandssökandes medianbetyg visar det sig att de naturvetenskapliga, humanistiska och samhällsvetenskapliga linjerna har de högsta betygsnivåerna. Därefter kommer den fyraåriga tekniska och den tvååriga ekonomiska linjen följda i stort sett av de tvååriga teoretiska linjerna. Efter dessa kommer de mer yrkesinriktade linjerna inom den humanistiskt-sociala sektorn och sist de tekniskt-naturvetenskapliga linjerna. Variationerna mellan linjer inom dessa grupper är emellertid avsevärda. — Ungefär lika många flickor som pojkar sökte åren 1971 och 1972 till gymnasieskolans linjer. Mer yrkesinriktad utbildning inom den tekniska-naturvetenskapliga sektorn valdes nästan uteslutande av pojkar medan mer yrkesin-

riktad utbildning inom den humanistiska-sociala sektorn nästan bara valdes av flickor. Bara de två- och treåriga ekonomiska linjerna valdes av ungefär lika många pojkar som flickor. Könsuppdelningen var inte fullt lika markerad på de tre- och fyraåriga linjerna som på de yrkesinriktade. För sökande till gymnasieskolan varierade konkurrenssituationen betydligt mellan olika linjer. För t. ex. vårdlinjen fanns det år 1972 i hela landet 441 förstahandssökande per 100 platser medan motsvarande tal för konsumtionslinjen uppgick till 53. Närmast föregående år var antalet sökande per plats på dessa två linjer 454 resp. 26. Av dem som år 1971 valde tre- och fyraåriga linjer i första hand antogs 70 %. Motsvarande tal var 57 % på de tvååriga teoretiska och 34 % på de praktiska linjerna. Andelen förstahandssökande bland de antagna och andelen ej intagna förstahandssökande varierade avsevärt mellan olika linjer. På exempelvis konsumtionslinjen hade bara 20 % av de antagna valt linjen i första hand medan motsvarande andel på den naturvetenskapliga linjen uppgick till drygt 90 %. Den sneda könsfördelningen till vissa linjer förstärks ytterligare om man ser till de antagna eleverna. Andelen flickor bland de sökande till t. ex. den humanistiska linjen var år 1971 66 %. Av de antagna eleverna utgjorde de dock 80 %.

Det ligger nära till hands att tolka en del av nämnda uppgifter så, att närliggande linjer i stor utsträckning uppfattas som likvärdiga. Ur elevens synvinkel skulle det då bara finnas ett tiotal egentligt olika utbildningsalternativ i gymnasieskolan. Det skulle vara viktigare att sammansättningen av det lokalt tillgängliga utbildningsutbudet överensstämde med riksfördelningen av platser mellan hela sektorer och nivåer, än att varje linje inom en sektor fanns representerad. En väsentlig del av elevernas utbildningsönskemål skulle tillgodoses även om varje grupp bara innehöll en eller ett fåtal linjer, möjligen med undantag för gruppen mer yrkesinriktade tekniskt-naturvetenskapliga linjer.

Med skrivelser den 7 juni och den 20 november 1972 redovisade SÖ sitt utredningsuppdrag att vid den fortsatta planeringen av gymnasieskolan beakta vissa särskilda planeringsfrågor. SÖ föreslog därvid, vilket jag tidigare redogjort för, att en försöksverksamhet med särskild organisation av gymnasieskolan skulle få starta på ett antal orter i landet där elevunderlaget var vikande. Utbudet av studievägar i den nya organisationsformen — som SÖ gav namnet särskild samordnad gymnasieskola — hade begränsats i enlighet med de erfarenheter i fråga om bl. a. elevernas val som jag i korthet redogjort för. Dessutom hade ganska omfattande revideringar av timplanerna för de tre- och fyraåriga linjerna föreslagits för att öka möjligheterna till samläsning mellan dessa linjer. Vunna erfarenheter från bl. a. det pågående försöket i Ludvika — vilket jag tidigare redogjort för — hade därvid utnyttjats. Förslaget byggde på en samordning av de treåriga ekonomiska, humanistiska

och samhällsvetenskapliga linjerna i samtliga årskurser och av den naturvetenskapliga och fyraåriga tekniska linjen i årskurs 1 och 2. Årskurserna 3 och 4 av den tekniska linjen anordnas inte på den ort dit den samordnade gymnasieskolan skulle förläggas.

Om elevunderlaget i en g-region understiger ca 400 16-åringar måste antalet studievägar bli begränsat, vilket jag framhållit i det föregående. F. n. finns det ca 15 g-regioner där elevunderlaget understiger nämnda tal. År 1980 beräknas antalet sådana g-regioner vara 21. Samtidigt finns det och kommer att finnas orter som kan diskuteras som g-orter i nya regioner med samma elevunderlag som de svagare av de nuvarande g-regionerna. Antalet sådana områden är f. n. 5—10. Jag delar mot denna bakgrund SÖ:s uppfattning att det skulle vara värdefullt för den fortsatta planeringen av gymnasieskolan att utpröva en alternativ organisation av gymnasieskolan som skulle vara lämpad för ett elevunderlag av närunda storleksordning. En organisationsmodell av typen särskild samordnad gymnasieskola synes kunna vara ett sådant alternativ, som är både förenligt med de planeringsprinciper som lades fast genom beslutet av 1964 och 1968 års riksdagar och realistiskt från samhälls-ekonomisk synpunkt. Jag tillstyrker därför SÖ:s förslag att en försöksverksamhet med en sådan organisation av gymnasieskolan anordnas på ett antal orter i landet. Vid valet av dessa orter bör högst fem vara sådana där treåriga gymnasieskolelinjer inte tidigare funnits. Några nu befintliga g-orter med vikande elevunderlag bör dessutom kunna få ingå i försöksverksamheten. Redan läsåret 1973/74 bör försöksverksamheten kunna inledas på någon eller några orter. Elevplatserna bör rymmas inom det totala antalet elevplatser för vilka medel beräknats under åttonde huvudtitelns anslag Bidrag till driften av gymnasieskolor. Jag avser att senare föreslå Kungl. Maj:t på vilka orter försöksverksamheten skall etableras.

I vad avser den inre utformningen av den särskilda samordnade gymnasieskolan godtar jag i princip SÖ:s förslag till reviderad timplan. Med hänsyn till den arbetsbelastning eleverna emellertid redan nu har på de tre- och fyraåriga linjerna är jag inte beredd att tillstyrka att det totala antalet elevveckotimmar ökar på någon av linjerna. Den närmare utformningen av timplanerna får sedan göras av SÖ i samband med att de orter utväljs där försöksverksamheten skall bedrivas. Tim- och kursplanerna bör anpassas till de lokala förutsättningarna på resp. ort. SÖ bör t. ex. även kunna få pröva någon av de andra former för samordning som skisserades i skrivelsen den 7 juni 1972, men som inte fullföljdes i timplaneförslaget den 20 november 1972.

Jag har ingen erinran mot SÖ:s förslag att en försöksverksamhet med särskild samordnad gymnasieskola byggs upp successivt på någon ort, om förutsättningarna på platsen bättre är lämpade för detta. Ett första år kan således vissa linjer förläggas till orten eller samordningar mellan

linjer som redan existerar på orten startas. Försöksverksamheten får sedan successivt byggas ut. I övrigt bör nuvarande riktlinjer för planeringen gälla, vilket innebär att endast i undantagsfall linjer förläggas till icke g-ort.

Det ankommer på Kungl. Maj:t att meddela erforderliga bestämmelser för försöksverksamheten med särskild samordnad gymnasieskola.

SÖ föreslår en fortsatt försöksverksamhet med den gymnasiala utbildningen i glesbygd. Försöksverksamheten skall samordnas med korrespondensundervisningen på gymnasial nivå. Strävan skall vara att på sikt söka nå fram till endast en organisationsform för denna form av gymnasial utbildning. Jag har ingen erinran mot SÖ:s förslag. Jag ämnar senare föreslå Kungl. Maj:t att en dylik försöksverksamhet får starta dels på ett antal nya orter i landet (inkl. de orter där det finns s. k. korrespondensundervisning på gymnasial nivå), dels på några orter där det f. n. finns försöksverksamhet med gymnasial utbildning i glesbygd. Utbudet av studievägar i denna försöksverksamhet bör vara något allsidigare än det som f. n. finns i de två olika formerna av glesbygdsundervisning på gymnasial nivå. Tvååriga teoretiska linjer bör således kunna ingå i försöksverksamheten om förutsättningar för detta föreligger på orten. Frågan om försöksverksamheten skall omfatta även tvååriga yrkesinriktade linjer får prövas när SÖ kommer in med förslag till den närmare utformningen av försöksverksamheten. Kontakterna med modergymnasieskolan bör vidare förbättras i enlighet med vad bl. a. glesbygdsutredningen föreslagit. Jag ämnar senare föreslå Kungl. Maj:t en förändring av nuvarande statsbidragsbestämmelser i enlighet härmed.

Glesbygdsutredningen har även behandlat vissa frågor om *vuxenutbildning* i glesbygd och om stöd vid *hemresor* till inackorderade elever i gymnasieskolan. Den sistnämnda frågan har behandlats i prop. 1973: 63 angående studiesocialt stöd. Såsom utredningen framhåller genomfördes år 1971 utvidgade möjligheter för studier i glesbygd såväl i kommunal vuxenutbildning som i studiecirklar. Inrättandetalet i de kommunala vuxenkurserna sänktes till åtta och ett statsbidrag infördes för studiecirkelhandledares och lärares resor. Båda dessa åtgärder avsåg det allmänna stödområdet (exkl. g-orter). Jag vill även erinra om den roll som de båda statliga skolorna för vuxna i Norrköping och Härnösand bör kunna spela (jfr prop. 1973: 54 angående vuxenutbildning). Enligt vad jag erfarit avser kommittén för försöksverksamhet inom vuxenutbildningen att nästa år koncentrera sina insatser till en glesbygd. Mot bakgrund av redan vidtagna åtgärder — till vilken även utbildningsutbudet via radio och television hör — och på vuxenutbildningsområdet pågående utredningsarbete är det som utredningen framhåller inte aktuellt att nu ta upp frågor om ytterligare insatser på vuxenutbildningens område.

Den gymnasiala undervisning som f. n. finns för *engelskspråkiga* ungdomar i Sverige är den som erbjuds vid de av stiftelsen Kursverksamheten drivna internationella skolorna. Denna undervisning är emellertid huvudsakligen förlagd till England, Frankrike eller Tyskland. Tidigare fanns det en möjlighet att vid Viggbyholmsskolan i Täby kommun bedriva gymnasiala studier på engelska. Ca 30 elever per år togs där in på en särskild internationell linje. Läroplanen överensstämde i sina huvuddrag med vad läroplanen för gymnasieskolan innehåller om treårig samhällsvetenskaplig linje, men undervisningen bedrevs helt på engelska. Eleverna — som i allmänhet hade föräldrar inom diplomatiska kåren — betalade terminsavgift. När intagningen till Viggbyholmsskolan upphörde hösten 1971 försvann denna möjlighet för engelskspråkiga elever att bedriva gymnasiala studier i Sverige. Jag delar SÖ:s uppfattning att det även i framtiden bör anordnas engelskspråkig gymnasial utbildning avsedd främst för barn till här tjänstgörande diplomatisk personal. Utbildningen, som t. v. bör vara av försökskaraktär och omfatta en klass om högst 30 elever, bör påbörjas läsåret 1973/74. Tim- och kursplanerna för utbildningen bör, med den olikhet som föranleds av att engelska är huvudspråk och att elevernas anknytning till Sverige är jämförelsevis ringa, i sina huvuddrag överensstämma med motsvarande bestämmelser för gymnasieskolans treåriga naturvetenskapliga linje. Stockholms kommun bör vara huvudman för utbildningen. Med hänsyn bl. a. till den speciella elevsammansättningen bör utbildningen inte utgöra en del av gymnasieskolan. Av praktiska skäl bör emellertid gymnasieskolans personal och övriga resurser få utnyttjas för utbildningen. Således bör skoldirektionen vara styrelse för utbildningen. Statsbidrag för utbildningen bör utgå enligt de grunder som gäller för statsbidrag till gymnasieskolan. Elevplatserna bör rymmas inom det totala antalet elevplatser för vilka medel beräknas under åttonde huvudtitelns anslag Bidrag till driften av gymnasieskolor. Utbildningen medför således inte någon ytterligare kostnad för staten. För de kostnader för utbildningen samt för elevsociala åtgärder som inte täcks av statsbidrag bör kommunen vara berättigad att uttaga elevavgifter. Det ankommer på Kungl. Maj:t att meddela bestämmelser för utbildningen.

6 Hemställan

Jag hemställer att Kungl. Maj:t föreslår riksdagen att godkänna vad jag i det föregående förordat i fråga om skolväsendets organisation i glesbygd jämte alternativ organisationsmodell för gymnasieskolan och om engelskspråkig gymnasial utbildning anordnad av Stockholms kommun.

Med bifall till vad föredraganden sålunda med instämmande av statsrådets övriga ledamöter hemställt förordnar Hans Maj:t Konungen att till riksdagen skall avlätas proposition av den lydelse bilaga till detta protokoll utvisar.

Ur protokollet:
Gunnel Andersson

Innehåll

	Sida
1 Inledning	3
2 Nuvarande bestämmelser	4
2.1 Dimensioneringen av skolväsendet m. m.	4
2.1.1 Grundskolan	4
2.1.2 Gymnasieskolan	5
2.1.3 Vuxenutbildning	6
2.2 Pågående försöksverksamhet av betydelse för glesbygdsfrågorna	7
2.2.1 Försöksverksamhet med s. k. årskurslösa högstudier	7
2.2.2 Försöksverksamhet med ändrad gymnasial organisation vid Högbergsskolan i Ludvika	8
2.2.3 Försöksverksamhet med förskola i glesbygd	8
2.2.4 Försöksverksamhet med samordning skolskjutstider — lästider	9
3 Förslag rörande organisation av skolväsendet i glesbygd m. m.	10
3.1 Utredningen	10
3.1.1 Allmänna utgångspunkter	10
3.1.2 Förskolan	13
3.1.3 Grundskolan, låg- och mellanstadiet	14
3.1.4 Grundskolan, högstadiet	16
3.1.5 Specialundervisning	19
3.1.6 Gymnasieskolan	19
3.1.7 Vuxenutbildning	24
3.1.8 Skolskjutsar, inackordering och skolsociala frågor	24
3.2 Skolöverstyrelsens förslag till åtgärder rörande undervisningen i vissa glesbygdsområden m. m.	28
3.2.1 Allmänna utgångspunkter	28
3.2.2 Förslag till åtgärder	29
3.2.3 Pedagogiska förhållanden	30
3.2.4 Skolöverstyrelsens förslag om särskild samordnad gymnasieskola	31
3.3 Engelskspråkig undervisning på gymnasial nivå	37
4 Remissyttrandena	38
4.1 Allmänna utgångspunkter	38
4.2 Förskolan	40
4.3 Grundskolan, låg- och mellanstadiet	43
4.4 Grundskolan, högstadiet	46
4.5 Specialundervisning	50
4.6 Gymnasieskolan	52
4.7 Vuxenutbildning	55
4.8 Skolskjutsar, inackordering och skolsociala frågor	57
4.9 Ekonomiska förhållanden	61

Prop. 1973: 77	80
5 Departementschefen	62
5.1 Allmänna utgångspunkter	62
5.2 Förskolan	66
5.3 Grundskolan m. m.	67
5.3.1 Låg- och mellanstadiet	67
5.3.2 Högstadiet	67
5.4 Gymnasieskolan m. m.	71
6 Hemställan	77